

Љубиша Р. Митровић

ДЕМОГРАФСКА ОБНОВА СРБИЈЕ

Љубиша Р. Митровић

ДЕМОГРАФСКА ОБНОВА СРБИЈЕ

РАЗВОЈНО И НАЦИОНАЛНО ПИТАЊЕ

Ниш, 2022.

Љубиша Р. Митровић
ДЕМОГРАФСКА ОБНОВА СРБИЈЕ
Развојно и национално питање

Издавачи

Филозофски факултет
Универзитета у Нишу
Српска академија наука и уметности
Огранак САНУ у Нишу

За издаваче

Проф. др Наталија Јовановић
Дописни члан САНУ Влада Вељковић

Рецензенти

Проф. др Мирјана Рашевић
Проф. др Милован Митровић
Проф. др Владимир Гречић

Лектор

Проф. др Недељко Богдановић

Компјутерска припрема

Дарко Јовановић

Штампа

SCERO PRINT – Ниш

Тираж

100

ISBN 978-86-7025-885-3

Ова студија је припремљена у оквиру рада на пројекту О-09-17 **СТАНОВНИШТВО ЈУГОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ: ДЕМОГРАФСКА РЕПРОДУКЦИЈА И СОЦИО-КУЛТУРНА ДИНАМИКА**, који се реализује у Српској академији наука и уметности – Огранак САНУ у Нишу, чији је координатор академик Александар Костић, а руководилац др Љубиша Митровић, проф. емеритус.

САДРЖАЈ

ПРЕДГОВОР	5
1. ДРУШТВЕНА АКТУЕЛНОСТ ИЗГРАЂИВАЊА ПРОГРАМА ДУГОРОЧНИХ МУЛТИДИСЦИПЛИНАРНИХ ИСТРАЖИВАЊА ПРОБЛЕМА РАЗВОЈА СТАНОВНИШТВА ЈУГОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ.....	7
2. РЕГИОНАЛНИ АСПЕКТИ ПРОЦЕСА СЕНИЛИЗАЦИЈЕ СТАНОВНИШТВА СРБИЈЕ И СОЦИЈАЛНИ СТАТУС ОСТАРЕЛИХ НА СЕЛУ	19
3. НОВА СТРАТЕГИЈА ДРУШТВЕНОГ РАЗВОЈА И ДЕМОГРАФСКА ОБНОВА – ПУТ ОПСТАНКА И НАПРЕТКА СРБИЈЕ (Шта нам ваља чинити?)	27
4. УТИЦАЈ ХЕДОНИСТИЧКЕ КУЛТУРЕ И СТИЛА ЖИВОТА МЛАДЕ ГЕНЕРАЦИЈЕ НА ОДНОС ПРЕМА НАТАЛИТЕТУ/ДЕМОГРАФСКОЈ РЕПРОДУКЦИЈИ У СРБИЈИ	33
5. УТИЦАЈ РЕГИОНАЛНИХ НЕЈЕДНАКОСТИ У СРБИЈИ НА ТОКОВЕ МИГРАЦИЈА И ДЕМОГРАФСКЕ ПРОМЕНЕ У ЈУГОИСТОЧНОЈ СРБИЈИ	43
6. СОЦИОЛОШКИ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМА ГЕНЕРАЦИЈЕ „ТРЕЋЕГ ДОБА”, СА ПОСЕБНИМ ОСВРТОМ НА ПРОЦЕСЕ СЕНИЛИЗАЦИЈЕ СТАНОВНИШТВА ЈУГОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ	65
7. ПЛЕДОАЈЕ ЗА ИСТРАЖИВАЊЕ ФЕНОМЕНА ОДЛИВА МОЗГОВА И УЛОГЕ СРПСКЕ ИНТЕЛЕКТУАЛНЕ/НАУЧНЕ ДИЈАСПОРЕ У НАЦИОНАЛНОМ РАЗВОЈУ И ПРОМОЦИЈИ ИНТЕРЕСА СРБИЈЕ У СВЕТУ	81
8. ГЛОБАЛНИ И РЕГИОНАЛНИ АСПЕКТИ ФЕНОМЕНА МАСОВНИХ МИГРАЦИЈА И ОДЛИВА МОЗГОВА У САВРЕМЕНОСТИ – УЗРОЦИ И ПОСЛЕДИЦЕ	91
9. ДЕМОГРАФСКО ПИТАЊЕ СРБИЈЕ КАО КЉУЧНО ЕГЗИСТЕНЦИЈАЛНО, РАЗВОЈНО И НАЦИОНАЛНО ПИТАЊЕ.....	109

10. ОД ОГЊИШТА КОЈА ГАСНУ КА ИЗУМИРАЊУ СЕОСКИХ НАСЕЉА	125
11. УЗРОЦИ И ПОСЛЕДИЦЕ ГЛОБАЛНИХ МИГРАЦИЈА У САВРЕМЕНОСТИ (Социолошки, геополитички и безбедносни аспекти)	131
12. ГЕОПОЛИТИЧКИ И СОЦИОЛОШКО-КУЛТУРОЛОШКИ АСПЕКТИ РАЗАРАЊА СТАНОВНИШТВА СРБИЈЕ У 20. ВЕКУ И МОГУЋНОСТИ ДЕМОГРАФСКЕ ОБНОВЕ.....	141
13. МОБИЛНОСТ ЕЛИТА ЗНАЊА У ЕРИ ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ И МОГУЋНОСТИ АНГАЖОВАЊА ИНОВАТИВНО-СТВАРАЛАЧКИХ ПОТЕНЦИЈАЛА СРПСКЕ ИНТЕЛЕКТУАЛНЕ ДИЈАСПОРЕ У НАЦИОНАЛНОМ, РЕГИОНАЛНОМ И ЛОКАЛНОМ РАЗВОЈУ СРБИЈЕ	153
14. НАУЧНИ И КУЛТУРОЛОШКИ ЗНАЧАЈ МОНОГРАФИЈЕ О СТАНОВНИШТВУ И НАСЕЉИМА ЗА РАЗВОЈ КУЛТУРЕ СЕЋАЊА И ОЧУВАЊА ИДЕНТИТЕТА У КОЛЕКТИВНОМ ПАМЋЕЊУ НАРОДА	173
УМЕСТО ЗАКЉУЧКА	185
ПРИЛОГ	
Витални догађаји: 2019–2022.	191
ЛИТЕРАТУРА	193
БЕЛЕШКЕ О РАДОВИМА	197
БЕЛЕШКА О АУТОРУ	199

ПРЕДГОВОР

Србија спада у десет земаља у свету у којима је највећа стопа пада становништва. Такво демографско разарање српског етноса резултанта је дуготрајног негативног деловања бројних историјских, друштвених и геополитичких фактора. Поред масовних ратних губитака становништва, који су само у XX веку износили преко три милиона, ту су и поразни ефекти процеса радикалне индустријализације и транзиционе неолибералне стратегије без социјалне одговорности. Последице демографског слома Србије су алармантне и дугорочне. Оне захтевају не само озбиљну научну експертизу, већ заснивање нове националне стратегије и изграђивање и остваривање дугорочног програма пронаталитетске политике, примерено тежини проблема и његовом животном значају за даљи опстанак нашег народа и развој наше земље.

Књига која је пред вама, *Демографска обнова Србије*, представља колаж ауторових расправа и чланака насталих највећим делом у последњих десет година, док је аутор радио као руководилац на реализацији пројекта „Становништво југоисточне Србије: демографска репродукција и социо-културна динамика”, у Центру за научноистраживачки рад САНУ и Универзитета у Нишу, односно садашњем Огранку САНУ у Нишу.

У фокусу ауторових разматрања су процеси сенилизације, депопулације и миграције, њихови узроци и последице по демографску структуру али и укупан развој Србије. Тежиште истраживања везано је за демографска кретања у југоисточној Србији и њихове развојне и безбедносне импликације. Закључна поента је да је демографско питање за Србију кључно питање њеног опстанка као нације и њеног даљег развоја. Стога се демографска обнова мора третирати као стратешки приоритет у научној, развојној, здравственој и безбедносној политици Србије.

Верујем да је и у Србији сазрела свест о комплексном значају решавања овог питања за опстанак и будућност развоја наше земље.

Захваљујем Центру за научноистраживачки рад САНУ и Универзитета у Нишу, тј. садашњем Огранку САНУ у Нишу, Центру за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу, као и рецензентима, који су подржали објављивање ове књиге. На читаоцима је да валоризују њену вредност, док аутор остаје отворен за сваку научно мотивисану критику, која може унапредити сазнајну праксу о проблемима који су предмет ове студије.

Аутор

*„Становништво је алфа и омега
сваке друштвене заједнице.
Оно је услов и циљ
свих друштвених активности.
Рад је отац, а земља мати
друштвеног благостања”.*

(Виљем Пети)

1. ДРУШТВЕНА АКТУЕЛНОСТ ИЗГРАЂИВАЊА ПРОГРАМА ДУГОРОЧНИХ МУЛТИДИСЦИПЛИНАРНИХ ИСТРАЖИВАЊА ПРОБЛЕМА РАЗВОЈА СТАНОВНИШТВА ЈУГОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ

Уводне напомене: Чему округли сто?

У последњих тридесет година политичари се у Србији „убише” у демагошком трагању за кључном одредницом националног програма, заборављајући притом да је за Србију данас демографско питање, тј. демографска обнова, питање свих питања.

Тема округлог стола – СТАНОВНИШТВО ЈУГОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ: ДЕМОГРАФСКА РЕПРОДУКЦИЈА И СОЦИОКУЛТУРНА ДИНАМИКА – има не само друштвену актуелност и тежину, већ и научну релевантност за академску заједницу. Очекујем да расправа неће бити само у знаку ламентације и апела интелектуалаца упућеног јавности о узнемиравајућој природи питања која разматрамо.

Наша је иницијатива да кроз проблематизацију ове теме укажемо на потребу изграђивања програма дугорочних мултидисциплинарних истраживања у овој области; на утврђивању научне стратегије и „кандидовања” овог питања као приоритетног за истраживање у научној заједници. При томе, желимо одмах истаћи да немамо намеру да монополишемо ову иницијативу и идеју око израде пројекта, већ да је у сарадњи са институтима и истраживачима у Србији обликујемо у форми макропројекта, као и да укажемо на потребу да Министарство науке, САНУ и универзитети подрже рад на једном оваквом мултидисциплинарном пројекту. Ради се о потреби удруживања напора бројних института и истраживачких тимова који би радили на реализацији овог макропројекта¹.

Стиче се, међутим утисак да је у последње две деценије ова тема препуштена забору – логици стихијског, лаичког мишљења и повременом лamentsу црквењака и политичара, као и усамљених интелектуалаца у форми аларма јавности – за ким звона звоне!?

Време је за рационалнији и одговорнији однос научне заједнице и друштва према питањима репродукције и развоја Србије. Србија се на крају 20. века и на почетку новог миленијума нашла у „транзици-

¹ Историја наше науке показује да демографско истраживање Србије има одређену традицију: подсетимо се научног наслеђа у оквиру демографских истраживања (од Ј. Цвијића, Тихомира Ђорђевића до М. Мацуре, Д. Брезника, Михаила Костића, Р. Петровића, Ј. Ћирића, М. Рашевића, Г. Пенкова, М. Бобића...).

оном хаосу”, не само као торзо држава, већ и као друштво које се изнутра разара и слама, уместо да се рационално реорганизује, модернизује и реформише.

На науци је да истражи претпоставке, законитости начина производње друштвеног живота, али и репродукције становништва као капиталног ресурса, да укаже на путеве и могућности оптималног, одрживог и хуманог развоја друштва у савремености.

За индивидуу питање репродукције може бити личне природе, док је за нацију то *par excellence* друштвено питање.

Демографско питање у савременој Србији, посебно на простору југоисточне Србије, значајно се усложњава и заоштрава, те отуда захтева целовито разматрање као и обликовање програма демографске политике, као саставног дела развојне политике, опстанка и даљег напретка друштва Србије.

Узроци и тежина демографске девастације југоисточне Србије

Демографске анализе развоја Србије у последњих шездесет година показују контрастну слику демографске репродукције становништва на територији Републике Србије: у распону од надпросечног наталитета („демографске бомбе” на подручју Косова и Метохије), преко релативно умереног наталитета на северу (Војводина) и демографске девастације (у форми сенилизације и депопулације у југоисточној Србији). Овај контраст праћен је процесима изразитих миграција, механичким кретањем становништва, пражњењем унутрашњости и стварањем „имиграционих сабирних центара” од градова као што су Београд, Ниш, Нови Сад и др.

Табела 1. Демографски контрасти Србије

Регион (окрузи)	Број становника на дан 30. 6. 2008.	Процентуално повећање према стању из 2000.
Београд	1.621.396	1,3
Јужнобачки	605.720	7,8
Сремски	328.397	6,7
Борски	134.375	23,3
Поморавски	218.062	15,5
Зајечарски	126.217	13,5
Пиротски	97.223	11,3
Топлички	95.703	11,2

Извор: Институт за тржишна истраживања (medjunama@politika.rs).

Узроци катастрофалног демографског стања са којим се Србија суочава, а особито југоисточна Србија, различити су и не само актуелни, већ и историјски и развојни и културно-традицијски. Од ратова до социјално-економских и културно-цивилизацијских. Само је богу Марсу на жртвеник „поклоњено” око три милиона становника у XX-ом веку. Разлози социјално-економске неразвијености отерали су у емиграцију бројан „контингент” становништва.

Табела 2. Кретање укупног становништва 1880–2002. године

	1880	1940	1953	2002	Пораст/опadaње 1880–2002	
					Број	Стопа раста (%)
Југоисточна Србија ²	442.880	1.061.687	1.075.301	1.107.289	664.409	0,75
Нишавски округ	129.920	280.515	303.482	391.932	262.012	0,91
Топлички округ	38.740	165.400	149.421	105.208	66.468	0,82
Пиротски округ	88.760	180.623	157.360	106.815	18.055	0,15
Јабланички округ	74.210	225.729	244.128	247.834	173.624	0,99
Пчињски округ	111.250	209.420	220.910	255.500	144.250	0,68

Извор: Војислав Крстић, *Становништво југоисточне Србије*:

Компаративна студија демографског развојка, Завод за урбанизам, Ниш, 2007, стр. 415.

Погрешна развојна политика, ослоњена на парцијалну деформи-сану, радикалну индустријализацију и урбанизацију, такође је са своје стране допринела пражњењу руралног простора југоисточне Србије. Својевремено је *Томас Мор* метафорично илустровао овај процес да су „овце појеле људе”, који се код нас може парафразирати да су „фабрике и градови прогутали сељаштво”. Неадекватан концепт развоја недо-вољно развијених подручја, тачније непостојање адекватне политике регионалног развоја у Србији такође један од фактора који је генерисао субразвој, тј. развој неразвијености на простору југоисточне Србије. Најзад, утицај културног подсистема у форми културне традиције и, с друге стране, савременог потрошачког хедонизма.³

² У овом раду, *Југоисточна Србија* кад означава целину или заједницу региона, писаће се овако, са великим почетним *ј* (углавном у табелама), док у осталим случајевима остаје *југоистична Србија* (*Правпис српског језика*, МС, Нови Сад 2013, т. 50). Нап. лектора.

³ Суочени смо са двоструким ударом на демографски биланс југоисточне Србије; с једне сгране „шок прошлости”, утицај традиционализма, рађање једног детета и феномена беле

Табела 3. Густина и територијални распоред становништва

	Укупна површина (км ²)	Број становника на 1 км ²			Удео у укупном становништву (%)		
		1948	1991	2002*	1948	1991	2002*
Репуб. Србија	88.361	74	111	...	100,0	100,0	100,0
Цент. Србија	55.968	76	104	104	63,4	59,4	73,4
Војводина	21.506	77	94	98	25,1	20,6	26,6
Косово и Мет.	10.887	67	180	...	11,2	20,2	...
Југоист. Србија	14.010	73	80	179	15,7	11,5	14,0
Ниш. округ	2.729	104	145	144	4,3	4,1	5,0
Топл. округ	2.231	63	50	47	2,2	1,1	1,3
Пиротски округ	2.761	58	42	39	2,5	1,2	1,4
Јаблан. округ	2.769	84	92	90	3,5	2,6	3,1
Пчињски округ	3.520	59	69	73	3,2	2,5	3,2

Извор: Војислав Крстић, *Становништво југоисточне Србије*:*Компаративна студија демографског развојка*, Завод за урбанизам, Ниш, 2007, стр. 416.

Ови и други фактори, као израз погрешне развојне и демографске политике у Србији, имали су негативне последице, које имају следеће димензије: а) здравствено репродуктивну, б) економску, в) социјалну, г) политичку, д) културну и ђ) безбедносну.

Табела 4. Наталитет, морталитет и природни прираштај (на 100 становника)

	Живорођени		Умрли		Природни прираштај	
	1880–1890	1991–2000	1880–1890	1991–2000	1880–1890	1991–2000
Цент. Србија	42,3	10,5	25,5	11,8	16,8	-1,3
Југоист. Србија	43,1	11,6	23,8	12,5	19,3	-0,9
Нишавски округ	44,4	10,0	24,9	12,7	19,5	-2,7
Топлички округ	38,9	11,1	21,6	15,5	17,3	-4,4
Пиротски округ	45,2	8,7	25,5	15,6	19,7	-7,0
Јаблан. округ	45,8	11,4	26,7	12,5	19,1	-1,2
Пчињски округ	41,7	16,2	23,7	9,7	18,0	-6,3

Извор: Војислав Крстић, *Становништво југоисточне Србије*:*Компаративна студија демографског развојка*, Завод за урбанизам, Ниш, 2007, стр. 417.

У свом прожимању и негативном збирном ефекту ове последице говоре о девастацији и демографском сломену становништва југоисточне Србије, али и о изразитом економском заостајању овог геопростора Србије, са бројним импликацијама на његову структуру и социокултурну динамику.

куге у источној Србији, и с друге стране механички одлив становништва – спољне миграције – „одлив мозга” – савремени данак глобализацији и „шоку будућности”.

Транзиција и демографски проблеми

Одабрани модел транзиције, без социјалне одговорности, у форми радикалног неолиберализма и зависне модернизације додатно је данас заострио све проблеме у друштву Србије. Довео је до деиндустријализације земље, девастације привреде, масовне незапослености и осиромашења становништва, нових облика миграција, уништавања градова; условио је процес одложеног заснивања бракова и смањење репродуктивне моћи становништва... Све то додатно блокира процесе нормалне демографске репродукције становништва и извлачење из неразвијености простора југоисточне Србије.

Зашто је за Србију демографски проблем срж националног програма?

Савремена Србија налази се разапета између ретрадиционализације и модернизације, између *шока прошлости* и *шока будућности*, између прича о *небеском народу* и утопије *Европа без алтернативе*. На том раскршћу много је распућа и подела међу нама и у нама, много је очајних ламената и јада. У том контексту транзиционог шока, са којим је суочена Србија и њене елите и псеудоелите, ваља указати зашто је у Србији демографска обнова срж националног програма. Не потцењујући значај територије, питања државног суверенитета и друге факторе као конститутивне елементе државе и нације, треба рећи да без *демографске обнове нема националног опстанка једног народа* и његове државе, те да се данас, као стратешко кључно питање у Србији, морају приоритетно у јединству поставити нова развојна и демографска политика, без којих нема бољитка у обнови становништва, у третману људског и културног капитала, у остваривању одрживог, хуманог и квалитетног развоја друштва.

Тај нови модел развоја видимо у социјалдемократском концепту одрживог развоја, чије су одреднице мешовита својина са доминацијом акционарства; социјално усмерена тржишна привреда; квалитет живота; равномерни регионални развој; јединство партиципативне и представничке демократије; развијене институције солидарности; ослобођена масовна иницијатива људи за стваралаштво; конституисање плуралистичког, отвореног иновативног, солидарног и одговорног друштва. Само се у оквиру оваквог концепта одрживог развоја (на фону *progressio popularum* – Ф. Мајор), може обликовати целовита и продуктивна демографска политика друштва, која би бројним системским мерама запошљавања, као и мерама економско-развојне, социјалне, здравствене, стамбене и образовне политике, подстакла проширену демографску репродукци-

ју. У формирању овог модела демографске репродукције морају се користити компаративна искуства из других земаља, посебно скандинавских, али и позитивни покушаји из праксе у нас (не потцењујући модел Драгана Марковића „Палме”, тј. локалне интервенције у подстицању демографске обнове...).

Одговорност универзитета, САНУ и науке

Универзитети у свету нису само радионице у којима се производе „спецождери” (*„професионални идиоти”*), већ су и средишта културне и научне свести. Поставља се питање каква је њихова мисија у нас? Без обзира на актуелну болоњску реформу, или управо због њеног једностраног остваривања, наши универзитети се једнострано развијају, производећи кадрове за професионални рад и тржиште, а не за друштвени живот. У том смислу и сама Академија наука је постала „спецождерска” институција, окренута природним и техничким наукама. Нема озбиљнијих скупова о отвореним друштвеним проблемима: *куда иде Србија?*; шта је са демографским стањем у земљи; каква је природа економске и друштвене кризе са којом смо суочени; шта је са путевима њеног решавања, шта је са концепцијом друштвеног развоја? У нас не постоји ниједан факултет за изучавање глобаних процеса и њихових импликација на наш развој. Друштвене науке су у нас инструментализоване за прагматичне, дневнополитичке циљеве, а социолози редуковани на аналитичаре, истраживаче јавног мњења, који раде ђаволски посао као „шегрти” и „калфе” спинмајстора моделирања јавног мњења, у функције центара политичке моћи. Не потцењујући значај мањинског питања и родне равноправности, ваљда у нашем друштву постоје и други егзистенцијални проблеми (пored „параде поноса” ЛГБТ особа и односа друштва и институција према овој појави)!

Наше друштвене науке су у слепој улици. *Догматизам* је не само кад се слепо придржавате једне теорије, већ и када слепо следите туђе рецепте, такав је данас случај са нашом псеуделитом. Због тога су економске науке редуциране на апологију неолибералне монетаристичке политике, и нису окренуте развојним питањима. Слична је тенденција присутна у форми инструменталне рационализације и зависне, компрадорске модернизације у систему образовања, деловању медија и моделу управљања друштвом. У овом контексту треба истаћи да и наука и интелигенција све више постају део компрадорске буржоазије, ширећи и следећи обрасце културне зависности. Редуцирајући инте-

лектуалце у специјалне, у нове једнодимензионалне „забраћене Марије”, друштво остаје „без контролног аларма”, без узнемирене савести, без будитеља јавности, без „недремног ока”. Оно, полако али сигурно, постаје плен великог механизма "друштва спектакла" и манипулације, без способности за суочавањем са кризом и без изграђивања алтернативних пројеката изласка из ње и даљег развоја.

Акциони програм дугорочне политике истраживања и демографске обнове – могући правци деловања

Комплексност проблема репродукције и развоја југоисточне Србије захтева изградњу целовитог програма научне, социјалне, политичке и културне акције. Друштвена тежина демографских проблема захтева и прецизно дефинисање популационе политике⁴.

Табела 5. Резултати пројекције укупног становништва по варијантама, 2002–2032. (у 000)

	Попис 2002	Константна варијанта		Ниска варијанта		Висока варијанта	
		2012	2032	2012	2032	2012	2032
Централна Србија	5.466,0	5.242,2	4.599,7	5.129,1	4.603,6	5.269,9	5.190,3
Војводина	2.032,0	1.953,1	1.629,4	1.934,4	1.724,0	1.976,3	1.956,2
Југоист. Србија	1.058,1	1.020,7	930,6	1.002,6	914,2	1.023,3	1.020,9
Нишавски округ	381,8	358,7	302,8	355,4	311,6	362,0	348,2
Топлички округ	102,1	97,1	86,9	94,6	82,8	97,3	94,9
Пиротски округ	105,6	94,9	75,0	94,9	80,1	96,0	88,5
Јабланички округ	240,9	231,4	205,6	227,7	203,7	233,0	230,8
Пчињски округ	227,7	238,6	260,3	230,0	236,0	235,0	258,5

Извор: Војислав Крстић, *Становништво југоисточне србије*:

Компаративна студија демографског развоја, Завод за урбанизам, Ниш, 2007, стр. 436.

Полазећи од веберизанског одређења позива науке, да она истражује и нуди алтернативе развоја, упозорава јавност, институције и елите, док је на политици да бира и реализује одређене програме, отуда постоји заједничка одговорност науке и политике за друштвене промене. У наставку наших разматрања указаћемо на могуће правце и форме

⁴ *Популациона политика* се обично дефинише као „скуп мера, акција и програма које спроводи држава (влада) у циљу свесног усмеравања демографских промена. Као таква, популациона политика увек је део развојно-економске и социјалне политике. Демографска транзиција један је од значајних облика глобалне транзиције од традиционалног у савремено; модерно и постмодерно друштво (М. Бобић, *Демографија и социологија – веза или синтеза*, „Службени гласник”, Београд, 2007, стр. 124).

деловања на подстицању научног сазнавања и дугорочног разрешавања демографских и развојних проблема са којима је суочена југоисточна Србија.

1. *Развити програм мултидисциплинарних научних истраживања*, дугорочних основних, развојних и акцијских истраживања – демографских и развојних проблема Србије/југоисточне Србије. На изради овог елабората макропројекта неопходно је анагжовати већи број истраживача и института са различитих факултета и универзитета у Србији. Овај програм дугорочних, мултидисциплинарних истраживања, подразумевао би, како основна макросоциолошка теоријска и емпиријска истраживања, тако и акцијска микросоциолошка истраживања. У њиховом фокусу наћи ће се не само историја и дијагноза демографских проблема, већ и истраживање алтернативних модела политике репродукције и развоја југоисточне Србије.

Поред теренског емпиријског истраживања, реализација овог макропројекта захтеваће и одржавање специјализованих научних конференција (или округле столове) које би се тицале следећих тема:

- Неравномерни развој и демографски проблеми југоисточне Србије;
- Етнокултуролошке особености репродукције становништва југоисточне Србије;
- Здравствена и социјална политика у функцији подршке породици и демографском развоју;
- Улога образовања у промоцији демографске политике;
- Улога државе у формулисању стратегије демографског развоја и дефинисању популационе политике у функцији процеса институционалне подршке породици;
- Улога политичких партија, цркве и НВО у афирмацији вредности демографске политике.

Поред научних конференција (округлих столова), Центар за научно-истраживачки рад САНУ и Универзитета у Нишу иницираће и трибински рад у форми предавања или промоције значајних дела која обрађују демографску проблематику, као и подстаћи истраживачку и издавачку делатност публикација које се баве становништвом и насељима у југоисточној Србији. У овом контексту деловања ми смо већ предузели неке акције (нпр. Центар је организовао промоцију књиге проф. др Драгољуба Стоиљковића *„Демографски проблеми Србије“*, а јуна месеца, у сарадњи са Депарتمانом за социологију Филозофског факултета у Нишу организоваће округли сто на тему: *Допринос Јована*

Ђирића демографском и социолошком истраживању. Такође, предвиђамо на јесен разговор о монографији Воје Крстића Становништво југоисточне Србије. На трибини Центра разговараће се у овој и наредној години о резултатима десетогодишњих научних скупова Демографски токови и регионални развој, чији је реализатор Економски институт Економског факултета у Нишу; такође, организоваће се трибина на тему Поруке власинских сусрета социолога о пољопривреди и селу на овом простору, затим на тему Абортус – између културе смрти и културе здравља и еманципација личности; извршиће се промоција значајних студија о становништву и насељима и демографским проблемима у Србији, као и одржати предавања истакнутих демографа и социолога на тему Демографски проблеми и перспективе развоја Србије.

2. Друга форма нашег деловања могла би се означити као *развијање кампање културног и здравственог просвећивања омладине* у форми предавања, разговора, трибина, едукација итд. Ма колико то изгледало илузорно, нама је и те како потребно установљење једног покрета за демографски развој и културно-просветну акцију на афирмисање, процеса унапређења рађања, више игре за живот и културу мира уместо идеологије епског мартинијанства. На овом фону очекивати акцију апела и иницијативе у јавности око подршке породици и значаја демографске репродукције за опстанак српског народа на овом простору.

3. *Покренути иницијативу о месту демографије и демографских проблема у наставним плановима и програмима на школама и универзитетима.* У наставне програме унети јединице посвећене демографском питању, увести социјалну демографију као дисциплину.

4. *Иницирати да држава (Парламент, Влада) у области политике развоја и институционалне регулације, дефинише политику демографске репродукције и донесе системске законе којима ће се регулисати положај брака и породице, област социјалне и стамбене политике, запошљавања и социјалне заштите, како би се дугорочно и трајно деловало на подстицање брже демографске обнове.*

Крајње је време да се у Србији схвати да нема ни нације ни државе без демографског супстрата, те да народ који тако интензивно одумире као што је то српски народ, нема будућности. Досад су Срби у ратовима у 20. веку приносили жртве богу Марсу. С правом је песник метафорично записао да су *Срби заклан народ* (М. Бећковић). Уместо некрофилије и мартинијанства Србији је потребно више улагања у живот *игре за живот*. У том смислу обавеза је државе да кроз нову страте-

гију равномерног регионалног развоја подстакне развој пољопривреде и села и демографско и производно оживљавање наших руралних простора који су променама у последњих шездесет година девастирани.

Суочени смо са апокалиптичким стањем. У Србији данас сваке године по један град средње величине умире. Од огњишта која гасну дошли смо до феномена изумирања читавих насеља. У контексту утврђивања развојне политике посебан значај има развој пољопривреде и села, као стратешки пут обнове становништва југоисточне Србије. Само кроз модернизацију и развој села, кроз развијање и стварање нових облика привређивања (пored пољопривреде, развој сеоског туризма – етнокултурног и еколошког), може се подстаћи задржавање становника, обнова уташених огњишта и ревитализација живота на овим запуштеним просторима.

5. Акције *комуналне заједнице*: У оквиру деловања различитих институција и орагнизација, значајно место, улогу и одговорност имају и општине, као органи локалне самоуправе, које изградњом инфраструктурних објеката, саобраћајница, одговарајућом мрежом институција на једном простору (у лику школа, здравствених, социјалних и културних иснтитуција) могу утицати на промену не само руралног пејзажа, већ и у инсталирању институционалних претпоставки за демографску обнову села. У овом контексту треба проучити и компаративна искуства изградње институција солидарности (посебно скандинавски модел), механизме подстицаја рађања и заштите мајке и детета, као и њихову могућу примену на нашим просторима.

6. Такође, један од могућих праваца и форми деловања на афирмисању вредности програма демографске обнове становништва Србије везан је за *деловање цркве, политичких партија и НВО*, чију улогу не треба преценити, али ни потценити.

7. Но, свакако, не потцењујући претходне форме ангажовања, ваља истаћи и културно-цивилизацијски аспект ангажовања како би се извршила *ревалоризација система вредности* у култури на овим просторима, како у смислу ослобађања традиционалних стереотипа и културе смрти из прошлости, тако и критичког суочавања и ослобађања негативног утицаја савремене хедонистичко-потрошачке цивилизације данас. Суочени смо са генерацијом X, која се развија у сенци еха сексуалне и интернет револуције, наглашеног егоистичког индивидуализма и социјалне неодговорности према питању демографске репродукције према себи и будућности. У тој култури, секс је постао потрошња, а не фактор репродукције. Отуда, после ратова који су попут пошасте де-

сетковали српско становништво у XX-ом веку, данас то чине абортуси, који сваке године у Србији однесу око двеста хиљада зачетих живота, односно један град средње величине.

*
* *

Имајући у виду историјске, геополитичке, демографске, социјалне и културне аспекте проблема демографске репродукције у југоисточној Србији могли бисмо резимирати да су они комплексни и вишедимензионални, дугорочно акумулирани, данас постали једна од унутрашњих граница бржем развоју југоисточне Србије али и питање свих питања националног опстанка и развоја. Чини нам се да би *универзитет*, својом иницијативом за *изградњу програма мултидисциплинарних дугорочних истраживања* овог проблема учинио себе одговорним у својој научној и културној мисији и посланству, не само у академској већ и у широј друштвеној заједници.

Окупљајући вас као истраживаче на овом округлом столу надам се да ћемо чути ваше стручне и сериозне прилоге о различитим аспектима проблема демографске репродукције становништва југоисточне Србије у контексту савремене социо-културне динамике. Центар за научноистраживачки рад САНУ и Универзитета у Нишу нема намеру да монополише истраживањима ове врсте већ само да подстакне израду макропројекта који би реализовали научни институти у једној интегрисаној мултидисциплинарној сарадњи у академској заједници Србије.

2. РЕГИОНАЛНИ АСПЕКТИ ПРОЦЕСА СЕНИЛИЗАЦИЈЕ СТАНОВНИШТВА СРБИЈЕ И СОЦИЈАЛНИ СТАТУС ОСТАРЕЛИХ НА СЕЛУ

Претходне напомене:

Старост као антрополошки, социјални и културни феномен

Старост није искључиво биолошки феномен, већ је трансисторијска, антрополошка и културолошка категорија.

Овај феномен од давнина је закупао пажњу научника и предмет је бројних наука: антрополошких, демографских, медицинских, културолошких, психолошких, социолошких. О њему су написане бројне студије.

Све је већи број научника, посебно етнолога, антрополога, геронјатара и социолога, који феномен старости изучавају не само са становишта историјско-компаративног приступа, већ и савремености, афирмишући мултидисциплинарни теоријско-методолошки дискурс и повезујући резултате научне анализе са потребама социјалне акције савремених актера.

Демографска истраживања у савременом свету све више указују, с једне стране, на процесе демографске експлозије у неразвијеним земљама светске периферије и, с друге стране, на феномен старења светског становништва и продужења просечног века старости, у најразвијенијим друштвима светског центра. Ове тенденције у демографским токовима савременог света израз су одређених структуралних противречности у његовом развоју. Као такве, предмет су различитих истраживања од стране академске научне заједнице, али и различитог третмана од стране друштвених и политичких актера, протагониста социјалне акције.

Француска списатељица *Симон де Бовоар* у својој знаменитој студији „*Старост*” (1970) дала је целовиту анализу феномена старости из угла различитих наука од историје и етнологије, до антропологије, социологије и културологије, указујући на комплексност овог феномена и његово различито третирање у различитим културама. Она истиче да је судбина старих не само одређена већ и наметнута од стране друштва и владајуће културе, односно да је улога коју стари људи играју у друштву, пре свега социјално-културолошки детерминисана, што важи и за интергенерацијске односе и сукобе. Речју, овде се не ради ни о каквом биолошком ривалитету генерација, већ о социо-кул-

турним обрасцима који се историјски формирају, израз су дубљих општих и посебних законитости начина производње друштвеног живота.

За разлику од традиционалног друштва, у коме је статус остарелих институционализован обичајним нормама и традиционалним системом вредности, модерно друштво својим динамизмом (оличеним у процесима индустријализације, урбанизације, модернизације и транзиције) изазвало је слом класичних система вредности и отворило пут аномији, те се у том контексту битно изменио положај остарелих, њихова улога и њихова судбина.

Неки аспекти депопулације и сенилизације у Србији

Србија већ читав век живи у унутрашњим противречностима и контрастима у развоју. У демографском и развојном погледу она има свој Север и Југ, свој центар и своју периферију. На њеној демографској мапи, у последњих педесет година, на Југу је демографска експлозија (наталитетска бомба) најјача у Европи, а на североистоку се шире демографске црне рупе (беле куге, депопулације).

Нагла индустријализација и деаграризација после Другог светског рата, израз су владајуће социјалистичке стратегије друштвеног развоја. Оне су подстакле велику миграцију, сеобу становништва из села у град, из пољопривредне у ванпољопривредне делатности. Као резултат ових радикалних промена, измењена је демографска и социјална структура становништва.

Демографи и социолози који се баве проблемима развоја на просторима бивше Југославије већ око тридесет година, упозоравају на нарастао феномен депопулације и сенилизације њеног становништва, на његове негативне импликације на друштвени развој и квалитет живота. О томе су написане одговарајуће студије. Подсетимо на неке од њих: С. Ливада, *Социјална обележја старачких пољопривредних домаћинстава у Југославији*, 1965; *Демографски слом југословенског села*, 1984; Љ. Митровић, *Огњишта која гасну*, 1970; *Социјалне импликације процеса сенилизације сеоског становништва у Југославији*, 1985.

Наш угледни рурални социолог *Светозар Ливада* међу првима се после Другог светског рата, и најдуже међу истраживачима, бавио овом проблематиком пишући о феномену сумрака сељаштва, о демографском слому нашег сеоског становништва, о последицама брлога, тј. необрађеног земљишта и запуштености села. Моја маленкост, у монографији *Огњишта која гасну* (1970), у форми дипломског рада на

студију социологије Филозофског факултета у Београду, под менторством проф. др Цветка Костића, бавила се социјалним проблемима старачких домаћинстава на селу у југоисточној Србији, на примеру емпиријског социолошког истраживања на белопаланачком подручју. Бројни су и други аутори, аграрни економисти, демографи и етнологзи који су писали о депопулацији и сенилизацији села у Србији. Споменимо неке од њих: проф. др Петар Марковић, др Петар Манојловић, проф. др Виден Ранђеловић, проф. др Јеремија Симић, др Горан Пенев.

Нажалост, упозорења научника нису имала ефекта на мере практичне политике. Даља динамика демографских и социјалних промена на селу у Србији само је погоршала и драматизовала ово стање.

Учини ли се осврт на промене у структури и динамици сеоског становништва у Србији у последњих педесет година, запажа се стална тенденција смањивања сеоског становништва, ширење процеса његове сенилизације и депопулације. Регионално посматрано, демографски бум поред Косова доживели су урбани центри, као резултат механичког прилива становништва, док су северни део Србије (Војводина) и периферија Србије (југоисточна Србија) доживели слом. Све се више ширила бела куга. Она је, поред традиционалних крајева (источна Србија), захватала и нове територије. Скоро две трећине сеоских насеља захваћено је тенденцијом сенилизације и депопулације.

Иако сенилизација села и проблеми остарелих нису нека „српска” специфичност, анализе показују да су сенилизација и депопулација села у Србији узеле забрињавајуће размере, са разорним последицама на привредни и социјални живот и цивилизацијско-развојну перспективу нашег друштва.

Анализа показује да је индекс старења становништва у Србији (за период 1948–2002) досегао алармантне вредности, увећао се за више од три пута, а да неки демографи Србију сврставају на девето место у свету у погледу процеса старења становништва. Резултати пописа (2002) показују да од 115 општина у Србији, 111 спада у демографски стара подручја. Од 25 округа у 20 замире становништво, а у свега 5 бележи се пораст становништва. Најалармантнија ситуација у том погледу је у југоисточној Србији (у општинама: Бабушница, Црна Трава, Бела Паланка, Гацин Хан). Овакве демографске тенденције имају негативне последице, не само на привредни развој, већ и на укупан друштвени живот, посебно на селу.

Табела 1. Упоредне демографске промене становништва по окрузима у Србији (1991–2002. година)

Централна Србија	5.582.611	5.454.333	-128.278	97,7	-2,11
Војводина	1.966.367	2.024.487	58.120	103,0	2,65
Град Београд	1.548.275	1.574.050	25.775	101,7	1,50
Севернобачки округ	202.287	199.413	-2.874	98,6	-1,30
Средњобанатски округ	216.251	207.493	-8.758	96,0	-3,75
Севернобанатски округ	177.351	165.618	-11.733	93,4	-6,20
Јужнобанатски округ	314.321	311.765	-2.556	99,2	-0,74
Западнобачки округ	210.372	213.242	2.870	101,4	1,23
Јужнобачки округ	543.185	591.752	48.567	109,9	7,82
Сремски округ	302.600	335.204	32.604	110,8	9,35
Мачвански округ	328.154	328.379	225	100,1	0,06
Колубарски округ	196.160	191.558	-4.602	97,7	-2,16
Подунавски округ	214.714	210.013	-4.701	97,8	-2,01
Браничевски округ	215.298	200.064	-15.234	92,9	-6,65
Шумадијски округ	302.655	297.807	-4.848	98,4	-1,47
Поморавски округ	237.543	226.822	-10.721	95,5	-4,19
Борски округ	160.939	146.383	-14.556	91,0	-8,58
Зајечарски округ	153.660	136.994	-16.666	89,2	-10,38
Златиборски округ	332.041	312.810	-19.231	94,2	-5,41
Моравички округ	227.878	224.291	-3.587	98,4	-1,44
Рашки округ	292.250	290.816	-1.434	99,5	-0,45
Расински округ	271.529	258.983	-12.546	95,4	-4,29
Нишавски округ	389.112	380.552	-8.560	97,8	-2,02
Топлички округ	109.411	101.248	-8.163	92,5	-7,02
Пиротски округ	115.856	105.398	-10.458	91,0	-8,56
Јабланички округ	250.773	240.472	-10.301	95,9	-3,81
Пчињски округ	236.363	227.693	-8.670	96,3	-3,39

Извор: Г. Пенев, „Попис становништва, домаћинства и станова 2002. – први резултати”, *Демографски преглед*, бр. 10, 2002, стр. 3, Министарство за социјална питања у сарадњи са Центром за демографска истраживања Института друштвених наука у Београду и Друштвом демографа Југославије.

И резултати пописа становништва (2002) показује да је и Србија, као и већина земаља на Балкану, у последњој деценији суочена са феноменом смањења броја становника, што је резултанта не само механичког одлива становника из ове балканске зоне светске периферије, иселавања на Запад или резултата нових сукоба на Балкану у последњој деценији, већ и унутрашњих тенденција које се одликују процесом депопулације и сенилизације.

У регионалном погледу, тј. у погледу распореда овог феномена по регијама, најизразитији су проблеми у југоисточној Србији: у пиротском, нишком и јабланичком округу, а посебно у општинама: Бабушница, Црна Трава, Бела Паланка и Гацин Хан, у чијим селима преко 50% становништва чине старачка домаћинства.

Ако се учини осврт на феномен сенилизације у средњем и горњем Понишављу и прати ритам демографских промена у последњих педесет година, да се запазити да је најизразитији степен механичког одлива становништва, сенилизације и депопулације видљив у општини Бела Паланка. У овој општини скоро две трећине сеоског становништва у односу на стање непосредно иза Другог светског рата је смањено. Према попису становништва из 1948. године, у овој општини живело је 29.641 становник, 1961. године 24.985 становника, 1991. године 16.447 становника, а према попису из 2002. године 14.138, од тога две трећине живи у граду. Према резултатима мог истраживања, 1968. било је 26%, а у другој деценији 21. века је преко 70% старачких домаћинстава. У последњих четрдесет година суочени смо са феноменом промена – у знаку слогана *„од огњишта која гасну – ка изумрлим селима”*.

О социјалним импликацијама процеса сенилизације и депопулације у Србији

Многобројне су негативне импликације, од радно-репродуктивног аспекта и социјално-заштитног и здравственог, па до интергенерацијског и безбедносног. Аномија вредносног система у савременом друштву Србије у транзицији додатно је допринела конфликтности интергенерацијских односа на селу. Неолиберални модел друштвеног развоја, који све вредности прагматично своди на тржиште и његову „невидљиву руку”, додатно подстиче људе на рационализацију понашања у правцу напуштања солидарности и преферирања социјалдарвинизма у друштвеним и личним односима. У овом контексту на нивоу микродруштвене структуре и породица са својим односима бива пригњечена и разапета. Губи на ауторитету, слаби респект према остарелима, који бивају препуштени себи.

У условима незапослености, масовног сиромашења, сеоске породице (посебно у брдско-планинском подручју) једва састављају крај с крајем. У таквој ситуацији, остарели постају последња рупа на „свирали”. У таквим друштвеним односима, када слаби улога породице, а

не постоји развијен систем институционалне заштите остарелих, њихов положај се радикално погоршава у земљама у транзицији.

Закључни ставови:

О положају остарелих на селу, социолошкој експертизи и интервенцији социјалних актера на измени актуелног стања

Остарели на селу у Србији представљају све масовнију категорију. Као друштвена група они су маргинализовани у статусном погледу. Овакав њихов положај примарно структурално је одређен местом пољопривреде и села у глобалном друштвеном систему. Додатно је детерминисан сломом система вредности. Може се о овој категорији с пуном озбиљношћу говорити као о обезвређеној генерацији, која доживљава „тужно вече” живота. Уместо мирне старости, она дочекује сурову зиму, са бројним облицима индивидуалне и социјалне патологије. Извештаји здравствених радника и социјалних служби говоре о повећаној смртности остарелих на селу услед неухрањености, запуштености; о све већем броју самоубистава услед усамљености и безнадежности. Све је више остарелих који подижу себи надгробне споменике за живота, јер нису сигурни да ће их потомци испоштовати после њихове смрти и обележити њихов гроб.

Полазећи од актуелног стања и перспекције могућег друштвеног развоја у Србији скоро извесно је да се може закључити да се положај остарелих неће променити на боље, већ ће трпети даљу маргинализацију. Неолиберални модел друштвеног развоја у свету, па и код нас, у земљама у транзицији, разара институције социјалне заштите и солидарности. У том смислу, извесно је да ће доћи до даље девастације и остатака здравственог, социјалног и пензионог осигурања сељака, чак и у развијеним деловима Србије, а камоли на њеној периферији. Све ће то имати за последицу даље погоршање положаја остарелих на селу.

Ради свега тога, неопходно је предузети следеће:

1. Алармирати најширу европску (и светску) јавност о проблемима остарелих у условима наше цивилизације и неолибералног концепта друштвеног развоја, који води разарању квалитета живота најширих друштвених слојева и умножавању сиромаштва и неједнакости;

2. Анимирати стручњаке који се баве глобалним проблемима и стратегијама развоја, тј. пројектовањем развоја да пољопривреда и село добију адекватан третман у развојним документима;

3. Алармирати јавност о тешком положају најстарије генерације на селу и неопходности проналажења институционалних решења за ублажавање тог стања (путем статусног решавања питања из области здравственог и социјално-пензионог осигурања остарелих лица, до развијања адекватне мреже социјалних и геријатријских институција окренутих селу и остарелима);

4. У образовном и културном погледу радити на афирмисању система вредности који ће довести до респектовања старости. Преко новог система система социјализације младих – од вртића, основних школа до универзитета – афирмисати вредности живота у тзв. трећем добу, те да је мера човечности и хуманизма однос према остарелима. Јер, како је дете будући човек, тако је и третман остарелих, слика будућности детета;

5. Наука и научници, посебно у области примењене демографије и примењене руралне социологије, имају професионалну и етичку одговорност да мултидисциплинарним теоријско-методолошким истраживањима целовито истраже феномен остарелих на селу и у друштву и помогну рационалном освешћењу друштва, његовом зрењу за заснивање рационалне и хумане социјалне акције у функцији измене садашњег маргинализованог статуса остарелих људи у друштву. Јер, како рече један геронтолог, „за нормалан и здрав живот није довољно дати године људском животу, потребно је тим годинама дати живот”;

6. Најзад, крајње је време да се у Србији схвати да су за њу *демографско питање и ревитализација села и сељаштва кључна питања националног програма*, даљег друштвеног развоја и опстанка.

3. НОВА СТРАТЕГИЈА ДРУШТВЕНОГ РАЗВОЈА И ДЕМОГРАФСКА ОБНОВА – ПУТ ОПСТАНКА И НАПРЕТКА СРБИЈЕ (Шта нам ваља чинити?)

*Та убиј ме, пут не видим
траг смо смели, а шта сад?*
(Пушкин)

*Ако не кренемо другим путем,
изгубљени смо.*
(Ник Тинбергер)

Претходне напомене

У нашем раду полазимо од следећих социолошких, аксиоматских и хипотетичких ставова.

а) Најпре, демографски супстрат је основа настанка, опстанка и развоја сваког друштва, те занемаривање ове елементарне истине, пре или касније, има погубне последице.

б) Без обзира на критику малтузијанства као доктрине, Малтус је открио велики закон о улози становништва, његовом расту и економском развоју и потреби грађења хармонијског односа у друштвеном развоју уколико се желе избећи кризе, сукоби и друге негативне последице.

в) Савремени друштвени развитак довео је до технолошког раста и старења становништва, до асиметричности не само у економском већ и у демографском развоју у свету. О последицама тих процеса и односа по одрживи хумани развој човечанства данас су исписане значајне студије демографа, еколога, социолога, антрополога.

г) Европа се данас суочава са економском кризом, која није само финансијска. Њен проблем је, такође, феномен старења нација. Драматична је ситуација у Русији у погледу демографског биланса и перспективе, о чему пишу руски истраживачи, академици Борис Искаков и Генadiј Осипов, истичући да се у условима транзиције руско друштво суочава са феноменом демогеноцида.

д) На старом континенту нарочито је Србија суочена са феноменом старења становништва (процеси сенилизације и депопулације) и противречностима њеног севера и југа у демографском и социјалном развоју. Од „огњишта која гасну”, данас смо дошли до феномена изумирања бројних насеља.

Због демографске девастације у Србији је преко 1000 сеоских насеља изумрло. Већина их је у југоисточној Србији и пограничним општинама. О последицама оваквог демографског стања и његовим кобним импликацијама по демографски и социјални развој данас постоје бројне студије, стога ће главнина мог разматрања бити фокусирана на истраживање путева и могућности промене оваквог стања у перспективи развоја Србије.

1. Осврт на демографско стање југоисточне Србије и његове негативне импликације по развој, геополитичку стабилност и безбедност

Већ смо истакли своје запажање о тенденцији старења становништва, нарочито у Русији и Србији. Наши научници, истраживачи, посебно демографи и социолози, у својим радовима указали су на демографску слику Србије, а посебно југоисточне Србије, која је предмет наше расправе. Стога нећу понављати оцене о драматичности тог стања, демографском и социјалном билансу оличеном у ефектима процеса сенилизације, депопулације, демографске кризе и девастације, јер се тиме баве други учесници овог научног скупа.

Желим да говорим о жаришним узроцима који системски и дугорочно производе овакве негативне трендове у демографској структури и динамици српског друштва, као и о томе шта нам ваља чинити да садашње векторе зауставимо и променимо како бисмо за наредних 50 година имали другачију перспективу.

Апстрахујући удео бројних споредних фактора и пратећих појавних манифестација, њихових последица, овде се фокусирамо на истраживање жаришних синдрома који одлучујуће опредељују овакво демографско стање. То су, пре свега: а) избор владајућег модела развоја и модернизације, б) непостојање популационе политике и в) модел културне политике (која је у најширем смислу те речи и образовна и здравствена и духовна сила).

Одлучујуће генераторе демографског пражњења простора, депопулације и сенилизације становништва у југоисточној Србији видим у: а) моделу деформисане (једностране) модернизације и развоја, оличене у радикалној индустријализацији; б) политици неравномерног економског и социјалног развоја Србије: у централизацији која је довела до неједнакости и диспропорције у регионалном развоју и остваривању феномена унутрашње сегрегације (где се форсира развој престонице и градова, урбаних центара, уз запостављање развоја залеђа...); в) маргинализацији

демографског проблема и непостојања адекватне државне и друштвене популационе политике у Србији (Евидентно је да смо се понашали као да демографске ресурсе можемо безгранично трошити, без ризика и казне. Следствено томе, на делу смо имали запуштеност у области демографске репродукције и бројне облике социјалне и здравствене патологије.); г) најзад, у савремености су видни негативни учинци остваривања модела неолибералне (хипереконистичке) транзиције без социјалне одговорности, која је наставила негативни тренд, разарајући привредне ресурсе, квалитет живота, блокирала је могућност демографске ревитализације не само села већ сада и градова.

2. О могућем програму и правцима деловања друштвених актера у нас, на плану развојне и демографске стратегије или Шта нам ваља чинити?

Да би изашла из погубног „транзиционог хаоса” и превладала демографску кризу, Србији је неопходна нова развојна, демографска и културна политика у функцији напретка, демографске обнове и безбедности, културе живота, а не културе смрти. То, пак, претпоставља низ радикалних промена у различитим подсистемима глобалног друштва, реформулисање циљева друштвеног развоја и изграђивање нове стратегије и политике.

а) Најпре, неопходно је напуштање досадашње неолибералне стратегије развоја и избор (оријентација) ка социјалдемократском моделу одрживог развоја, који би омогућио транзицију друштва са социјалном одговорношћу. Овај модел био би ослоњен на мешовит систем својинских односа, масовно акционарство запослених, социјално усмерену тржишну привреду, јединство институција партиципативне и представничке демократије, модерну правну државу, функционалну децентрализацију и регионализацију, економски развој пољопривреде (села) и равномерни развој неразвијених подручја у Србији и одржив еколошки концепт развоја.

б) Нова демографска политика треба да буде ослоњена на нови концепт друштва, државе и друштвених актера: да је демографско питање *par excellence* национално питање, питање „бити или не бити” опстанка и развоја Србије, а не ствар „ћефа”, индивидуално и приватно.

в) Нова културна политика треба да буде у функцији развоја самосвести, колективне и индивидуалне одговорности за дугорочни опстанак и развој нације, у чијем би центру била култура рађања и живота, а не култура смрти.

Радикалне промене приоритета и циљева у новом моделу демографских, друштвених и културних промена у Србији, треба да остварују и афирмишу различити друштвени актери. Овде указујемо само на неке од њих који могу и треба да допринесу промени става према демографској репродукцији и излазак из садашњег стања, демографског слома и безнадежности. Да би се одговорило овако тешком, али изазовном циљу и задатку, неопходно је синхронизовано делање различитих институција и организација у друштву почев од породице, школе, државе, цркве, привредних организација, здравствених и културних институција, медија, удружења и невладиног и цивилног друштва.

Сви они морају имати активан и позитиван програм за обнову и демографску ревитализацију Србије: непосредно, краткорочно, средњорочно и дугорочно.

Дакле, насупрот процесима сенилизације и депопулације, неопходно је развити програм који ће стимулативним мерама, почев од економског развоја неразвијених делова Србије, а посебно пољопривреде и села, па преко унапређења мреже школства, здравства, културних институција, квалитета живота на селу, довести до заустављања миграције, подмлађивања и обнове становништва, посебно у пограничним општинама југоисточне Србије. У овом контексту, неопходно је развити стратегију и програм проширене репродукције становништва (кроз стимулисање бржег заснивања бракова, рађање више од два детета...). Такође, неопходна је социјална и развојна политика, која би била у функцији перманентне подршке породици, жени, деци и омладини, да се кроз подизање квалитета и стандарда живота и изграђивање нових односа у породици и друштву остваре базични задаци који би били у функцији демографске обнове становништва. У овом контексту, желимо подсетити на скандинавски модел популационе политике, у чијем је центру квалитет живота, хумани односи међу половима, према женама и деци и где постоје развијене институције социјалне подршке за све категорије које су економски и социјално маргинализоване.

Подсећамо да у Скандинавији постоји институција која заступа право мушкарца на породично одсуство како би жена могла да ради. Не треба запоставити ни домаће искуство патријархалне традиције породичних задруга, као ни актуелни Палмин модел из Јагодине који је у функцији подстицаја женидбе/удадбе и рађања и који даје одређене ефекте. Вероватно је ово искуство у модерном свету, у погледу изграђивања адекватне социјалне, демографске и популационе политике, развијеније, те га компаративно треба изучавати, а најбоље примере и моделе следити.

Но, свакако да су за остваривање бројних циљева и задатака у области демографске обнове становништва неопходне и промене у културном подсистему друштва, односно дефинисање нове културне политике. Као што је познато, култура је медијатор у процесима друштвене и демографске репродукције. Социологија културе и социологија породице оставиле су бројна сведочанства о социјалним условима преласка из патријархалног друштва ка модерном, који је праћен бројним процесима модернизације, секуларизације, рационализације, индивидуализације, демократизације и еманципације. Ваља, међутим, рећи да ови процеси, поред развојно-еманципаторске улоге имају и другу страну. Наиме, они су довели до радикалне промене система вредности и културних образаца у друштву, тако да смо данас суочени са феноменом доминације масовне, потрошачке и хедонистичке културе. Нове, младе генерације све више као да живе у сенци бога Мамона и „златног телета”, а супермаркет као да им је централна институција пред којом се моле и задовољавају редуковане потребе *homo consumericus*-а. У овом контексту наглашене доминације неолибералног развоја, социјал-дарвинизације друштвених односа и индивидуализације личности и савременог друштва, еманципација је праћена и растом себичног индивидуализма, а комплексни односи међу половима и младом генерацијом једнодимензионално се остварују (секс је постао посебан облик потрошње, а не национални егзистенцијални фактор биолошко-социјалне репродукције, тј. индивидуална и друштвена дужност према себи, породици, нацији и човечанству).

Ако се суочимо са податком да се данас у Србији годишње обави преко 200.000 абортуса, видимо да је то прави – демогеноцид! Зар то не говори о својеврсном самоубиству нације и новим облицима културе смрти? На делу је, дакле, својеврсни наставак ратова, ратних губитака становништва, само у новим формама. Стога се поставља питање: шта учинити на плану васпитања за живот, здравственог и сексуалног васпитања како бисмо наставили игру радости у служби културе живљења. То је кључно и најсложеније питање аксиолошко, антрополошко, егзистенцијално и хуманистичко, питање не само нације, већ и рода и човечанства. У овом се контексту морамо запитати шта може учинити породица, а шта школа, шта здравствене институције, шта држава, шта социјалне институције, а шта медији?

Најзад, за брже извлачење огромног дела приграничних општина из југоисточне Србије из зоне субразвоја, потребна је нова политика регионалног развоја, посебно неразвијених општина на овом геопростору, која би била у служби економске ревитализације, демографске обнове и геополитичке безбедности. Позната је у нас изрека *чије стадо, његова је и планина*. Као да смо заборавили на поуку скривену у овој изреци. Досадашња

политика економског развоја довела је до својеврсне поларизације Србије на развијен север и неразвијен југ, али и до демографске девастације бројних општина према Бугарској, Румунији, Косову и Албанији.

Држава мора осмислити нову и дугорочну развојну политику за овај простор, имајући у виду не само економску, већ и геополитичку безбедносну димензију (угрожености и одбрањивости овог простора и интегритета земље).

На овим и другим пословима, како у форми научне анализе, тако и изградњи програма друштвеног и демографског развоја, неопходно је ангажовати тимове стручњака, у чијем се саставу на заједничком послу морају наћи демографи и економисти, социолози и геополитичари, јер комплексност ових проблема то налаже.

*
* *

Истраживање демографских проблема југоисточне Србије и њиховог утицаја на социокултурну динамику је отворен пројекат, који претпоставља синхронизацију дугорочних мултидисциплинарних истраживања, које ће реализовати различите научне институције из читаве Србије. Имајући у виду да су проблеми и последице демографске девастације овог простора бројни, неопходно је направити систематски напор ради њиховог изучавања и рационалног изграђивања новог концепта развоја. Садашња „транзиција без социјалне одговорности“ довела је до периферизације привреде, друштва и културе на Балкану. У том контексту, балканским земљама, као и Србији, као периферији, у подели рада припашће развој пољопривреде, сточарства, повртарства, етно и еколошког туризма. Носиоци развојне политике и планери просторног развоја и демографске политике треба да помогну изградњи реалног и оптималног концепта одрживог развоја југоисточне Србије, са пратећим законским документима и широким програмом целовите културне акције на стварању механизма за решавање горућих проблема. Научна заједница, својим истраживањима, синергијом резултата различитих наука, може доста да допринесе рационалном сазнању законитости досадашњег развоја, али и да пружи реални поглед на тенденције и перспективе могућег друштвеног развоја.

Наравно, наука није свемогућа. Она је тек један од актера у синхронном фронту културне и социјалне акције различитих институција, организација, индивидуалних и колективних актера, који имају одговорност не само за сазнавање наших невоља него и за пружање целовитог одговора – шта нам ваља чинити како бисмо изашли из њих.

4. УТИЦАЈ ХЕДОНИСТИЧКЕ КУЛТУРЕ И СТИЛА ЖИВОТА МЛАДЕ ГЕНЕРАЦИЈЕ НА ОДНОС ПРЕМА НАТАЛИТЕТУ/ДЕМОГРАФСКОЈ РЕПРОДУКЦИЈИ У СРБИЈИ

*„Ерос и нагон смрти су два темељна нагона...
Неконтролисани Ерос је исто тако опасан
као и његова страшна надопуна, нагон смрти...
Данашња се идеологија састоји у томе да производња
и потрошња репродуцирају и оправдавају доминацију...
Репресивност целине почива у великој мери
на њезиној ефикасности...”*
(Х. Маркузе, Ерос и цивилизација)

Демографска репродукција – основа опстанка и развоја друштва/човечанства

Демографска репродукција друштва основа је његовог настанка и развоја. *Однос према наталитету одређен је нивоом друштвеног развоја и дефинисан је владајућом културом.* У условима технолошке неразвијености људски супстрат представљао је основну производну снагу друштва. Са усавршавањем оруђа за рад и техничким напретком друштва, тај однос се мења. У структури модерних производних снага, поред науке, укључена је роботика, тј. радна снага нових технологија, које посредују између човека и природе и играју одлучујућу улогу у трећој фази развојно-цивилизацијских таласа.

У *традиционалном друштву* однос према репродукцији становништва одређен је потребама материјалног развоја и војно-политичке безбедности. Односно, колективне потребе за радном снагом (у породици, домаћинству, заједници) или за безбедношћу – потреба за војницима, ради очувања суверенитета или освајања (ратничка култура) диктирају однос према наталитету. У овом типу друштва доминира патријахални тип породице (задруга) са многобројним чланством, проширене репродукције. *Модерна друштва* – индустријско и грађанско – мењају однос према демографској репродукцији. На делу су процеси политичке, социјалне и општељудске еманципације, отворени грађанским и социјалним револуцијама. Процеси модернизације, равноправност међу половима и еманципација жена утиру пут ка новој култури у сфери односа према наталитету. Патријахални тип породице замењен је демократским типом, са радикалним смањењем чланова просте репродукције.

Савремено потрошачко друштво са наглашеним индивидуализмом и хиперхедонизмом, такође је произвело свој модел породице и наталитетске културе. Све је више атомизираних нуклеарних породица, са дефицитним чланством – испод просте репродукције. О узроцима и последицама овакве репродукције касније ће бити више речи.

Но, без обзира на то о ком се типу друштва или породице ради, ваља истаћи да је за развој и опстанак друштва питање демографске репродукције наталитета врло значајно. Оно има, поред индивидуалног аспекта и своју друштвену функцију.

Наталитетска политика у савремености – између геокултуре и геополитике

Демографска истраживања показују да је након кратког „беби-бум” периода после Другог светског рата, фертилитет у читавој Европи почео да се снижава, тако да је у неким земљама стопа фертилитета и наталитета пала испод нивоа просте репродукције већ средином шездесетих година XX века.

У савременом свету, у појединим регионима суочени смо са снажним процесима сенилизације и депопулације становништва. У вези с тим, два истакнута књижевника-нобеловца, Гинтер Грас и Александар Солжењцин, алармантно ламентирају: „Немци изумиру”, „Руском народу прети нестанак”. Слична је демографска ситуација и у Србији, посебно у југоисточној Србији.

Табела 1. Демографија Србије у бројкама

42,2	године је просечна старост грађана Србије
1500	насеља у Србији годишње не добије ниједно дете
986	села у Републици нема становништво
100	насеља има мање од пет житеља
224 600	Србија је мање за протеклих 10 година
250 000	стараца је више него деце
27,50	просечна старост мајке у Србију при рођењу првог детета
25%	жена старијих од 14 година није рађала
5	бракова се у Србији закључује на 1000 становника

Извор: *Вечерње Новости*, недеља, 7. јули 2013, стр. 10.

Овакво стање и тенденције даље деструкције демографског бића српског народа чине ургентним потребу дефинисања стратегије де-

мографске обнове Србије и разраде мера активне пронаталитетске политике.

Пронаталитетска или антинаталитетска политика у савременим друштвима одређено је бројним факторима (структурално-развојним потребама и ограничењима друштва, геокултуром и геополитиком). Овде указујемо на неке од њих.

Тип друштва и однос према наталитету		
Тип друштва	Модел наталитетске политике	Актери
I Традиционално	Колективистички	Група/заједница
II Модерно (грађанско/социјалистичко)	Плански	Институција/Држава
III Постмодерно	Индивидуалистички	Индивидуе

У савремености глобалног капитализма обнављају се *тезе неомалтузијанаца* о опасностима велике дискрепанце између растућег броја становништва у свету и ограничених ресурса/производње хране. На том фону развија се *неосоцијалдарвинистичка филозофија „одрживог развоја”* у функцији интереса мега капитала и „златне милијарде” као и неизбежног „сукоба цивилизација”. У средишту тезе неомалтузијанаца и неких геополитичара (Хантингтона, Бжежинског)⁵ јесте да експлозија становништва „наталитетска бомба” у земљама трећег света и исламистичке религијске субкултуре – представљају највећу опасност по будућност човечанства и интересе богатих; стога је, неопходно свим средствима (од меких мера антинаталитетске политике до сурових – кроз програмирано изазивање и контролу ратова на „тржишту смрти”), смањити раст становништва у овим регионима и културама.

Наравно да је *проблем комплекснији* и да је *условљен избором глобалне стратегије развоја* и њеним импликацијама на свекупне односе у савременом светском друштву. Искуство и истраживања показују да развијенија друштва (захваћена процесима модернизације) имају умеренији раст становништва од неразвијених, што је, пре свега, условљено нивоом привредног развоја, стандарда, образовања, здравственог васпитања, тј. геокултуром. Такође, односи у глобалном развоју – развијених и неразвијених и систему расподеле богатства у моћи – значајно су опредељени другим факторима, а не демографским.

⁵ Видети студије С. Хантингтона („Сукоб цивилизација”) и З. Бжежинског („Стратешка визија”).

Учинимо ли *осврт на геопростор Балкана/Србије* ваља рећи: да ма колико се политика наталитета „Југа” и „Севера” у Србији редукионистички објашњава геополитичким и етнонационалистичким разлозима – експанзијом демографским успоном једних етничких група и депресијом других, у суштини овог стања и тенденција у демографској репродукцији, пре свега, леже *социокултурни фактори*.⁶

У *савременој Србији* још увек је на делу живо дејство традиционалних матрица геокултуре, образаца културе и патријахалне заједнице на југу (Косову) и „беле куге” у југоисточној Србији, као и утицај модернизацијских процеса у Војводини и урбаним центрима Србије. Извесно је да ће демографски бум на југу Србије слабити са темпом модернизације и интеграције Албанаца у европско друштво, без обзира на то што се они историјски нису успели интегрисати, из бројних разлога у друштво Србије.

Табела 2. Пројектована укупна популација и старосна структура

Укупна популација (милиона)	САД	ЕУ	Кина	Јапан	Русија	Индија
1) Популација 2010	317.64	497.53		127.00	140.37	
2) Популација 2025	358.74	506.22		120.79	132.35	
3) Популација 2030	369.98	505.62		117.42	128.86	
4) Популација 2050	403.93	493.86		101.66	116.10	

Извори: Пројекције УН, у којима се полази од просечне стопе плодности (ЕУ је ЕУ 27)

Популација преко 65 година	САД	ЕУ	Кина	Јапан	Русија	Индија
1) проценат од укупне популације 2010	13.0%	17.5%	8.2%	22.6%	12.9%	4.9%
2) % од укупне популације 2025	18.1%	22.0%	13.4%	29.7%	17.7%	7.3%
3) % од укупне популације 2030	19.8%	23.8%	15.9%	30.8%	19.4%	8.4%
4) % од укупне популације 2050	21.6%	28.7%	23.3%	37.8%	23.4%	13.7%
5) постојеће очекивање дужине живота при рођењу (године)	78.11	78.67	73.47	82.12	66.03	66.09

Извори: (1–4) пројекције УН, у којима се полази од просечне стопе плодности, ЕУ је ЕУ 27; (5) CIA World Factbook.

Сви ови фактори делују удружено. Комплексан је то детерминистички чвор обликован сплетом како историјског детерминизма „мртве” или „живе” руке традиције, тј. културним наслеђем, али и паралелним деловањем савремених социо-културних фактора (оличених у процесе модернизације, секуларизације, утицаја образовања, здрав-

⁶ Видети студију Раде Дрезгић „Бела куга међу Србима”, „Албатрост плус”, Београд, 2010.

ствене културе, ефекти еманципације личности, сексуалне револуције, промењеног система вредности и културних образаца).

Табела 3. Наталитет Југа и Севера (између бума/експлозије и депресије)

Континенти, региони, земље - демографског бума	Континенти, региони, земље - радикалног опадања - депресије наталитета
Азија	Јапан
Африка	Европа
Латинска Америка	САД
Косово	Русија

ИЗВОРИ: (1–4) пројекције УН, у којима се полази од просечностепелности, ЕУ је ЕУ 27; (5) CIA World Factbook.

У наставку дајемо осврт на утицај савремене хедонистичке културе на однос младих према демографској репродукцији.

Импликације хиперхедонистичке потрошачке културе на наталитет – пледоаје за емпиријско истраживање

Демографски супстрат је основа сваког друштва. Производња људи и оруђа за рад два су елементарна услова настанка и развоја друштва. Други облици производње друштва, од економије, културе до политике, ма колико могу играти значајну улогу у појединим фазама развоја, претпостављају ову чињеницу и законитост.

За разлику од традиционалног друштва у коме ова истина није заборављена и у коме породица и рађање деце – представљају основу развоја друштва, у савременом друштву суочени смо са два дијаметрално супротна процеса: „демографском бомбом” у неразвијеним деловима света и епидемијом процеса депопулације и сенилизације становништва у развијеним друштвима. У том погледу слична је ситуација и у земљи Србији – између њеног Југа и Севера.

У раду, аутор проблематизује *хипо/тезу* о утицају масовног потрошачког друштва, хипер хедонистичке културе и субкултурног бонвиванског стила живота младе генерације на наталитет, тј. однос према демографској репродукцији, са посебним освртом на Србију. У фокусу наше анализе налазе се питања: однос ероса и цивилизације, сексуалне револуције и нерепресивне цивилизације потрошачког друштва, хедонистичке културе, индустрије забаве и друштва спектакла, хомо-луденса и бонвиванског стила живота... Утицај ових процеса, као и других (незапосленост, одлагања заснивања брачне заједнице, проду-

жена инфантилност) који као да су објавили неодговоран однос према питању демографске репродукције друштва и „застарелост” и „смрт човека”.

Централна тема нашег рада везана је за *утицај хедонистичке културе и (бонвиванског) стила живота нове генерације на однос према репродукцији*.

Србија је суочена са феноменом депопулације и сенилизације становништва. Ови процеси, попут епидемије, покосили су бројне делове југоисточне Србије и сада захватају и ткиво урбаног становништва. И док су демографске промене, пре 30 година, превасходно узроковане индустријским и механичким одливом становништва на релацији село-град, савремени процеси промена у демографској структури становништва Србије све више су условљени новим факторима: социјалним и културним.

У урбаним срединама друштва у транзицији у Србији све значајнији утицај на демографске процесе почињу имати, поред масовне незапослености младих (која утиче на одлагање одлуке о уласку у брачне заједнице, а самим тим се ограничава могућност регуларне репродукције) и култура, културни обрасци, културна оријентација и стил живота нове младе генерације.

Нека социолошка и демографска истраживања у Западној Европи (нпр. Немачкој) показују да се 2/3 жена у фертилном периоду – не радо одлучује на рађање. Секс је постао интегрални део индустрије забаве и потрошње. Дакле, насупрот традиционалној позицији жене која је рано улазила у брак и била редукована у „машину за рађање”, данас смо суочени са супротним феноменом: одлагања заснивања брачних заједница, епидемијом абортуса, тј. ширење културе смрти у новим формама – *демогеноцида*.

Табела 4. Однос према абортусу

Забрањен
Дозвољен
Мешовит

Разматрајући геокултурни однос према абортусу у савремености, могли бисмо препознати три врсте заједница, према односу „званичног друштва” према абортусу. Такође, треба истаћи да је у неким друштвима институционална забрана абортуса повезана са значајним конзервативним утицајем религије и цркве.

Било би занимљиво провести емпиријска социолошка и културолошка истраживања о односу различитих група и категорија младих, у зависности од њихове културне оријентације, према демографској репродукцији. Ми сматрамо да би она открила нове вредносне преференције код њих; те да, поред утицаја незапослености, нерешеног стамбеног питања, све доминантнију улогу у изградњи културне оријентације младих, када је у питању доношење одлуке о одлагању заснивања брачне заједнице и рађања, играју субкултурни фактори (они који су условљени хедонистичком културом масовног потрошачког друштва, индивидуалистичким егоизмом и бонвиванским стилем живота).

То, даље, отвара питање које је универзалније од нашег локалног проблема: које су импликације *сексуалне револуције* не само на односе еманципације међу половима и стварање једне нерепресивне цивилизације, већ и на нове облике девијација, дисоцијације и отуђења личности? Шта се збива са личношћу када је она, у масовном потрошачком друштву спектакла и „индустрији забаве”, редуцирана на себичног *хомо луденс*-а? Када се ослобођена сексуалност третира искључиво као облик личне и масовне потрошње, али не као облик демографске репродукције; без које нема не само потомства, него ни будућности човечанства?

У развијеним културама на Западу, сексуална револуција се остваривала у другојачијем социо-културном контексту, уз ширење процеса здравственог просвећивања и сексуалног васпитања и њиховог повезивања са еманципацијом личности. Насупрот томе, у земљама светске полупериферије и периферије, као и код нас, сексуална еманципација одвијала се у форми *анархичне сексуалне револуције*, којој су жртвовани и морал и репродуктивна способност младе генерације.

Проблеми друштава у транзицији данас нису само развојни, већ су и изразито културолошки. Наиме, она живе у духу културе зависности и немају изграђен културни образац. Она су суочена са непостојањем својеврсне етике позива и одговорности за капиталистички развој. У исто време она су захваћена процесима зависне акултурације из масовног потрошачког друштва. Хедонистичка етика је расипничко бонвиванска. Упрошћено речено то је етика лагодног живота, без етике рада и продуктивне филозофије. То је епикурејска етика индивидуализираних егоиста, са смањеном емпатијом и социјабилношћу. Изван партикуларног утилитаризма као да друштвени свет морала и одговорности не постоји! Слоган доброг дела ове нове мекдоналдизоване младежи јесте: „*ми не знамо шта хоћемо, али желимо одмах*”!

У могућем нацрту за емпиријско истраживање узрока димензија проблема смањеног наталитета, које треба истражити, свакако би се нашла следећа питања:

- ехо сексуалне револуције на однос младих према репродукцији;
- утицај хедонистичке потрошачке културе на личност хомо луденса;
- утицај нерепресивне цивилизације на стил живота;
- импликације прераног ступања у сексуалне односе на раст абортуса;
- низак ниво здравствене културе и абортуси;
- импликације незапослености на феномен продуженог инфантилизма;
- традиционални утицај „беле куге” у југоисточној Србији на наталитет (једно дете);
- хедонистичка културна оријентација, индивидуалистички егоизам и бонвивански стил живота (нови епикурејци) и однос према наталитету;
- сви би да буду културни део џет сет друштва; епикурејци а не Прометеји (без етоса, солидарности и жртвовања за друге).

Овој батерији могућих питања треба додати истраживање других социо-културних фактора:

- касно склапање бракова;
- продужена инфантилност;
- дуго студирање;
- проблеми незапослености младих;
- нерешавање стамбеног питања;
- дискриминаторни критерији приликом запошљавања жена (услов да кандидаткиње нису трудне).

Секс као део/погон савремене индустрије забаве и потрошње

У потрошачко доба и секс је редуциран на бонвиванску лартур-лартистичку игру. У традиционалном, па и индустријским друштвима, која су била у знаку филозофије продуктивизма и сексуални нагон је био део репродуктивних снага друштва – његове демографске репродукције, одговорности за будућност врсте, породице, нације, друштва. Данас, у условима настанка постмодерне хиперпотрошачке цивилизације, његова функција је редуцирана и преусмерена на нову област –

постала је фактор индустрије масовне забаве/потрошње. *Сексуална револуција* разорила је све табуе традиционалне и нове цивилизације. У том процесу она је, с једне стране, довела до либерализације и еманципације односа међу половима, али и нових облика унижавања: обнове масовне проституције; трафикинга, хомосексуализма, ширење неформалних заједница, разарање породице, као групе и демографске девастације друштава/нације.

Социјалдарвинизација и атомизација савременог друштва довеле су до наглашеног егоизма индивидуа, кидања солидарности и смањене одговорности за заједницу (било да се ради о породици као примарној групи или нацији, човечанству, као врсти). На том фону, у савременом потрошачком добу друштва спектакла природна полна функција, која је увек и културом дефинисана, доживела је метаморфозу и бројне злоупотребе. Наиме, као да је сексуална револуција, не само порушила бројне табуе потрошачког морала и довела до еманципације личности и односа међу половима, већ је имала за последицу и бројне деформације. У условима доминације вредности масовног потрошачког друштва и „ишчашене модернизације” (Ј. Хабермас), дошло је до радикалне метаморфозе сексуалног нагона. Од репродуктивне, редукован је на инструмент забаве и потрошње. Формирана је специфична сексуална субкултура младе генерације, о којој пишу социолози секса, демографи, лекари, културолози. Сексуална енергија укључена је у ланац свеопште логике тржишта и потрошње у савременом друштву спектакла. Она је постала део индустрије забаве и подређена богу Мамону, профитној логици капитала. У ери казино капитализма широм глобализованог света, посебно у његовом урбаном друштву, упоредо са мењачницама и коцкарницама ничу секси шопови, а ТВ и други медији препуни су филмова и емисија са насиљем и порнографским садржајима. Све то утиче на формирање специфичне структуре нове младе генерације и њихов друштвени карактер и културну оријентацију. У крајњој инстанци, рефлектује се и на однос према демографској репродукцији у друштву.

Уместо закључка

1. Велики утицај на снижење наталитета као биолошко-социјално-културног феномена има култура масовног потрошачког друштва; хедонистичко-утилитаристичка етика и бонвивански стил живота младе генерације у савремености;

2. Ширење процеса депопулације у Србији генерише потребу научног истраживања проблема, али и целовите социјално-културне акције у друштву;
3. Измена садашњег односа младе генерације према демографској репродукцији зависи од многих фактора, између осталих, од:
 - *радикалне промене стратегије развоја*: од неолибералне социјалдарвинистичке у служби турбо „капитализма катастрофе” ка социјалдемократској стратегији одрживог развоја;
 - ревалоризације васпитне димензије образовања и одговорне улоге медија у друштву;
 - јачања здравствене културе младе генерације;
4. Неопходна је радикална промена популационе политике у земљи са разрађеним институционалним политикама у функцији подстицања рађања;
5. Научна заједница мора да развије систем дугорочних трансдисциплинарних, компаративних и акцијских истраживања овог сложеног проблема.

5. УТИЦАЈ РЕГИОНАЛНИХ НЕЈЕДНАКОСТИ У СРБИЈИ НА ТОКОВЕ МИГРАЦИЈА И ДЕМОГРАФСKE ПРОМЕНЕ У ЈУГОИСТОЧНОЈ СРБИЈИ

Уводне напомене

Четврта научна конференција посвећена пројекту „Демографски проблеми југоисточне Србије”, а на тему „Регионалне неједнакости, миграције и демографске промене”, само је једна од форми даљег рада на реализацији пројекта дугорочних, мултидисциплинарних истраживања овог питања у оквиру Центра за научноистраживачки рад САНУ и Универзитета у Нишу. У оквиру овог комплексног пројекта окупљају се истраживачи различитог профила: лекари, демографи, економисти, социолози, културолози, политиколози, са циљем да критички истраже ове проблеме и формулишу могуће закључке за социјалну акцију различитих актера друштвених акција у нашем друштву. Циљ овог пројекта није само да се бави прошлошћу и тежином проблема питања која истражује, већ и да трага за алтернативним путевима, пројектима и процедурама њиховог превладавања.

На науци је да истражује, а на институцијама и центрима моћи је да из сплета тих закључака и оцена врше избор и од тога граде одговарајућу друштвену политику.

Циљ данашњег научног скупа је:

- да критички анализира и оцени досадашње домете у регионалном развоју и њихове рефлексије на миграционе токове и демографске процесе у Србији, посебно у југоисточној Србији;
- да посебно разматри утицај два процеса: индустријализације и дивље „транзиције без социјалне одговорности” на даљу девастацију пољопривреде и пражњење села; на сенилизацију и депопулацију села; на феномене унутрашње колонизације и метрополизиције Србије и њихове погубне учинке – јуче, данас и сутра;
- да се забави програмским и институционалним претпоставкама за реформу владајуће стратегије регионалног развоја; да потражи одговор на питање у ком правцу треба даље модернизовати и мењати концепцију и стратегију регионалног развоја;
- да укаже на могуће актере, стратегије и институције, који ће посредовати у правцу изграђивања и реализације нове стратегије одрживог регионалног развоја и демографске ревитализације села и сељаштва у Србији, посебно у југоисточној Србији.

**Социологија регионалног развоја – или о сусрету и синтези
социологије и демографије; економике региона, демографије
и социологије развоја**

Глобално друштво (национално и светско), између осталог, конституише се, структурира и динамички развија као конкретно-историјска и епохална целина и има различите димензије: социјеталну, просторну и временску. Једна од тих димензија његовог структурирања и реструктурирања, поред хоризонтално-функционалне, вертикално социјално-класне и историјске, јесте и морфолошка: просторно-територијална. Наиме, друштво као специфичан организам, тоталитет, подложно је агломерацијским променама на сеоска и градска насеља, локалне заједнице, регионе, као и различите облике функционалне интеграције.

Становништво, односно људски супстрат, представља основни структурно-динамички елемент сваког друштва. Заједно са производним снагама и поделом рада, институцијама и културном политиком, са социјалном структуром, оно чини инфраструктуру и суперструктуру глобалног друштва.

Промене у структури становништва, односно демографске токове, тешко је разумети изван контекста укупног привредног, социјалног, културног и геополитичког развоја. Разни облици природног и механичког кретања становништва, његове просторне и социјалне мобилности управо се могу научно објаснити и интерпретирати као „производ и произвођач” (К. Косик) укупног глобалног друштвеног развоја.

У овом контексту могуће је објаснити улогу становништва као актера привредно-социјалног развоја, али и као производа одређеног типа друштвеног развоја, одабране развојне стратегије. Такође, могуће је научно разумети утицај одабране стратегије развоја на миграционе токове становништва и његову алокацију, као на демографске промене у друштву.

Ове детерминистичке сплетове фактора, који обликују слику макро и микро структура и тенденција у динамици развоја глобалног друштва и његовом регионалном развоју, данас комплементарно, интердисциплинарно и комплексно истражују социјална демографија, геодемографија, економика региона и социологија региона.

Социологија региона (регионалног развоја) као посебна дисциплина, изучава опште и посебне законитости територијалне организације социјалног живота и промене социјалних облика региона; регионалне заједнице као специфичне територијалне организације социјал-

них облика рада и живота; односе између промена у политичко-територијалној организацији, демографских кретања и регионалног развоја. Социологија регионалног развоја изучава целовит феномен региона, његову структуру и полифункционалну улогу у друштвеним променама на макро и микро нивоу друштвене организације националних глобалних друштава или ширег светског система. У савременој социолошкој анализи регионалних неједнакости, интеграцијских и дезинтеграцијских процеса, користи се употреба различитих метода и модела социолошког сазнања.

Социолошка анализа регионалног развоја има за циљ не само да опише, већ и да објасни појаве у регионалним променама друштава у савремености. Региони и регионалне неједнакости, као предмет социолошке анализе, претпостављају: а) социјалне структуре регионалних друштава; б) територијално устројство друштва; в) социјално-територијалне односе; г) социјално-трансформациону структуру и д) динамику региона у глобалном друштву. Између осталог, социолошка анализа: истражује односе између геополитичких и геокултурних фактора; између неједнакости у социјалном и регионалном развоју; утицај регионалних неједнакости на миграционе токове и демографске процесе. Такође, научна анализа, у социологији, има, између осталог, да изгради социјалну типологију региона на: а) централни-полупериферни-периферни; б) индустријски-аграрни-остали; в) иновациони-адаптивни-конзервативни; г) регион донар-самодовољни регион-дотациони регион; д) централистички-децентралистички; ђ) метрополизација-провинцијализација (опширније у Каххоров, 1996; Аитов, 1985; Митровић, 2003).

Феномен регионализма данас је постао предметом изучавања како на Западу, тако и на Истоку. У западноевропској литератури ова истраживања највише су развијена у Француској. Значајан допринос њеном утемељењу дао је француски социолог *Жорж Баландије* (низом својих студија: „Свет неразвијености и развој”, 1956; „Социологија недовољно развијених подручја”, 1963; „Социологија црне Африке”, 1975; „Социологија мутација”, 1968).

Друштвене противречности у регионалном развоју тј. регионалне неједнакости на релацији Север–Југ биле су предмет истраживања неомарксисте *Самира Амина* „Неједнака размена рада и акумулација капитала”, „Капитализам, империјализам и мондијализам”. Али и других аутора (*П. Бурдијеа, А. Турена, М. Чудовског, Н. Клајн...*) са запаженим студијама о односу процеса глобализације и регионализације, о неолиберализму и глобализму, глобализацији и сиромаштву.

Такође, на Истоку се посвећује значајна пажња регионалним истраживањима проблема развоја и неједнакости. Међу истраживачима који се баве питањима регионалног развоја треба истаћи следеће ауторе: Антонова Н. А. („Социјални развој региона”, 1985); И. П. Разанцева („Социологија региона”, 2009), И. Т. Заславска („Социологија економског живота”, 1991), Генадиј Осипов и Владимир Рукавишников.

На Балкану први од научника који се бавио регионалним проблемима био је Јован Цвијић. Пре свега истраживањем антропогеографских, етносоциолошких и метаностазичних кретања. У југословенској и српској социологији проблематици регионалног развоја није посвећена довољна пажња. До 1990. године од социолога, њиме су се бавили Здравко Млинар, Михаило Поповић, Силвано Болчић и Милован Митровић. После 1990. године, изузев радова социолога Љ. Митровића („Савремени Балкан у кључу социологије регионалног развоја”, „Транзиција у периферни капитализам” и „Геополитичка транзиција Балкана”) ова проблематика је више предмет економије развоја (Коста Михајловић, Часлав Оцић, Илија Росић), савремене политикологије (Миодраг Јовичић, Јован Комшић, Јован Живковић), демографије (Милош Мацура, Душан Брезник, Ружа Петровић) него социологије развоја.

Противречности Север–Југ, тј. глобалне регионалне неједнакости, изазвале су пажњу међународне јавности још крајем 70-тих година прошлог века. На иницијативу Вили Бранта (1982) направљена је експертска студија (на коју је радио и наш научник Драгослав Аврамовић – „деда Аврам”) на тему „Север–Југ – програм опстанка”. На основу ње, Генерална скупштина ОУН усвојила је Резолуцију о политици превладавања регионалних неједнакости у свету и проглашавала декаде у борби против сиромаштва, а за бржи развој неразвијеног трећег света. Нажалост, резултата није било. Регионалне развојне диспропорције све су више расле и допуњавале се новим (везане за развој нових интернет технологија и актере симболичке моћи).

Савремена слика регионалних неједнакости, у ери асиметричне неолибералне глобализације, поражавајуће и алармантно делује. Уместо глобализације солидарности, у савремености су на делу процеси глобализације сиромаштва: субразвој и ширење беде земаља, „парија” тзв. трећег и четвртог света и концентрација моћи и богатства у рукама мањине тзв. „златне милијарде” човечанства.

Табела 1. Дубина социјалне поларизације света

Светска популација	Светско богатство
Најбогатији 20%	82,7%
Други 20%	11,7%
Трећи 20%	2,3%
Четврти 20%	1,9%
Најсиромашнији 20%	1,4%

Извор: Held, McGrew, 2002: 82.

Капиталистички начин производње непрестано репродукује неједнакости у социјалном, регионалном, националном и глобалном развоју. Основна противречност између производних снага и односа производње, рада и капитала, репродукује социјалне неједнакости, асиметричну антагонистичку моћ. У социјалном пространству, у начину структурисања и социјалних шанси друштвених група (класа и слојева), плус (+) на једној страни увек имплицира минус (-) на другој. Односно, производи различите облике сегрегације и социјалдарвинизације друштвених положаја, односа и моћи.

Ова правилност класне сегрегације и диференцијације у социјалној структури друштва, специфично се испољава и у облику регионалних неједнакости у простору између делова (области, грана) глобалног друштва. На плану просторне мобилности оно се изражава кроз феномен миграција, али и неједнаке размене рада између „центра” и „периферије” и унутрашње колонизације провинције, њихове субординације и субразвоја, сателитског статуса. На извештајан начин, остварује се репродукција полова развоја као на међународном плану између „Севера” и „Југа”, само у минијатури.

Иако је низом резолуција скупштине ОУН на основу *Извештаја о светском развоју* декларисана потреба смањења неравноправности у развоју између Севера и Југа, она се, нажалост, све више повећава од послератног стања: 1:3 на 1:150 данас. У ери глобалног финансијског капитализма дистанца у регионалном развоју света све више расте.

Данас многи истраживачи, а поготово политичари, говоре језиком политичке коректности о одрживом развоју становништва са становишта корпоративне ефикасности, конкурентности, а да притом социјалну димензију солидарности у регионалном развоју потискују и заборављају. Отуда, између осталог, кључни проблеми одрживости међународног економског поретка остају отворени и нерешени, са тенденцијом умножавања регионалних и глобалних сукоба.

Утицај неједнакости у глобалном и регионалном развоју на миграционе процесе

Живимо у глобално доба које карактерише све већи јаз између богатих и сиромашних, Севера и Југа; речју, дискрепанца између технолошког напретка и дефицита друштвене солидарности. Све је видљивија провалија између „златне милијарде” и остатка лумпенпланете, коју чини већина човечанства и којој је потребно скоро три и по века да досегне праг садашње развијености развијених. У контексту оваквог неолибералног социјалдарвинистичког модела глобалног развоја, који почива на енормним неједнакостима и експлоатацији, човечанство је све више захваћено противречностима и сукобима.

Узроке глобалних неједнакости и већине глобалних проблема у савремености треба тражити у предаторској природи савременог „капитализма катастрофе”, владајућој неолибералној стратегији развоја и асиметричном моделу неоимперијалне глобализације који својим последицама генерирају, с једне стране, високу технолошку међузависност света, а с друге, унутрашњу подељеност и реколонизацију, са изразитим јазом и противречностима у развоју на релацији Север–Југ.

Према најновијим подацима Агенције УН за развој (УНДП), у глобалном извештају „Подељено човечанство: супростављање неједнакости у земљама у развоју”, објављеног 29. јануара 2014. године, закључује се да свет од Другог светског рата никада није био тако раслојен и да већина човечанства данас живи у условима веће неједнакости него пре 20 година. Наиме, јаз између богатих и сиромашних је у оштром порасту како унутар националних друштва, тако и између њих и читавих региона. Данас један одсто најимућнијих људи располаже са око 40% глобалне активе, а сиромашна половина света (3,5 милијарди људи) поседује свега око 1% светског богатства. По неким проценама јаз између богатих и сиромашних у свету још је драстичнији, са тенденцијом даљег галопирајућег раста глобалних неједнакости, енормне експлоатације, противречности и сукоба у свету.

Истраживања, такође, показују да овај економско-социјални јаз између друштвених класа, држава, земаља све више расте и у Европи, која је, до пре 20 година следећи социјалдемократски модел развоја, била узор социјалне државе. Прихвативши англосаксонски неолиберални модел европске псеудоелите, кренуле су путем радикалног социјалног реструктурирања, на уништавање стандарда у области радног и социјалног законодавства, отвориле се према процесима асиме-

тричне либерализације и радикалне експлоатације радне снаге, што је довело до продубљивања глобалних неједнакости. Као резултат свега тога, данас у Европи живи 175 пребогатих доларских милијардера, а на другој страни 121 милион људи живе на граници сиромаштва, према критеријумима УН, са тенденцијом даљег раста. Имовинска провалија између богатих и сиромашних све више расте. Тзв. антикризни рецепт бриселске администрације, најдоследније примењен у Грчкој, Ирској, Италији, Португалији, Шпанији и Великој Британији, само је даље довео до јачања класних разлика и поларизације, с једне стране, до богаћења милијардера, и с друге, до све већег сиромашења сиромашних. Све је то имало за последицу појаву масовног социјалног незадовољства и штрајкова у овим земљама. Европски савет усвојио је 2010. године „Програм социјалне инклузије”, са циљем да до 2020. године у Европској унији буде мање 20 милиона људи на ивици сиромаштва (Вујић, 2014: 14). Нажалост, тај се пројекат не остварује у пракси.

Табела 2. Информатички јаз

	Постиндустријска друштва	Трећи свет
Број телефонских линија	74,4%	1,5%
Корисници интернета	93%	0,2%
Удео у патентима	95%	0,0%

Извор: Печујлић, 2002: 115.

Упоредо са растом класичних социјално-имовинских разлика у савременом свету расте јаз нових неједнакости у сфери могућности коришћења нових технологија и у систему расподеле симболичке моћи. О томе најречитије говори картографија географске распоређености и монопола над новим технологијама и глобалним медијима у свету. Све то потврђује Бурдијеву тезу да су у савременом убиственом капитализму социјално-економске неједнакости праћене и допуњене и облицима симболичког насиља и неравноправности.

Извесно је да се структурална криза „дугог вала” савременог капитализма продубљује и да ће се из његових противречности генерирати нови облици глобалних, регионалних и локалних сукоба у свету са бројним негативним последицама по развој и будућност човечанства.

У савремености све се више умножавају различити облици неједнакости, фрагментације и поларизације света. Они се испољавају:

- а) у форми енормних регионалних неједнакости између друштвених класа; између зона у светском систему; између Севе-

ра и Југа. Под утицајем асиметричне глобализације и хегемоније снага диктатуре крупног капитала, на делу су процеси спољне и унутрашње реколонизације света и десуверенизације народа и држава;

- б) појавом нових неједнакости у односу на различито располагање новим технологијама;
- в) неједнакостима у погледу располагања природним ресурсима и њиховом геостратешком (зло)употребом;
- г) неједнакостима у систему расподеле симболичке моћи и њихове улоге у свету;
- д) неједнакостима у погледу монопола физичке силе, утирући пут новој трци у наоружању.

Синергија ових облика неједнакости у савремености, пре или касније, довешће до глобалних и регионалних сукоба око прерасподеле материјалног богатства и друштвене моћи, а може утрти пут ка новом светском рату не само на земљи, већ и у борби за монопол и контролу космичког пространства.

Миграције као друштвени феномен говоре о механичкој, али често и социјалној, мобилности људи и друштвених група у контексту географског и социјалног пространства. Миграција је било у свим временима, од памтивека до данас. Но, различити су узроци њиховог настанка: а) егзистенцијални (питање опстанка); б) економски; в) ратни; г) политички; д) културно-цивилизацијски. У савременој литератури сачињена је типологија миграција на: унутрашње и спољне и сталне и сезонске. Спољне миграције се, даље, деле на: континенталне и међуконтиненталне. За век у коме живимо каже се да је век глобалних миграција. Историјско искуство показује да су у ратним и транзицијским епохама најмасовније миграције ради егзистенцијалног опстанка народа (политички прогони, етничко насиље) и у борби за бољим квалитетом живота (економске миграције); у мирним епохама разлози су често везани за социјалну промоцију и задовољавање виших културно-цивилизацијских потреба.

У савременим условима глобализације и либерализације односа у свету све је више радних миграција, али и оних (етно-политичких) које су везане за жаришта локалних сукоба у појединим регионима савременог света.

Миграциони таласи данас теку на релацији: неразвијени делови света – развијени; Југ–Север; село – урбани центри. Рачуна се да данас у свету живи преко 6,6 милијарди људи, од тога преко 2/3 живи у не-

развијеним земљама. Такође, у свету има око 200 милиона миграната, према подацима ОУН.

Асиметрични неолиберални модел глобализације перманентно генерише сиромаштво и социјални рат, а ово двоје миграције и избеглиштво на релацији Југ–Север. Према извештајима УНХЦР-а из 2011. године, у свету има 35.441.865 азиланата, распоређених по регионима: у Африци – 13.054.069; Азији – 14.525.986; Европи – 3.022.529; Латинској Америци и Карибима – 4.315.819, Северној Америци – 483.219 и Океанији – 40.243.

После Другог светског рата биле су интензивне миграције на релацији неразвијени и развијени свет. У последњих тридесетак година, падом берлинског зида и имплозијом социјализма, све су израженије миграције на релацији исток–запад, односно југоисточна Европа–западна Европа. У савремености глобализованог света све више смо суочени са феноменом глобалних миграција и новим профилем миграната. Истраживачи пишу о феномену бизнис-миграција, миграција инвеститора, брачних и туристичких миграција и „феминизацији миграције”. Такође, све смо више суочени са феноменом формирања крупних дијаспора и „дијаспоризација” привреде многих земаља. Коначно, двадесет и први век многи називају и „веком дијаспоре”.

Под утицајем ширења нових технологија у свету настају промене у професионалној структури радне снаге, што све више утиче и на социјалну структуру миграната. Уместо плавих оковратника, класичних радника везаних за доба класичног индустријализма, данас је све више белих оковратника, висококвалификованих радника (техничара и инжењера чији је рад везан за нове технологије).

У ери глобализације шири се тржиште „сиве материје”. На делу су процеси крађе и прекрађе високостручних кадрова, мозгова даровитих. У овом контексту променљивих потреба на тржишту радне снаге све се отвореније преплићу интереси транснационалних корпорација. Стога треба истаћи да је и стратегија болоњске реформе система образовања у Европској унији својеврсно функционализирање образовања ради лакшег „усисавања” нових генерација најдаровитијих међу њима, а за потребе снага крупног капитала и глобалне поделе рада. На тај начин се остварују нови облици експлоатације и неједнаке размене рада на релацији неразвијени-развијени свет, а земље у транзицији остају без капиталног људског ресурса, тј. трпе даљу девастацију.

Савремена социјална статистика говори да је у последњих 20 година, само из земаља у транзицији са истока и југоисточне Европе на Запад (у ЕУ, САД и друге развијене земље), одбегло преко милион факултетски образовних кадрова. Сасвим је извесно да је плаћена висока цена „транзиције без социјалне одговорности”, коју су доживеле посебно балканске земље и у којима је на делу *транзиција у периферни капитализам* (Митровић, 2009), тј. периферизација привреде, друштва и културе. Речју, остваривање субразвоја и својеврсне ребалканизације и африканизације Балкана (у развојно-цивилизацијском смислу), као и реколонизација и протекторација овог региона.

Истраживање ових процеса, миграције и избеглиштва и феномена савременог апатридности, вишеструко је значајно не само са социолошког, културолошког, већ и безбедносног аспекта. У ери асиметричне глобализације, која је довела до социјалних и регионалних диспропорција, заоштравају се проблеми везани за идентитарне сукобе, али и сукобе са милитантним политичким групама (екстремистима и терористима). Савремени државни интервенционизам, оличен у снагама НАТО-а, упоредо прати ширење деловања снага исламистичког фундаментализма. На делу је регрутација нове генерације Ал Каиде, из редова образовних следбеника, оспособљених за развијање софистицираних стратегија и технологије терористичког деловања. Све то чини феномен миграције у савремености комплекснијим, јер у себи садржи нове облике глобалних ризика. Наиме, миграције могу потенцијално омогућити инфилтрацију терористичких група, за остваривање својих разорних циљева и акција.

Балкан, по свом геополитичком положају, представља мост и раскршће међу цивилизацијама између Истока и Запада, Југа и Севера. Стога је он веома значајан не само у социолошком-културолошком, већ и безбедносном погледу. На овом простору секу се лукови различитих цивилизација, али и теку путеви трговине и ратова, данас све више и путеви дроге и нових „светих ратника” од Истока на Запад. То чини сложену безбедносну ситуацију на Балкану, који се задњих година, услед ратних збивања, на Блиском истоку, у Сирији и Северу Африке суочава са масовним феноменом избеглица. Примера ради, у 2013. години, Србија се суочила са 15.000 азиланата, избеглица са простора ван Балкана.

Најновији подаци показују да из Србије годишње одлази више од 32.000 људи, док се из иностранства враћа 19.547, углавном пензионера из Немачке и Аустрије. Демограф Владимир Никитовић из Института друштвених наука из Београда упозорава да је само у последњих десет година из земље у емиграцији отишло 130.000 суграђана.

Табела 3. Процена миграција грађана Србије на годишњем нивоу

Држава	Отишли из земље	Вратили се у земљу
Немачка	9.051	8.574
Аустрија	4.243	4.501
Словенија	3.121	1.997
Италија	2.793	367
САД	2.691	354
Швајцарска	2.366	967
Мађарска	1.554	201
В. Британија	1.346	177
Француска	1.149	575
Шведска	933	157
Укупно:	32.599	19.547

Извор: Евростат, 2008–2010. г.

У 2014. години рачуна се да преко 600.000 наших људи живи у иностранству дуже од годину дана и нема намеру да се врати. Треба истаћи да, за разлику од периода 1960–1980, где је већина емиграната била ниског образовног нивоа и припадала профили „плавих оковратника”, нова генерација везана је за високообразовне профиле који увећавају нову генерацију тзв. интелектуалне српске дијаспоре.

Наравно да се проблемима масовних миграција и феномену избеглиштва мора прићи мултидисциплинарно, уз коришћење метода и сазнања из социологије миграције, међународних односа, правних и криминолошких наука. Но, друштвено-акционалистички приступ овим проблемима захтева шири приступ у разматрању. Пре свега, суочавање са стратегијом развоја, питањем неразвијености, сиромаштва, проблемима остваривања људских права и права мањина, маргинализованих група и интеграције миграната у нове социо-културне средине.

Историја миграције, као и савремена кретања ове појаве, показују да се миграциона струјања могу „нормализовати” само уравнотежењем услова привредног и друштвеног развоја, тј. квалитетом живота између неразвијених и развијених региона у савременом свету. Илузија је да се

овај проблем може решити само појачаном административном контролом граница у ери глобализације света.

Ако желимо дугорочно и цивилизацијски хумано и одрживо разрешавати проблеме избеглиштва у савремености, онда је неопходно мењати савремени светски поредак, који је поредак неједнакости, бандитски поредак беспризорне експлоатације, чија је врхунска норма „профит изнад човека”! Такав поредак, који унижава произвођачки суверенитет и десуверенизује појам демократије, државе и нације, мора бити, пре или касније, замењен поретком који ће бити у служби снага модерног света рада и еманципације човека. Тек се у тој перспективи равномерног регионалног и социјалног развоја човечанства, може наћи прави кључ за хумано и одрживо решавање феномена миграције и проблема азиланата. Јер, онда људи у потрази за хлебом и правдом свој завичај неће тражити негде другде, већ ће га наћи у сваком кутку планете, а најпре у новом богатом и демократском друштву које заједнички граде као асоцијацију слободних произвођача, у којој ће „слобода сваког појединца бити услов слободе свих” (К. Маркс).

Најзад, желимо поентирати да без глобалне правде нема глобалног мира, а без мира нема развоја и напретка човечанства. Стога је напуштање модела „капитализма катастрофе” и реафирмација социјал-демократског модела данас императив, предуслов и прави пут „транзиције транзиције” ка друштву са социјалном одговорношћу. Само је у овом контексту и хоризонту могуће истинско остваривање процеса универзализације људских права и слобода, као и глобализације разумевања и солидарности међу свим грађанима и народима света, на путу изградње човечанства, као слободне, равноправне и хумане заједнице.

Осврт на стратегију и политику регионалног развоја Србије – између централизације и регионализације

Учини ли се осврт на уставну праксу и регионални развој Србије током два претходна века, приметно је да су се у Србији око питања политичке организације државе и регионалног развоја земље сукобљавале две супротне концепције: централистичка и децентралистичка, о чему постоје писани документи (устави, програми политичких покрета итд.). Нажалост, тај проблем још увек је отворен и због тога имамо повремену појаву нових таласа критике, под фирмом унитаристичке или хиперцентрализоване политичке организације државе у Ср-

бији. Овде чинимо осврт на институционалне промене и праксу регионалног развоја у Србији после Другог светског рата.

Најглобалније, могу се издвојити четири периода у уставном обликовању и конципирању регионалног развоја у Србији. Прва фаза је фаза административно-статистичког управљања друштвом, са наглашеном централизацијом државних функција у свим областима друштвеног живота, са елементима редистрибутивне правде у условима монопартијског система и волунтаризма партијских комесара. У оквиру оваквог система отворен је процес деформисане социјалистичке модернизације друштва са бројним позитивним и негативним ефектима на друштвени развој и са релативним убрзањем привредног раста и развоја и смањивању развојне диспропорције.

Друга фаза представљала је комбинацију самоуправног и статистичког модела управљања друштвеним променама и своје је пуне ефекте испољила нарочито седамдесетих и осамдесетих година двадесетог века у лику развоја комуналног система као облика локалне самоуправе, бројних самоуправних интересних заједница и међуопштинских регионалних заједница, као облика децентрализације и демократизације у економском и политичком систему земље. И она је подстакла даљи развој региона. Пошто је Уставом из 1974. године, на платформи „федерирања федерације”, фактички федерација претворена у конфедерацију, отворен је процес јачања снага полицентричног етатизма, оличених посебно у републичко-покрајинским структурама моћи, што је као ефекат имало политичку и економску рефеудализацију система. Треба, међутим, рећи да је и у таквом систему локална самоуправа на општинском и регионалном нивоу одиграла позитивну улогу, у смислу мобилизације развојних снага друштва и партиципације грађана у политичком животу земље.

Трећа фаза је неоконзервативна фаза, настала у условима транзиције и модела тзв. номенклатурног капитализма деведесетих година двадесетог века. Оличена је у новој централизацији политичког система, потискивању покрајинске аутономије и регионалне самоуправе, без обзира на увођење вишепартијског система. Локална општинска самоуправа је октроисана, са бројним рестрикцијама у њеним овлашћењима. Инсталирани су окрузи као продужена рука државе и њене контроле друштва „одозго”. Такав концепт округа није облик децентрализације власти, нити демократизације политичког живота, већ облик децентрализоване јавне управе.

Устав из 1990. године, лишавајући покрајине државних атрибута, радикално је ишао и на рестрикцију других права и овлашћења, што је довео и до политичке демобилизације. Извршено је демонтирање међуопштинских регионалних заједница и успостављена нова централистичка организација са елементима унитаризације политичког система. Градови су имали, мање-више, статусни симбол, без ширих овлашћења, изузев Београда.

Четврта фаза је фаза неолибералног капитализма, насталог после 2000. године. Нажалост, Устав из 2006. године задржао је модел управљања у политичком систему из 1990. године и избрисао надлежности градова. Само се на два места у Устава Србије из 2006. године говори о регионализацији: у члану 94 говори се о равномерном и одрживом регионалном развоју, а у члану 97 о надлежностима Републике Србије као државе о регионалном развоју. Речју, институција региона и не постоји, а задржан је рестриктивни концепт октроисане локалне општинске самоуправе. Због тога имамо нов талас критике „београдизације Србије”, као метафоре политичке централизације Србије. Треба рећи да су упркос свим настојањима у последњих педесет година, диспропорције у регионалном развоју Србије данас јаче него што су биле у ранијем периоду. Србија се асиметрично развија у демографском и економском погледу. Она у развојном погледу, такође, има свој Север и Југ, а последице су врло негативне. Изражене су у демографској пустоши (бела куга у источној Србији и Војводини) с једне, те демографском буму (на Косову) с друге стране. Суочени смо с пренасељеношћу градова и, с друге стране, „огњиштима која гасну” или читавим регијама које су у знаку сенилизације и депопулације; читава брдско-планинска подручја захваћена су овим процесима. Придодају ли се овоме и негативни ефекти неолибералног концепта транзиције, оличени у зависној модернизацији, деиндустријализацији земље, периферизацији привреде, друштва и културе, онда регионалне диспропорције имају још негативније ефекте по животне шансе становништва, квалитет њиховог живота, социјалне и етничке сукобе у Србији; она је *de facto* мултиетничко друштво, али које је данас дубоко разорено, подељено, са бројним противречностима и сукобима.

Све ово отвара питање: који је то оптимални модел политичке организације српског друштва у функцији развоја његових економских снага, модернизације и демократизације?

Регионалне неједнакости и миграције у Србији и њихове реперекусије на демографске процесе у југоисточној Србији

Регионалне разлике у нивоу развијености на изврстан начин су природни нуспродукт економског напретка друштва. Ваља, међутим, рећи да оне постају проблем када постају социјално-систематски структурни резултат и представљају својеврсно насиље и блокаду у развоју регија у глобалном систему. У послератном развоју југословенског друштва вођена је до 1990. године активна политика регионалног развоја.

У тој политици могу се разликовати две фазе: а) етатистичко-планске административне регулативе до 1950. године и б) самоуправне (од 1950. до 1990). Ваља, међутим, истаћи да је регионални развој до 1990. био у знаку политике радикалне индустријализације, која је разорила село и сељаштво и, форсирано насилно, стварила радништво као нову социјално-класну групу у друштвеној структури. На том фону текао је процес просторне и социјалне мобилности становништва на релацији пољопривреда-индустријализација, село-град и стварано урбано друштво.

Према подацима Завода за статистику (према попису из 2011. године) у региону јужне и источне Србије живело је мање становника него непосредно након завршетка Другог светског рата, док у београдском региону данас живи 2,6 пута више становника него 1948. године.

Наиме, Ниш се у односу на 1948. годину увећао за 2,4 пута (са 109.280 становника 1948. године нарастао је на 260.237 становника у 2011. години).

Највећи пад броја становника бележе општине Црна Трава (више од осам пута, са 13.614 становника 1948. на свега 1.663 становника 2011. године), Гацин Хан и Бабушница. У посматраном периоду, у градским насељима порастао је број житеља са 23,7% (1948. године) на 59,4% (2011. године).

Политика равномерног регионалног развоја у бившој СФРЈ у периоду од 1950. до 1990. године довела је до полицентричног развоја република и покрајина у развоју градова као средишта привредног, културног и универзитетског развоја.

Стратегија радикалне индустријализације и деаграризације довела је до раслојавања села и разарања сељаштва које је било преовладавајућа друштвена класа у структури друштва педесетих година двадесетог века. Интензивирани су миграције становништва село-град, пољопривреда-индустрија.

Извршено је демографско пражњење села. На селу је зацарио процес „огњишта која гасну”, шире се процеси сенилизације и депопулације. На том фону у Србији је изумрло много насеља, а у југоисточној Србији скоро 50% сеоских насеља је у стању високе сенилизације и нестајања. Најинтензивнији су ови процеси у југоисточној Србији, посебно у приграничним општинама (Димитровград, Црна Трава, Бабушница).

Савремени истраживачи који се баве проблематиком регионалног развоја у Србији сматрају да су регионалне диспропорције у степеном развијености у Србији највише у Европи. Тај однос се даље интензивирао у процесу „транзиције без социјалне одговорности”, посебно у периоду после 2000. године када је отпочео развој у кључу неолибералног модела друштвеног развоја. Несклад у регионалном развоју Србије, како се наводи у Извештају о развоју Србије (2010), између осталог, огледа се концентрацији привредне активности успешних предузећа, добити и запослености у граду Београду и јужнобачкој области, док су остали региони и области унутар њих, суочени са ниском привредном активношћу, неразвијеношћу и високим трошковима рада. Основни проблеми, такође, изражени су у популационом билансу: интензивном процесу демографског пражњења руралног простора и приграничног становништва, недовољној упослености радно-способног становништва и ниској продуктивности запослених.

Привредна трансформација, у процесу неолибералне транзиције од 2001. године највише је погодила индустријске регионе Србије. Транзициони процеси довели су до деиндустријализације Србије, разарања радништва, масовне незапослености и сиромаштва.

Регионалне неједнакости сада постају све израженије, метрополизирајући Србију на два центра (Београд и Нови Сад) и унутрашњу периферију. По свим индикаторима регионалне неједнакости (регионални бруто домаћи производ, концентрација привредних активности, стопа запослености, ниво животног стандарда становништва, инвестиције, број предузећа у индустрији...), показује се да градови Београд и Нови Сад у Србији учествују са 53% (у броју предузећа и броју запослених), са 78% у капиталу, са 65% у приходу, 67% у добити, са 56% у губитку привреде (нефинансијског сектора) Србије.

Економисти су прорачунали да је 2000. године однос између најразвијеније и најнеразвијеније општине у Србији износио 1:19, а 2005. се повећао на 1:22, док је данас преко 1:30. На нивоу округа он износи 1:7, а на нивоу општина 1:30. Предвиђања стратегије регионал-

ног развоја Србије, која је усвојена, била су да се регионалне диспропорције до 2012. године смање на 1:3. Нажалост, ова се предвиђања нису остварила, већ су даље нарасле диспропорције у регионалном развоју региона у Србији.

Србија данас, метафорично речено, личи на створење са огромном главом и slabим удовима. Депопулацијом је у Србији захваћено 79 општина, а 29 округа има негативан природни прираштај. Наставили се са оваквом тенденцијом у метрополизацији развоја, са регионалним диспропорцијама у развоју, развој ће се одвијати у дунавско-савском појасу, са огромним проблемима у урбаним срединама Београда и Новог Сада и са све већим незадовољством и бунтом њених провинција.

Извесно је да ће, пре или касније, регионалне неједнакости у Србији попримити и форме етно-политичких и геополитичких сукоба. Сада су у првом плану демографски и економски проблеми, али не задуго. Србију, уколико не реши одређена питања равномерног регионалног развоја, очекују и политички проблеми интеграције регија у глобални систем.

Решења се морају тражити у новој стратегији регионалног развоја, чији су основни циљеви и принципи: одрживи развој, подизање регионалне конкурентности, смањење регионалних неравномерности и сиромаштва, заустављање негативних демографских кретања; наставак процеса децентрализације и јачања локалне/регионалне самоуправе, економске интеграције српске заједнице и АП Косово и Метохија, изградња институционалне регионалне инфраструктуре (Јакуп, 2013: 17–30).

Табела 4. Унутаррегионални диспаритети
у транзиционим државама 2011. године

БДП по становнику (ППС), ЕУ=100				
Земља	Национални ниво	Најбогатији регион	Најсиромашњији регион	Најбогатији: најсиромашњији
Бугарска	45	75,3	27,2	2,8
Чешка	80	175,3	66	2,7
Мађарска	66	108,5	39,6	2,7
Пољска	65	97	40,9	2,4
Румунија	49	111,1	29,4	3,8
Словенија	84	104,7	71,9	1,5
Хрватска	61	78,3	44,3	1,8
Србија	35	60	22	2,7

Табела 5. Регионалне неравнoмерности Србије 2011. године

Индикатори	Регион	Област	Општина
Зараде по становнику	2:1 Београдски : јужна и источна Србија	2:1 Град Београд : Топличка	9:1 Нови Сад : Дољевац
Стопа незапослености	3:1 јужна и источна Србија: Београдски	4:1 Топличка : Град Београд	5:1 Тутин : Београд
Демографско пражњење	(-16,3) : (+36) јужна и источна Србија : Београдски	(-32,2) : (+36) Пиротска : Град Београд	(-82,8) : (+62) Црна Трава : Нови Сад
Степен образовања	3:1 Београдски : јужна и источна Србија	4:1 Град Београд : Браничевска	2:1 Град Београд : М. Црниће

Табела 6. Учесће југа Србије у Републици 2012. (Србија=100)

Индикатори	Југ Србије	Нишавска област	Топличка област	Пиротска област	Јабланичка област	Пчињска област
Површина (км)	15,8	3,1	2,5	3,1	3,1	4,0
Становништво	13	5,2	1,3	1,3	3,0	2,2
Запослени	10,6	4,4	0,9	1,1	2,1	2,1
Незапослени	19,6	7,0	2,1	1,7	5,0	3,7
Зараде по запосленом (ниво РС=100)	65,9	84,3	71,8	84,8	75,4	79,1
БДВ	4,7	2,3	0,2	0,9	0,6	0,7
Доходак	5,9	2,6	0,5	0,7	1,0	1,1
Доходак по становнику (ниво РС=100)	43	59	36	57	32	38

Извор за све табеле: Јакуп, 2013: 22, 23, 28.

Досадашња политика регионалног развоја у Србији, посебно у транзиционом периоду (од 2000. године), не само да није дала резултате, већ је појачала субразвој и заостајање већине општина и региону у Србији у односу на Београд и Нови Сад. За заустављање садашњег негативног процес неопходан је радикални раскид са неолибералном стратегијом глобалног друштвеног развоја. Без тога, Србија ће наставити да се врти у зачараном кругу сиромаштва и лумпенразвоја.

Функција регионализације и регионализма у Србији данас: за нову политику регионалног развоја Србије

Разговор о регионализацији и регионализму у Србији и на Балкану може носити и негативну конотацију. Може бити изражен и у захтевима за атомизацијом и политичком рефеудализацијом овог геопростора, што би водило даљој његовој периферизацији и протекторацији, тј. подређивању логици европске полупериферије у савременој подели рада. Такође, може асоцирати на балканске левичарске носталгије о конфедералној интеграцији, односно балканској конфедерацији, о којој се говорило и писало још у пројектима социјалиста из деветнаестог и старих комуниста из двадесетог века.

Наше разматрање креће се изван те две старе, традиционалне перспективе у проблематизацији феномена регионализма и регионализације, налазећи у њима снажно развојно оруђе напретка и органске демократске интеграције друштва у Србији и на Балкану, као и својеврсну брану против снага асиметричног глобализма као хегемоне структуре моћи у савременом свету. Полазећи од парадигме информационог развоја и умреженог друштва (Кастелс) и либертатске (хипо)тезе да је „слобода сваког појединца, услов слободе свих” (Маркс), тј. да је аутономија делова услов демократског развоја и интеграције целине, од микро нивоа друштвене организације до глобалног друштва и човечанства, ми регионализацију и регионализам истражујемо:

- а) као фактор организације, развоја и напретка нових производних снага (материјалних и духовних),
- б) као облик демократске партиципативне интеграције друштва,
- в) као форму трансграничне, регионалне сарадње и евроинтеграције балканских друштава,
- г) као облик регионалне субглобализације и брану против глобализма као пројекта нових неједнакости.

Полазећи од ових хипотеза, регионализација не сме представљати политичку рефеудализацију Србије, односно Балкана, већ мора значити нову форму економског и друштвеног развоја, удруживања, органске интеграције развојних снага друштва „одоздо”, по мери њених делова, а не по мери хијерархије и центра. У хиперцентрализованим политичким системима, као што је познато, одлуке се доносе у врховима организације, искључиво „одозго”, било волунтаристичком самовољом, било арбитражом технократа. Такво „одокативно” вођење регионалне политике, па макар и под називом „национални инвестициони план”, често доводи до политичке самовоље и злоупотребе над економијом.

Тачније, до феномена „Потемкинових села”, „политичких фабрика”, до импровизације у развоју и расипања економских снага друштва, тако да није случајно што је на овим просторима народни певач морао „лелекнути” кроз стих: „Тесно ми га скроји, нане!”.

У демократском моделу политичке и социјалне организације друштва регионална политика није само инструмент центра и политичких елита у усмеравању регионалног развоја, већ и регионалних заједница и њихове активне самоуправе. Наше је залагање за функционални развојни концепт региона и регионализације Србије, који ће ослободити стваралачку енергију и иницијативу грађана за материјалну и духовну обнову и препород Србије. Таква концепција претпоставља да регије имају и одређене облике економске самосталности и саморегулације у оквиру јединственог, али полицентричног правно-политичког поретка.

Ако желимо бржи развој и напредак Србије, морамо се ослободити етатистичког мита и унитаристичког концепта, сна о „чврстој руци”, о политици као „чаробном демијургу света”. Морамо демократизацијом и рационализацијом институција економског и политичког система, њиховом радикалном реформом, створити нов оптималан систем, који ће у себи садржавати богатство иницијатива и „сусретно планирање”, „одоздо” и „одозго”, где одговорност за конципирање и остваривање развоја имају и центар и региони, и метропола и периферија, где се развија својеврсно „партнерство за развој” у друштву и држави. Морамо створити систем у коме ће аутономија делова бити претпоставка демократске интеграције, основа изграђивања (стваралачког, а не бирократског) јединства у друштву, тј. демократске социјалне и политичке организације у Србији. Морамо тако институционализовати систем да што мање производи бирократију и паразите, а да ослобађа и умножава снаге модерног света рада, актере духовног и материјалног стваралаштва на чијем се стваралаштву гради будућност земље.

Уместо „лажних ковача” прогреса, нових „политичких булица”, који ће као нови српски кнезови самовољно и „одокативно” владати Србијом, Србији је, подвлачимо, преко потребан нов, рационалан и демократски оквир, модел регионалне политике који ће бити у функцији:

- а) ослобађања и даљег развоја економских потенцијала земље,
- б) јачања локалне самоуправе и изграђивања партиципативне демократије,
- в) демократске интеграције мултиетничког српског друштва.

Србија се може и мора пробудити „одоздо”, развојем демократије и новог слободарског поретка, а не бирократским механизмима централизације власти и јачања контроле.

Захтев за регионализацијом Србије мотивисан је развојним потребама, а не политичким деобама и рефеудализацијом Србије. Србији нису потребне даље деобе, већ умножавање и удруживање њених развојних снага и демократских потенцијала. Удруживање и здрава конкуренција са собом и светом. Само тако може расти и богатити се наша земља, скидајући са себе бројне стигме и анатеме и ослобађајући се традиционализма и конзервативизма, уз неговање и респект према оном што је њен аутентични национални и културни идентитет и што уносимо као свој дар у универзалну ризницу Европе и човечанства, развијајући притом самосвест о респекту другог, о културној различитости, о дијалогу и партнерству различитих цивилизација. Увек полазећи од гесла да од „онолико колико дарујемо другима, толико вредимо”.

На нама је да властитим истраживањима искуства регионалног развоја у свету, посебно критиком наше праксе, помогнемо изграђивању новог модела политике регионалног развоја Србије, који ће почивати не само на новој концепцији, већ и на новим институцијама локалне и регионалне самоуправе и чије ће остваривање у пракси зависити од удружених грађана, а не од *ad hoc* расположења политичких елита у центру Републике.

Подвлачимо: без нових програма и без дефинисања и изграђивања нових институција и у овој области регионалног развоја, нема стабилног и демократског развоја и напретка Србије.

6. СОЦИОЛОШКИ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМА ГЕНЕРАЦИЈЕ „ТРЕЋЕГ ДОБА”, СА ПОСЕБНИМ ОСВРТОМ НА ПРОЦЕСЕ СЕНИЛИЗАЦИЈЕ СТАНОВНИШТВА ЈУГОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ

*„Није довољно само дати године животу,
већ и живот годинама”*
(Мисао једног геронтолога)

*„Упркос савршеној технологији материјалних увјета,
живот може бити чудовишно нељудски,
ако се заборави да је човек друштвено биће,
тј. човек човјеку елементарна потреба”*
(Иван Кувачић, Увод у социологију)

Уводне напомене

Савремена западна цивилизација налази се на раскршћу. Неолиберални „капитализам катастрофе” представља нову форму либералног тоталитаризма. Он је, иза процеса асиметричне глобализације света и реторике о универзализацији људских права и слобода, довео савремено човечанство да живи у знаку дихотомије између хипертехнолошког напретка и његовог социјалног субразвоја и смањене социјалне солидарности у свету.

Глобални мегатрендови мена света, тј. од другог ка трећем таласу цивилизацијско-развојних промена, довели су до технолошког напретка и културног шока. Човечанство је данас суочено са бројним последицама неолибералне стратегије развоја, а посебно са феноменом прекобројних генерација, које маргинализује и отписује: 1. индустријско радништво („плави оковратници”); 2. млада незапослена генерација, 3. контингент остарелих („трећег доба”). Неолиберална стратегија довеле је и до јачања социјалних, етничких и међугенерациских дистанци и нових форми сукоба у друштву.

1. Научно-технолошка и информатичка револуција условила је процес мегатранзиције у цивилизацијско-развојном смислу у савременом глобалном систему – од другог таласа индустријског развоја ка трећем таласу постиндустријског развоја. У овом контексту дошло је до преласка на нове технологије, до радикалне деиндустријализације привреде, а као нуспродукт овог процеса суочени смо са појавом масовне сеобе радне снаге у трећи сектор услуга, као и са феноменом отписане генерације радништва, тзв. плавих оковратника (Р. Милс).

2. Доминација неолибералне стратегије развоја и глобалног финансијског капитализма у савремености, довели су до запостављања

развоја сектора и капацитета реалне економије, што је произвело масовну незапосленост нове младе генерације;

3. Разарањем институција социјалне државе, такође, извршен је удар на нову генерацију „трећег доба”, деструкцију њеног положаја, улоге и стечених права, што је условило пад социјалног стандарда нове генерације пензионера и јачања међугенерациске дистанце. То најбоље илуструје удар на минули рад и стечена права пензионера, као својеврсној новој врсти државне пљачке; као да текуће владе, у име тржишног фундаментализма, имају мандат да располажу нашим животима, да би испуњавали стандарде ЕУ и ММФ и улагивали се предаторској политици „Великог брата”. Ако нове Владе немају иновацијску моћ да својим програмима и акцијом радно мотивишу становништво на привредни и друштвени препород, онда је овај „робинхудовски” начин етатистичког интервенционализма само израз немоћи, а не потрага за оптималним путем изласка из кризе.

Савремена светска криза је структурна и дугорочна, то је криза „дугог таласа”, израз је базичних противречности у капиталистичком начину производње и не може се разрешити унутар капитализма. Све досадашње мере на превладавању кризе су палијативне, јер не дирају у жарни синдром и узрочне полуге њеног произвођења. Савремена криза је условљена дискрепанцом која постоји између интереса снага модерног света рада, нових производних снага и снага монопола нових предатора светске моћи (коалиције финансијске буржоазије, технократске, војних елита и медијских магната). Ова хиперкласа (предвођена САД и НАТО-ом, као својом челичном песницом), држећи монопол над новим технологијама и користећи њихову моћ, предаторски се понаша данас у свету. Из ове логике капиталистичког начина производње и управљања еномерно расту социо-класне и регионалне неједнакости и супротности у свету, у коме „богати постају све богатији, а сиромашни све сиромашнији”. Иако је криза произведена у престоници светске финансијске моћи, извршена је њена глобализација и, попут цунамија, преноси се дилемом светског глобуса. Многи сматрају да њен главни удар тек долази, означавајући метафорично његову снагу кроз синтагму „Слом долази”.

Својевремено је Шпенглер у студији „Пропаст Запада” наговестио тамну катаклизмичку перспективу западне материјалистичке хиперпотрошачке цивилизације; а Орвел, у својој дистопији, њену апсурдност у лику технократско-плутократске и милитаристичке владавине, упозорењем о „слици будућности у форми једне чизме како гази људско лице – вечно”.

Савремена социологија налази се између апологије нових господара моћи и потиснуте критичке мисије. Два вида њене дехуманизације изражена су у лику својевременог бега ка етно-културним темама прошлости или позитивистичко-функционалистичкој аналитичарској естетизацији улоге нових елита, што води њеној својеврсној аристократизацији. Бројна истраживачка научна поља остала су ван њеног истраживачког фокуса.

Отуда пледоаје за развој социологије као комплексне науке о друштву и човеку (Е. Морен), критичке рефлексije о друштву, о начину производње друштвеног живота и путевима еманципације човека (прометејска социологија слободе – А. Турен). Или у бурдијеовском кључу дефинисана: „социологија је борилачка дисциплина, у служби Истине, Доброте и Еман-ципације” (И. Волерстин).

Епидемија старења као мултидимензионални феномен

У савремености смо суочени са процесом старења становништва или демографског старења друштва, нације и света у целини. Наиме, све је већи проценат популације преко 65 година. Највећи је у Јапану (22,6%), па у ЕУ (17,5%). Предвиђања су у ОУН да ће се проценат становништва старијих од 65 година у развијеним земљама, са 20% колико данас износи, попети на 33% 2050. године, док ће у неразвијеним земљама са 8% порасти на 19% (Ж. Атали, *Кратка историја будућности*, стр. 116).

Табела 1. Пројектована укупна популација и старосна структура

Укупна популација (милиона)	САД	ЕУ	Кина	Јапан	Русија	Индија
1) Популација 2010	317.64	497.53		127.00	140.37	
2) Популација 2025	358.74	506.22		120.79	132.35	
3) Популација 2030	369.98	505.62		117.42	128.86	
4) Популација 2050	403.93	493.86		101.66	116.10	

Извори: Пројекције УН, у којима се полази од просечне стопе плодности (ЕУ је ЕУ 27)

Популација преко 65 година	САД	ЕУ	Кина	Јапан	Русија	Индија
1) проценат од укупне популације 2010	13.0%	17.5%	8.2%	22.6%	12.9%	4.9%
2) % од укупне популације 2025	18.1%	22.0%	13.4%	29.7%	17.7%	7.3%
3) % од укупне популације 2030	19.8%	23.8%	15.9%	30.8%	19.4%	8.4%
4) % од укупне популације 2050	21.6%	28.7%	23.3%	37.8%	23.4%	13.7%
5) постојеће очекивање дужине живота при рођењу (године)	78.11	78.67	73.47	82.12	66.03	66.09

Извори: (1-4) пројекције УН, у којима се полази од просечне стопе плодности, ЕУ је ЕУ 27; (5) CIA World Factbook.

Без обзира на различиту лепезу могућих узрока убрзаног старења становништва, већина демографа се слаже да је генерални узрок процеса старења повезан са општим растом и напретком човечанства, а пре свега да је резултанта опадања нивоа рађања и продужења животног века становника.

Данас услед продужења живота у западним друштвима, „треће доба” просечно траје 20 година (од 60-те до 80-те године) и обухвата око 20% становништва.

Феномен старења је мултикомплексан проблем и налази се у фокусу различитих наука, почев од геронтологије, демографије и медицине, преко антропологије, психологије, социологије, етнокултурологије, андрагогије, политикологије, економије и социјалне политике. Такође, овим феноменом на специфичан начин баве се и филозофи, али и савремена књижевност и уметност, као и медији.

То мултинаучноистраживачко поље све више закупља бројне научнике, који својим професионалним посланством дају допринос осветљавању узрока и последица убрзаног старења светског становништва, као и истраживању модела нове активне социјалне политике у очувању и заштити остарелих. У овом контексту социолози најчешће испитују старосне стратификације и сукцесије генерацијских група, у контексту промена друштвене структуре, трансформацију друштвеног положаја и улога остарелих у различитим типовима глобалних друштава; начине на које породица и друштво (преко мрежа бројних институција) пружају помоћ остарелима; као и проучавањем структурних, организационих и институционалних претпоставки које су везане за регулацију положаја категорије остарелих у савременом друштву. Савремена социологија у оквиру различитих својих дисциплина, а пре свега социологије културе, социологије породице, социологије генерација и социологије старења, истражује специфичности генерацијских субкултура.

У овом контексту савремена социологија појам генерације интерпретира као биолошко-социолошки и културолошки појам, као реалну друштвену групу у социјалној структури, али и као оквир самоописа појединца, културе памћења и категорија за сређивање прошлости. Карл Манхајм је још 1928. године написао свој оглед *Проблем генерација*, те се с правом сматра родоначелником генерацијске парадигме у социологији (о томе опширније у: Куљић, 2009). Наиме, Манхајм је изградио социолошки оквир за проучавање генерација и њихове специфичне субкултуре, на основу разлика у културном искуству и положају у друштву. Социолошки приступ генерацији, по овом аутору, подразумева разграничење генерацијских група на основу разлика из-

међу објективног положаја групе и самоописа њених припадника; између објективног формативног догађаја и раслојености доживљаја учесника; између званично прихваћених сећања о друштвеним догађајима, и самостеченог искуства једне генерације. Овакав приступ, даље, претпоставља истраживање: дугорочних одлика и промена у демографском саставу становништва; промена у културним, вредносним и политичким оријентацијама; генерацијских промене у оквиру животних циклуса животног доба (детињство, младост, активно доба, зрелост, старост – „треће доба”); међугенерациских односа (у форми коегзистенције или сукоба генерација између родитеља и деце, тзв. Генерацијски јаз); континуитета и дисконтинуитета и, најзад, културе памћења и конструкције генерацијског идентитета (каква је улога традиције и модернизације у тим процесима).

На основу ових и других субкултурних међугенерациских обележја, социологија изграђује типологију међугенерациских идентитета (из литературе су познате класификације: ратна генерација, изгубљена генерација, револуционарна генерација, постреволуционарна генерација, генерација 60-осмаша, интернет генерација).

Наравно, социологија се првенствено бави утицајем глобалних типова друштава на позиционирање остарелих као друштвене групе и социјалне категорије и, у том контексту, проблемима радне и социјалне мобилности, унутаргенерациским и међугенерациским односима. У овом контексту она истражује место, положај и улогу старије генерације у друштвеној структури савременог друштва. Имајући у виду феномен глобализације савременог друштва у савремености, она истражује разлике и специфичности у положају остарелих у светском глобалном систему и њеним деловима: центру, периферији и полупериферији. Имајући у виду нарасле развојне социо-класне и регионалне неједнакости у савременом свету она треба да пружи одговор како се ове структурне и системске разлике противречно испољавају и рефлектују на положај друштвене групе остарелих, на њихов квалитет живота, њихову инклузију и укљученост у друштвени живот, речју на социјалне и животне шансе, људи „трећег доба”.

Критичка анализа положаја остарелих у традиционалном и савременом друштву у темпоралној и историјској равни разоткрива различит положај остарелих у овим друштвима. Имајући у виду Диркемову поделу на два типа солидарности у друштвима – механички тип (који одговара традиционалним заједницама) и огрански (који је везан за модерно друштво и поделу рада) – треба истаћи да су традиционална друштва имала стабилне институције доживотног чувања у оквиру патријархалних поро-

дица и задруга, мада на ниском ступњу економског развоја. Ова организација социјалне заштите била је на нивоу примарних група, породице и локалних заједница. Модерно друштво је изградило институције, службе и удружења социјалне заштите за старе. У условима социјалне државе благостања, после Другог светског рата, најразвијенији систем и мреже тих институција имале су Шведска, Норвешка и Данска.

Социјалдемократски модел друштвеног развоја, који почива на стратешком партнерству рада и капитала и развијеним институцијама социјалне солидарности, омогућио је послератни бум и развој друштава у западној Европи и афирмисао вредности државе благостања и социјалног капитализма. На овом фону биле су развијене бројне институције солидарности и заштите деце, жена, радника, пензионера, болесних, остарелих и иних маргиналних група. Нажалост, овај се модел уназад тридесет година нашао на удару неолибералне идеологије тржишног фундаментализма и под фирмом реструктурирања и модернизације све више урушава, тако да су његови стандарди данас само очувани у скандинавским земљама. Остали део света, па и ЕУ, убрзано су и некритички прихватили неолибералну стратегију друштвеног развоја, која производи „капитализам катастрофе” (Н. Клајн), а савремени „тржишни бандити” ставили су профит изнад човека и не хају за институције социјалне солидарности, немилосрдно их девастирајући и урушавајући.

Савремено светско друштво све више социјалдарвинизује своје односе. На делу су побеснели партикуларитети, смањене социјабилности и саосећајности.

Суочени смо са трагичним парадоксом савремене цивилизације, између њеног хипертехнолошког прогреса и социјалног субразвоја света, тј. дефицита социјалне солидарности у њему. Од социјалне државе благостања остала су само пука острвца (Скандинавске земље и Канада). Социјална издвајања су постала терет за нове технократске и политичке елите. Овим процесима реструктурирања и урушавања институција социјалне државе захваћена је и ЕУ. Критичка анализа њеног реалног функционисања све више показује раскорак између визије и сурове стварности. Наиме, следећи англосаксонски неолиберални модел развоја ЕУ све више постаје плутократско-технократска структура моћи са својим центром и периферијом. У овом контексту друштвеног развоја, морамо поновити, три су се друштвене категорије нашле под снажним ударом неолиберализма: радништво, млада незапослена генерација и остарели, као генерација сувишних људи.

Критичка анализа друштвеног положаја нове генерације трећег доба, у условима социјалдарвинизације друштвених односа (света енормне

експлоатације и нове безобзирности), иза политичке реторике о правима и слободама људи, открива друго, тамно лице савремене цивилизације, као и све отвореније јачање социјалне и међугенерациске дистанце. На делу је социјална ерозија оних институција и културних образаца који су штитили генерацију трећег доба, нарушава се њихово достојанство, осећају се отписаном, трпном генерацијом, чији је положај особито тежак у урбаним срединама у којима су традиционалне институције социјалне солидарности одавно изумрле и потиснуте. У условима „ишчашене модернизације” (Ј. Хабермас), доминације потрошачког друштва и хедонистичке културе, на делу су процеси раста и ширења аномије у различитим областима друштвеног живота, егоистични индивидуализам, смањена социјабилност и солидарност између родитеља и деце, као и различитих генерација. Остарели све више себе доживљавају као генерацију сувишних.

Овај талас „ишчашене модернизације” и неолибералног социјалдарвинизма попут пожара је захватио постсоцијалистичка друштва у транзицији, у којима је произвео периферизацију привреде, друштва и културе. Транзиција без „социјалне одговорности” изродила се у транзицију у периферни капитализам са новим светом зависних осиромашених друштава, која се налазе у процесу колонизације и протекторације. У њима је све мањи постотак издвајања за социјалну заштиту остарелих, а овако осиромашена друштва и сама се боре са бројним социјалним проблемима, јер су на ивици дужничког ропства, привредног и социјалног краха.

У контексту савременог друштвеног развоја суочени смо са комплексношћу егзистенцијалне ситуације и друштвеног положаја савремене генерације остарелих у глобалном светском систему, а посебно у земљама светске периферије, какве представљају балканске земље и Србија. Ту драматику и трагични животни парадокс у положају садашње трпне генерације остарелих, најбоље је формулисао један од испитаника својом запитаношћу: „Раније да угодимо старима, а данас младима. А када ћемо ми да живимо?” (Ј. Митровић, 1970).

Табела 2. Наталитет Југа и Севера (између бума/експлозије и депресије)

Континенти, региони, земље - демографског бума	Континенти, региони, земље - радикалног опадања - депресије наталитета
Азија	Јапан
Африка	Европа
Латинска Америка	САД
Косово	Русија

Извори: (1-4) пројекције УН, у којима се полази од просечностоплодности, ЕУ је ЕУ 27; (5) CIA World Factbook.

Свакако, савремена социолошка истраживања морају бити у комуникацији са доприносом других наука и дисциплина у истраживању комплексног положаја и улоге остарелих. Посебно потенцирамо значај етнокултуролошких и савремених антрополошких изучавања, која треба да пружи објашњење како култура утиче на дефинисање старости и положај људи, који се налазе у трећем (60–80) и четвртном добу (преко 80 година).

Сазнања из социјалне и културне антропологије, у синергији са оним сазнањима које иду из развојне и социјалне психологије и етнокултурологије, омогућују нам да сагледамо живот остарелих у контексту антрополошких мена и социокултурних трансформација. Речју, да сазнамо какав је третман и живот остарелих у различитим културама и цивилизацијама. Полазећи од тих истраживања може се изградити и типологија различитих културних образаца у погледу односа према старости и остарелима и различитим видовима њихове укључености у друштвени живот.

Етно-културолошка истраживања омогућују нам увид у различите социјалне и културне норме и обичаје, посебно у традиционалним друштвима и друштвима у развоју у нашој савремености. Она нам пружају обиље различитог етнокултуролошког материјала у распону од односа према остарелима у патријархалним заједницама, племенима, традиционалним друштвима, па до модерног друштва. Резултати истраживања различитих етнолога и културолога откривају нам улогу институција доживотног дочевања, али и институцију лапота (када стари постају сувишни, тешки за одржавање и спремни на жртвовање и саможртвовање, ради економског опстанка осталих чланова у породици). Она нам показују како су у неким традиционалним заједницама остарели извор мудрости, зрелог искуства (мудрост из ћошка, са дивана, уважаван саветник, у хришћанском смислу – агапе).

У модерним западним друштвима влада велика отуђеност и међугенерациска дистанца (између родитеља и деце, деце и родитеља); остарели су често отписана група која се пребацује на установе социјалног старања, измештена из породице, до мере да се у екстремним случајевима код појединих болесника разматра еутаназија, која је у појединим државама и законски прихваћена, али може да представља и неку врсту социјалног лапота и добровољног избора и одлуку остарелог и породице. Модерна друштва подстичу институционалистички приступ: различити облици образовања за треће доба и за хуману старост, све до образовања за смрт, јер, како показује Рицер у својој студији *Мекдоналдизација друштва*, савремени облици рационализације довели су до мекдоналдизације друштва (од културе, исхране, образовања до културе смрти).

У савременој антропологији, социологији и психологији целоживотног развоја развијене су различите теорије старења, почев од класификације развојних психолошко-антрополошких фаза, па до социјалне теорије старења. Тако, на пример, Лаура Е. Берк, у својој студији *Психологија целоживотног развоја*, даје следећу класификацију развојних животних фаза код човека: 1. најранија дечија доб (до 2. године); 2. рано детињство (до 6. године); 3. средње детињство (6–11. година); 4. адоlescенција (прелаз у одраслу доб); 5. рана одрасла доб; 6. средња одрасла доб; 7. касна одрасла доб; 8. завршетак живота (Берк, 2008).

У савременој науци искристалисале су се неколике теорије старења: 1. теорија повлачења, која објашњава пад социјалних интеракција остарелих; 2. теорија активности, чији представници сматрају да не треба старије искључити из света социјалних интеракција, већ им наћи нове улоге и 3. теорија социо-емоционалне селективности, која објашњава да социјалне интеракције код одраслих особа не опадају већ се селективно затварају после 80. године на ужи круг породице, родбине, суседства. Многи антрополози, психолози и андрагози пишу о образовању за треће доба, о умећу старења, па и о образовању за смрт.

Неки антрополошко-хуманистички аспекти старења у савременој цивилизацији

Цивилизација у којој живимо је супертехничка, прагматична, потрошачка и социјалдарвинистичка. У њој је све мање места за човека, солидарност, културу добротинства, милосрђа и човекољубља. С правом су велики научници нашег доба са дозом песимизма упозоравали да: „живимо у доба постнационалних констелација и ишчашене модернизације” (Ј. Хабермас); „живимо у ери хипертехнолошког прогреса и социјалног субразвоја” (И. Кастелс), односно да „главни разлози кризе савремене цивилизације леже у томе што човечанство није довољно човечно” (Е. Морен).

Дуго је после Другог светског рата Западна Европа била узор социјалне државе благостања и тзв. социјалдемократског модела друштвеног развоја. Нажалост, у последње две деценије и она се жестоко реформише по нацрту сценарија и „доктрине шока” англосаксонског неолиберализма, у чијем средишту је постварена логика тржишног фундаментализма, свемоћ профита над човеком и друштвом. Речју, настала је хипертрофија економије над људским потребама и подређивање друштва и човека корпоративном партикуларизму, прагматичном духу ефикасно-

сти, економичности и инструменталној рационалности. У таквој перспективи изгубљен је не само хуманистички кључ и људска перспектива, већ и еколошка, културна и етичка димензија одрживог развоја. Стратегија развоја у чијем је средишту профит изнад људи, неминовно води обнови најгрубљих облика сурове, неконтролисане експлоатације света рада и деградације солидарности и хуманости у друштву.

На фону неолибералне стратегије друштвеног развоја данас се радикално „реструктурирају” бројне социјалне институције социјалног старања и солидарности у земљама западне Европе, али и широм света. Све се нашло на удару приватизације и тржишно-фундаменталистичке рационализације: од права запослених, до дечијих вртића и старачких домова. У таквом систему изван строја су се нашли не само „плави оковратници”, већ и прекобројна образовна генерација младих, али и генерација „трећег доба”, тј. остарели.

О феномену старости писали су бројни филозофи, антрополози и књижевници. Француска списатељица *Симон де Бовоар*, у својој двотомној студији *Старост*, даје преглед различитих гледишта аутора од антике до савремености и разматра друштвену политику према остарелима кроз историјске епохе, све до савременог друштва. У фокусу анализе су антрополошки и психолошки аспекти старости. Она указује на својеврсну дијалектику старости, кризе идентитета, различитих облика отуђења остарелих и њихове маргинализације у друштву. Проблем остарелих ауторка посматра кроз призму кризе савремене цивилизације и дехуманизације друштва, залажући се за право на квалитетан живот остарелих и за другачији однос друштва према старости. Симон де Бовоар залаже се за афирмацију становишта о целоживотном образовању и остваривање праксе продуктивне и креативне старости. И, између осталог, пише: „Велика је срећа за старог човека када може да остане заокупљен својим пословима све до смрти” (Bovoar, 1987: 286).

Посебно је рањив и тежак положај остарелих у савременој цивилизацији. Наиме, социјалдарвинизација друштвених односа, савремена култура смањеног социјализованог индивидуализма и филозофија прагмантизма, довели су до разарања остатка патријархалног и сваког другог облика солидарности, до аномије и дистанце у интергенерацијским односима. У таквом контексту остарели су најчешће препуштени сами себи. Деца, у трци за послом и за зарадом, одлазе у свет. Остарели, било на селу или у урбаним срединама, најбоље осећају слом система вредности и солидарности. Већина њих осећају се животно превареним. Раније, док су били млади, помагали су остарелим родитељима, а потом својој

деци у периоду њиховог стасавања. Данас су остали сами – у мом их крају називају „тенци” – бауљају попут зомбија, чекајући без икакве наде позивара смрти, као спас.

Садашња генерација остарелих, у процесу транзиционог хаоса и настајуће социјалне транзицijske пустиње, осећа се изданом и сувишном. Посебно је трагична њихова судбина у постсоцијалистичким друштвима у транзицији, која живе у условима дубоке аномије система вредности, разрушених старих институција социјалног старања и још увек неизграђених нових. Ова друштва као да живе у раскораку између обећања својих политичких елита о чарима нових технологија и демократије и сурове реалности периферног „капитализма катастрофе”. Ова форма капитализма је овде, на Балкану, довела до својеврсне африканизације, до енормног пада стандарда и девастације квалитета живота, до скраћења просечне животне старости, пада наталитета, до високе сенилизације и депопулације већине сеоских насеља (каква је ситуација у Србији и, посебно, у југоисточној Србији).

Полазећи од оваквог стања, тј. друштвеног положаја остарелих у савременој цивилизацији, а посебно у земљама у транзицији, те напокон и у Србији, чини нам се неопходним да се ово питање мора трансдисциплинарно научно проблематизовати и низом акцијских мера у области социјалног старања мењати, уз нужно подизање опште културе и етичке свести нових генерација, која ће довести до превредновања њихове животне филозофије у чијем срцу мора бити више социјалне одговорности, солидарности, милосрђа и човекољубља. Јер, како је записао Иво Андрић: „Наше је само оно што дарујемо другима”.

У решавању овог сложеног социјалног и интергенерацијског проблема нису довољни само морални апели. Потребно је низом мера социјалне, економске и здравствене политике, преко нове организације и мреже здравствених и социјалних институција, а пре свега повећањем стандарда квалитета живота, омогућити да генерација „трећег доба” оствари своје социјално право на квалитетни и хумани живот у старости.

Одлазак у пензију или тренутак када човек из различитих разлога остане физички сам, не треба да означава његову моменталну маргинализацију. Најразвијенија друштва пронашле су бројне институције социјалне солидарности и интеграције остарелих у активни социјални живот. Од облика додатне пострадне активности, целоживотног образовања, укључивања у културни живот, развоја нових облика социјалних мрежа и комуникација, до високих стандарда социјалне неге и здравствених услуга. На тај начин остарели се позитивно реинтегришу

у заједницу, а њихов живот све је мање у знаку отуђења и незнања. Тај дар друштва, осећај припадности заједници и активна социјална партиципација, врло је значајан за ову категорију становништва. Она изнова враћа наду човечанства да остарели нису пуки број у „усамљеној гомили” (Д. Рисман) савременог друштва.

Време је да се схвати да као што је однос према младој генерацији израз односа друштва према својој будућности, тако је и однос младих према остарелима данас њихов однос према себи, својој будућој старосној и животној перспективи. Најзад, није на одмет упозорење да на историјском решету времена „како сејете, тако ћете и жети”! Али и на хуманистички кредо и поруку антрополога да није довољно само дати године животу, већ и живот годинама!

Старост је лука у коју треба мирно да уплови Одисејева лађа са далеког животног пута на свом повратку у завичај Итаке. У њој треба да нађу смирај сви путници, без обзира на расу, етничку и верску припадност, професионалне каријере, чинове и социјални статус. Треба, међутим, рећи да и у овој последњој луци има остатка живота и недосањаних снова. Они се живе снагом сећања да се узалуд није живело. И да је тај јединствен дар нашег јединог, непоновљивог живота, уз све успоне и падове, радости и туге, подвиге и бродолеме, било вредно живети. И као што смо се у младости учили да се усвајањем знања оспособљавамо за животне позиве и изазове будућности која је пред нама, тако у старости морамо изнова учити како спокојно да напустимо овај свет. Антрополошки и етички смисао целоживотног образовања мора да садржи у себи филозофију смрти, као ново спремање на последњи и вечити пут без повратка.

О тој лекцији филозофи и песници од антике до данас исписали су бројне странице, у којима се као у некој метафизичкој синфонији науке, филозофије, религије и уметности, сусрећу и римују њихове поруке о вечитом васкрсу живота и са оне стране живота, о нашој метаморфози и његовој непролазности и вечитости. У вези с тим, *Милош Црњански* лапидарно је закључио: „*Смрти нема, постоји само сеоба*”! Песник *Волт Витман*, упркос „немилости година”, говори о „блиставим врховима старости”, које седим власима, попут ловоровим венцем, награђују наше главе. У својој песничкој збирци „*Влати траве*”, између осталог, овај песник нам поручује: „*Стара лађа није више кадра да много путује, али застава је још на јарболу, а ја сам још увек на крми... Видим у теби залив што се шири и простира величанствено отварајући се према великом океану...*”! (цит. прем наводу: *Novoarg*, 1987: 40).

Пледоаје за трансдисциплинарна истраживања и редефинисање концепта одрживог развоја

Имајући у виду досадашња проучавања феномена остаралих, а која су претежно била парцијална и уско дисциплинарна, неопходно је истаћи пледоаје за афирмацију трансдисциплинарних истраживања старих и остарелих и за повезивање те комплексне проблематике са интегралним концептом одрживог хуманог развоја у савременом свету. Концепт одрживог развоја данас је доста редукционистички дефинисан ускоеколошким или економским стандардима. Резултати савремених истраживања указују на потребу редефинисања појма одрживог развоја, који би садржао и компоненту о хуманом развоју и борбу за квалитет живота, социјалну укљученост, планетарну биоетику, све компоненте хуманог развоја, које би у себи садржале смањење и укидање експлоатације, социјалних неједнакости, али и стваривање истински отвореног друштва равноправних социјалних шанси за све групе и све генерације.

Критички увид у програме социјалне политике према остарелима у XX-ом веку доводи нас до сазнања да су различите земље и различити актери имали различит однос према остарелима, у распону од заостављености и сегрегације, па до социјалне солидарности и интеграције. У развоју социјалне политике у историји Европе и света у претходном веку постоје различити трендови и транзиције модела (од бизмарковог државног патернализма, преко америчког социјалног реформистичког либерализма, до скандинавског социјалдемократског солидаризма и успона и пада социјалне државе у Европи).

Познати антрополог и социолог *Едгар Морен* дијагностиковао је актуелну кризу речима „да је савремена криза условљена чињеницом што човечанство није довољно човечно”.

Време је да се у савременој цивилизацији, насупрот тези да је профит изнад човека, реafirмише теза да је човек човеку највећа потреба и највиша вредност. Полазећи од ових стандарда као врховних добара мора се градити нов систем васпитања у друштву, али и нови интергенерацијски односи, нова стратегија старења и нови односи према остарелима. Време је да се, у складу са главним циљевима Европске године активног старења и међугенерацијске солидарности, подвуче обавеза влада, али и других друштвених актера, на развијању „друштва за све генерације”. А то значи на стварање оптималних могућности за живот и рад, за унапређење квалитета живота током старења, за промоцију активног старења у заједници кроз активно учествовање у животу локалне заједнице, кроз волонтирање и негу, за промоцију здравог ста-

рења и самосталног живота, за повећање солидарности међу генерацијама кроз развијање „Друштва за све генерације” и за доживотно образовање и веће укључивање у заједницу.

Табела 3. Транзиција у социјалној политици према остарелима у XX-ом веку

Модални узор	Карактеристике	Основни ставови
одбијање	сегрегација, обавезно пензионисање, сиромаштво, запостављеност, напуштање породице	репресија, избегавање
социјалне службе	преношење плаћања (заштита, социјална сигурност), професионална пажња, центри за старе	социјална свест, либерализам
партиципација	друга каријера (запошљавање и добровољна активност), заступање старијих, аутономија	социјална интеграција „нормализација”
самоактуализација	индивидуалност, психолошки раст и самотрансцендентност	разборитост, его интегритет

Извор: Moody H.R. (1976), Philosophical Presupposition of Education for Old Age, Education Gerontology, No. 1, 1976.

Становништво Србије изузетно је старо по свим демографским параметрима (од 7,5 милиона грађана, 1,3 милиона има 65 и више година, односно 17%, док је учешће становника од 80 и више година 2%). Процене указују да ће до 2030. године у Србији проценат старијих од 65 година порастати на најмање 22%, односно приближно сваки четврти становник спадаће у групу старијег становништва. Уз пораст животног века за 1,4 године годишње, са 69,7 на 71,1 за мушкарце и са 75 на 76,4 за жене, проценат старијих од 80 година више ће се него удвостручити. Имајући у виду такво стање неопходно је активно радити на спровођењу националне стратегије о старењу, која је усвојена у Србији још 2006. године. Њена апликација претпоставља синхронизовано деловање различитих институција и организација у друштву, али и борбу за промену друштвене свести на плану развијања међугенерациске солидарности, респекту вредности достојанства личности остарелих и њихове улоге у савремености.

Образовне институције, наука и универзитети, могли би са своје стране ту много да допринесу кроз прожимање наставних програма и садржаја новим методским јединицама о питањима и проблему међугенерациских односа и међугенерациске солидарности. Поред дугорочних мултидисциплинарних истраживања, неопходно је покренути многобројна краткорочна акцијска истраживања у циљу сазнавања и решавања проблема остарелих у локалним заједницама.

Развијајући свест о томе да генерација трећег доба не сме да буде трпна генерација и терет друштва и наглашавајући потребу редифинисања концепта одрживог развоја, који би у себи интегрисао и нову политику према остарелима у борби за здрави и квалитетан живот остарелих, овде желимо да подсетимо на упозорење Симон де Бовоар: „Пре него што се сручи на нас, старост је нешто што се тиче само других. Тако можемо схватити зашто друштво успева да нас одврати од тога да у старим људима видимо себи сличне!” Или да још једном подсетим на мисао једног геронтолога како „није довољно само дати године животу, већ и живот годинама”. На нама је избор и одговорност какву будућност желимо остарелима, изграђујући здраво демократско друштво солидарних или себичних и усамљених робинзона. Враћајући социјалдемократску душу новом друштву, млада генерација може изградити „друштво за све генерације”, које ће вратити достојанство раднику, грађанину и остарелима. Али, пре свега, себи и својој будућности! Борба за њу почиње данас, јер сутра може бити касно, сутра је увек касно!

Најзад, желимо још једном истаћи потребу редифинисања појма одрживог развоја са становишта антрополошко-социјалних и културно-хуманистичких и еманципаторских критеријума. За разлику од уско еколошког или технократско-економистичног приступа одрживом развоју, интегралан појам одрживог развоја у себи укључује, поред еколошке и космолошку и антрополошку компоненту (планетарну биоетику), али и социјалну (укљученост свих људи, група, раса, генерација у развој). Још прецизније речено, превладавање друштва социјалних неједнакости и развој отвореног друштва равноправних шанси, развој демократског партиципативног друштва које од сваког појединца чини актера који својим креативним даривањем производи одговорно друштво и помаже стварању универзалних културних потреба. Друштво у коме је човек човеку врховно добро, а не средство за постизање отуђене моћи, оличене у девизи „профит изнад човека” или политика и војна моћ као судбина.

Оваква дефиниција појма интегралног хуманог друштвеног развоја у свом средишту има еманципацију човека и развој продуктивне здраве личности и хуманог друштва, као јединственог и одговорног дела планетарног и космичког система. У њему се међузависно третира однос између природе и друштва, човека и природе, појам старости, међугенерациски, међукласни и међурасни односи, као и односи између различитих врста. У оваквом контексту интегрални део стратегије одрживог развоја је развој друштва за све генерације, све слојеве и народе света. Речју, развој за све људе и народе, за човечанство у служби човека.

7. ПЛЕДОАЈЕ ЗА ИСТРАЖИВАЊЕ ФЕНОМЕНА ОДЛИВА МОЗГОВА И УЛОГЕ СРПСКЕ ИНТЕЛЕКТУАЛНЕ/НАУЧНЕ ДИЈАСПОРЕ У НАЦИОНАЛНОМ РАЗВОЈУ И ПРОМОЦИЈИ ИНТЕРЕСА СРБИЈЕ У СВЕТУ

О значају проблематизације феномена „одлива мозгова”

Живимо у глобалном добу, добу нових технологија „трећег таласа”, које су довеле до радикалних промена у структури и динамици производних снага, комуникације и нових облика друштвености, до феномена отвореног умреженог светског друштва.

Све смо више суочени са феноменом масовних и глобалних сеоба радне снаге, од секундарних ка терцијалним делатностима, од локалних миграција ка регионалним и глобалним. Свет је постао дијаспоричан и мешовит. Суочени смо са глобалним миграцијама и „путујућим културама”, са динамичним процесима акултурације, хибридизације и интеркултурализма. У овом контексту, не само да се мењају структура и социјални ликови дијаспоре, већ се остварује и метаморфоза националних културних идентитета.

Стари састав класичне дијаспоре из доба индустријализма, тј. „другог таласа” и идеолошких и политичких сукоба (плавих оковратника и ригидних подела на политичку емиграцију разних боја и усмерења и дисиденте), све више бива потискиван и замењиван новом генерацијом миграната „трећег таласа”. Њу чине високо образоване младе генерације *homo academicus*-а, научника, истраживача, стручњака, иноватора, инжењера, менаџера... На делу су интензивни процеси феномена „одлива мозгова”, неједнака размена рада на глобалном тржишту „сиве материје”, нови облици експлоатације и социјалне сегрегације. У току је формирање нове генерације интелектуалне дијаспоре, која има особен социјални и културни лик, друштвено место, углед и функцију у савременом друштву. Карактерише је висока социјална и просторна мобилност у настајућем свету глобалне економије постнационалних констелација и транснационалних класа и корпоративне моћи. Ови нови слојеви интелектуалне дијаспоре, који се регрутују из редова миграната средње класе, имају посебно место у подели и организацији рада и управљања у савременом друштву. Они постају све више не само интегрални део савремене корпоративне хипер-класе (Ж. Атали), већ и утицајни и угледни грађани настајућег света постнационалних констелација.

Полазећи од глобалних мегатрендова у свету и позиције Србије у њему, чини нам се не само теоријски значајним, већ и практично ургентним, мултидисциплинарно истражити феномен „одлива мозгова”, формирање интелектуалне дијаспоре и њену улогу у очувању културног идентитета Срба у расејању и у подстицању развоја националне економије, у промоцији новог лика Србије у свету.

Рачуна се да данас Срба различитих генерација у расејању има у светским размерама око 4 милиона. Од тога, најмање једна трећина припада слоју тзв. интелектуалне дијаспоре. Чак и да их је упола мање, они представљају не само снажан интелектуални, развојни потенцијал и културни капитал (матице), већ и обавезу матице да изгради нову националну стратегију и програм културне политике, чијом би реализацијом могла да инструментализује овај „одбегли” национални ресурс. Крајње је време да се из стања летаргије и ламентирања над феноменом „одлива мозгова”, уз чувене Шантићеве стихове „*Остајте овдје!.. Сунце туђег неба / Неће вас гријат ко што ово грије*”, реактуелизују и поентирају други Шантићеве стихови, који су примеренији изазовима цивилизацији глобалних сеоба: „*И свуда где је српска душа која / Тамо је мени отаџбина моја / — Мој дом, и моје рођено огњиште*” (*Моја отаџбина*).

Управо полазећи од редефинисања националних циљева и задатака, у новом историјском и социокултурном контексту савремености, у складу са поруком Ђуре Даничића „да се за отаџбину може гинути на сваком послу”, чини нам се неопходним да се кроз истраживање улоге нове генерације интелектуалне дијаспоре и грађења нових односа између матице и дијаспоре и дијаспоре и матице могу изградити мостови продуктивне сарадње од стратегијског значаја за развој Србије.

Двадесет и први век је век дијаспоре и геокултуре, у коме су, на фону „трећег таласа”, интензивирани процеси мега-сеоба интелектуалних радника, „интелектуалног пролетеријата” и средње класе белих оковратника широм планете. У ширем предметном оквиру овог мултидисциплинарног социолошког и културолошког истраживања могла би се наћи следећа питања, као проблемске димензије, одреднице и потпројектне теме и деонице:

- Дијаспоричност света у доба глобализације;
- Смена генерације Срба у дијаспори у ери трећег развојно-цивилизацијског таласа у савременом свету и успона тржишта „сиве материје” у информатичком добу;

- „Одлив мозгова” и формирање нове генерације српске интелектуалне дијаспоре у свету;
- Глобализација, метаморфоза и моћ идентитета у ери глобализације;
- Улога интелектуалне дијаспоре у очувању националних културних идентитета;
- Детекција мреже српске интелектуалне дијаспоре у свету данас, форме њеног интернет-повезивања и формирање „банке” података о њеном географском распореду и функционалном положају у савременој подели рада, организацији рада и управљања;
- Улога мреже српских удружења у свету у очувању културног идентитета;
- Улога елитних кадрова у српској дијаспори у промоцији имица Србије, у борби за афирмацију наших националних интереса у свету (елитних делова и света бизниса, менаџмента, науке, културе, уметности, филма, вере, медија, спорта);
- Улога српске цркве у расејању у очувању наше националне духовне традиције;
- Улога медија у развоју сарадње дијаспоре и матице;
- Пледоаје за редеофинисање новог односа матице и дијаспоре, дијаспоре и матице, у националној стратегији и културној политици Србије.

У складу са овим циљевима и задацима, Центар за научноистраживачки рад САНУ и Универзитета у Нишу, у сарадњи са Центром за социолошка истраживања Филозофског факултета и Центром за балканске студије, реализује научни скупа на тему „Одлив мозгова – узроци и последице по национални развој и идентитет”.

Оквирне подтеме скупа су:

- Тржиште „сиве економије” и његов значај у ери глобализације и настајућег „друштва знања”;
- „Одлив мозгова” и нови облици неједнаке размене рада у свету данас;
- Нови талас миграције и формирање српске интелектуалне дијаспоре (њена структура, географска, регионална распрострањеност и позиција у савременој подели и организацији рада);
- О потенцијалима српске интелектуалне дијаспоре и њеном значају за национални развој;
- Улога интелектуалне дијаспоре у очувању културног идентитета и афирмацији националних интереса;

- Програм организовања интернет мрежа интелектуалне дијаспоре и облици њене повезаности са матицом;
- Улога факултета и универзитета у одржавању активне сарадње са дипломираним студентима;
- Препоруке о правцима промена у националној стратегији и у културној политици Србије према дијаспори.

Главна интенција је да се дефинишу основни правци измена и допуна националне стратегије о дијаспори, посебно у делу који се односи на културну политику одрживости културног идентитета Срба у расејању и на мисију коју треба да одигра нова српска интелектуална дијаспора. Исто тако, и да се изграде дугорочни циљеви и задаци научних истраживања овог феномена и целовит програм културне акције различитих актера на плану сарадње матице и дијаспоре.

О улози српске интелектуалне дијаспоре

У савремености капиталну улогу играју образовање, наука и кадрови, као развојни ресурси, без којих нема развоја нових производних снага и цивилизацијског напретка на путу ка отвореном, демократском друштву знања. У другој половини XX-ог и првој половини XXI-ог века остварује се права револуција у високом образовању, које је постало масовно. Ради се о правом „буму”: рачуна се да данас преко 100 милиона студената студира на високошколским институцијама. Посебан успон је забележен у земљама у развоју.

У ери глобализације свет је постао високо међузависан, дијаспоричан и мешовит. Нове технологије и глобална подела рада имплицирају процесе конвергенције свих фактора производње и управљања, као и нове облике размене капитала, рада и знања и нове таласе миграције.

За разлику од доба индустријализма, када су плави оковратници, тј. радници, били главни мигранти, у савремености смо суочени са феноменом „одлива мозгова”, тј. високообразоване радне снаге и формирања специфичног глобалног тржишта „сиве материје”, на коме постоји висока конкуренција знања, професионалних способности, иновативности, стручњака, научника, креативне интелигенције..., а из чијег састава се регрутује светска меритократска хиперкласа (Ж. Атали), која својим знањима и визијама обликује развој и будућност света.

Успон нових технологија (у области система информација, комуникација и транспорта) и процеси глобализације радикално су померили границе просторне и социјалне мобилности становништва,

односа између класа и народа. На делу су процеси формирања транснационалних нових актера (у лику глобалитарних режима, институција, корпорација, класа и елита).

Процесима интернационализације и глобализације у савремености све је снажније захваћен систем образовања. О томе говори чињеница све веће армије студената (скоро 5 милиона студената, према подацима УНЕСКА) који студирају на страним универзитетима, затим функционализација и глобална стандардизација система образовања, његова отвореност према научним и образовним иновацијама и модернизација, као и висока међународна мобилност кадрова (студената и професора), те, на крају, формирање заједничких транснационалних универзитетских и научно-истраживачких и развојних центара.

Овај нови талас миграција, посебно интензиван током последње три деценије, говори о феномену настанка, тзв. *интелектуалне дијаспоре*, нових научних колонија миграната у свету, којих је данас највише у Северној Америци, Канади, Аустралији, Немачкој, Француској, Великој Британији. Највише ових миграната је из Кине, Индије и Русије. Демографи, статистичари и социолози рачунају да страних студената или дипломираних стручњака (чак са највишим степеном образовања и научних звања) има од 10 до 30% у свету. Све ово, између осталог, говори о новој сеоби радне снаге, од Југа ка Северу, тј. ка најразвијенијим земљама светског центра, што даље појачава друштвене неједнакости у савременом свету.

Овај нови талас миграције становништва и формирање српске научне дијаспоре захватио је и Србију у последњих 30 година, а изразито 90-тих и после 2000-те године. Испочетка је био превасходно узрокован ратним сукобима, геополитиком страха на простору бивше Југославије, а касније економским разлозима: смањеним могућностима запошљавања, социјалним безнађем, бесперспективношћу, сиромаштвом, али и прометејском жељом младих да се даље образују и боре за своју професионалну и животну перспективу. Рачуна се да данас у саставу многољудне српске дијаспоре (3,5–4 милиона Срба) у свету има око 350 хиљада појединаца са високим образовањем (дипломираних студената и високих стручњака различитих нивоа и профила, највише електроничара, лекара, економиста, математичара, хемичара, физичара, програмера), магистара и доктора наука, истакнутих иноватора и успешних менаџера.

Овакав масовни егзодус високообразовних у иностранство по својим последицама вишеструко је поразан по нашу земљу, како по

њен технолошки и економски развој, тако и по социјално-демографски напредак. Земља остаје без елитних кадрова који су својим знањем, иновацијама, младалачком друштвеном борбеношћу и ангажовањем могли да померају границе њеног развоја и демографски препород. Њихов одлазак обеснажује капацитете српског друштва (на универзитетима, у научноистраживачким центрима, привреди и политици управљања развоја земљом) за бржи излазак из кризе на пут нормалног развоја и демократског преображаја. У исти мах то одговара медиокритетским кадровима и псеудоелити да се препоручује као незаменљива елита, што последично води у зачарани круг субразвоја, зависне модернизације, периферизације друштва, конзервације друштвених односа, самообмањивање и отуђивање политичке воље, тј. стагнацији у развоју демократских односа у друштву.

Насупрот хипероптимистичком или скептично-нихилистичком односу према појави „одлива мозгова”, чији протагонисти виде само једну страну овог процеса (позитивну или негативну), неопходан је мултидисциплинаран и комплементаран приступ у њеном истраживању и експликацији. У том кључу, могућа је научна анализа ове комплексне савремене појаве, разумевање њених функција и афирмација критичког развојно-акционалистичког приступа. Увиђају се позитивни аспекти овог процеса циркулације кадрова у условима глобализације светске привреде и светског друштва, који може и треба да буде вишесмеран и повратан. Одлив мозгова се временом може претворити у прилив нових знања, а данашњи губитак у сутрашњи добитак за матицу.

У националној стратегији развоја Србије (у политици технолошког развоја и модернизације земље, у образовној, научној политици) и програму културне политике на српску научну и шире интелектуалну дијаспору треба гледати као на компаративни ресурс и предност, на интегрални део кадровских и развојних потенцијала земље, као и на фактор очувања културног идентитета Срба у расејању и промоције интереса Србије. Научна и најшире интелектуална дијапора Срба може одиграти значајну улогу не само у преношењу технолошких иновација, већ и у избору оптималне стратегије и развоју нове технологије у земљи. Затим, и у: модернизацији менаџмента на свим нивоима друштвене организације (од предузећа и микроструктура до центара управљања развојем глобалног друштва), приливу страних инвестиција, унапређењу квалитета научно-образовног система, подизању угледа земље у свету, скидању стигми који су западни медији из геостратешких интереса ширили о Србији 90-тих година прошлог века у свету.

Да би се садашња појава одлива мозгова претворила дугорочно у прилив и повратну циркулацију кадрова у матицу, неопходно је изградити широк програм и мрежу активности различитих институција и актера у матици, али и развијати сарадњу са нашим студентима, научницима, стручњацима у иностранству (од српских удружења у дијаспори, преко професионалних асоцијација до студентских клубова, Српске православне цркве, културно-просветних друштава Срба, до деловања наших амбасада, конзулата и културних и научних аташеа). Рачуна се да данас у свету има око 1300 асоцијација Срба, чији се потенцијал може користити за организовање дијаспоре и национални развој.

Најприоритетнија обавеза Српске академије наука и уметности и Министарства за просвету, науку и технолошки развој Србије, као и Министарства за културу и дијаспору, јесте дефинисање Стратегије и политике научно-технолошког развоја земље и редеофинисања обавеза земље према научној дијаспори, њеној мисији у националном развоју, очувању културног идентитета Срба у расејању и афирмацији интереса Србије у свету. На основу резултата научног пројекта о дијаспори у стратегији и програму ближе би се дефинисале кључне програмске одреднице и правци синхроног деловања различитих актера на стварању услова за задржавање најбољих студената у земљи, као и подстицаја повратка оних који су отишли у иностранство, а пре свега на успостављању и развијању разуђене мреже перманентне комуникације са нашом интелектуалном дијаспором и њеног ангажмана за опште добро матице. Значајну улогу и одговорност има и Министарство спољних послова и његова Управа за дијаспору, као и канцеларије за дијаспору у градским центрима Србије.

Посебно се апострофира улога факултета и универзитета на запошљавању најбољих дипломираних студената, магистара и доктора наука и на њиховом благовременом укључивању у научноистраживачки рад и наставу. Затим, у формирању што комплексније евиденције података о студентима који су отишли на рад изван земље, са подацима где раде, какав имају статус и чиме могу помоћи универзитету и земљи. Формирање Центра који ће изграђивати интернет-мрежу комуникације, што би било од обостране користи и увећало шансе и поверење за њихов повратак у земљу. У овом контексту, посебно се истиче улога студентских организација и студентског парламента у развијању перманентне сарадње са удружењима српских студената изван домовине, у неговању односа колегијалности, генерацијског дружељубља и патриотизма.

Поред деловања државних органа и универзитетских институција и организација у земљи, значајну улогу у стварању климе поверења за повратак наших стручњака из иностранства или за њихову продуктивну сарадњу са матицом може и треба да одиграју невладине организације и цивилно друштво, који развијају различите односе сарадње са дијаспором ради прилива знања из интелектуалне дијаспоре. У том смислу треба поздравити и досадашњи рад и иницијативу *Групе експерата за просперитет Србије* (GEPS) коју је основао др Јован Филиповић, професор ФОН-а, иначе повратник професор; затим рад *Центра за координацију националне мреже истраживача* у Нишу, такође, рад *Фонда за младе таленте* у Петници, удружења „Еразмус Мундус” и удружења „Алуми” Универзитета у Нишу (формиран 2010), који има своје огранке у универзитетским центрима Србије, као и у више држава Европе, САД, Аустралије. Циљ ових удружења је успостављање и одржавање везе између универзитета и његових студената након дипломирања, магистрирања и докторирања, те повезивање некадашњих студената у универзитетску заједницу Алумни. Први председник овог удружења је проф. др Зорица Пантић, председница Вентворт института за технологију у Бостону (САД).

Имајући у виду историју настанка српске дијаспоре, масовност и слојевитост наше дијаспоре, а посебно специфичност положаја и улоге у њеном саставу интелектуалне дијаспоре, посебно треба истаћи велику одговорност наших дипломатских представништава у иностранству, као и разних удружења Срба у дијаспори (етно-културних, просветних, студентских, професионалних, верских улога Српске православне цркве) у изграђивању мреже комуникације, организације, солидарности свих наших грађана изван домовине. При томе, треба истаћи да се наша дипломатска представништва морају више фокусирати на нову генерацију тзв. интелектуалне дијаспоре, од чијег ће знања, угледа и мисије умногоме зависити положај Срба у иностранству и национални развој матице Србије. Наравно, тиме не потцењујемо старије генерације дијаспоре, које нормално постају демографски одлазећа категорија. За очекивање је да ће се из редова нове генерације српске дијаспоре јавити нови афирмисани научници, уметници, менаџери – српска елита изван домовине – која ће следећи звездани пут и дух Тесле, Пупина и Миланковића, одиграти улогу „1300 каплара” у нашим новим борбама за бољи положај Срба и Србије у светској подели рада.

Како би сачувала шансу за излазак из општедруштвене кризе, избегла даљу изолацију и успоставила прожимање модернизације и нај-

бољег у нашој националној традицији, Србија мора да продуктивно користи позитивне и ублажи негативне ефекте глобализације. У том смислу, однос према интелектуалној дијаспори од животног је значаја, јер она може да буде наш мост и актер ка светлој будућности у свету који је, упркос свим поделама, све глобализованији и отворенији.

Упоредо са променом односа према дијаспори неопходно је стварање повољног привредног, културног и политичког амбијента у земљи за њен повратак (за брже запошљавање младе генерације, за демократизацију људских права и слобода и признавање бирачких права свим грађанима на привременом раду изван земље). Време је да се политичке поделе и лицемерје остави прошлости. Српске дијаспоре не можемо се сетити само када нам је потребна економска помоћ. Она мора уживати и сва политичка права у матици.

Још је Хераклит истицао значај образовања за развој личности, говорећи да је образовање друго сунце. Полазећи од стихова старог песника – „За оног ко учи, сваки град је његов град” (Тиру Валувер, први век пре нове ере) – у којима је изражена древна истина о номадској динамичности и сталном егзодусу интелигенције, као и порука ирског песника Вилијема Гетса својим земљацима – „Ви који одлазите, не спаљујте мостове за собом” – радо бисмо овај пледоаје завршили порукама књижевника Ђуре Даничића („да се за отаџбину може гинути на сваком послу”) и Алексе Шантића („И свуда где је/ Српска душа која/ Тамо је мени отаџбина моја/ Мој дом, моје огњиште”). И, најзад, подсећамо на прометејску поруку Добрице Ћосића нашим студентима у иностранству: „Вратите се у отаџбину, да се борите за препород и спас Србије”!

8. ГЛОБАЛНИ И РЕГИОНАЛНИ АСПЕКТИ ФЕНОМЕНА МАСОВНИХ МИГРАЦИЈА И ОДЛИВА МОЗГОВА У САВРЕМЕНОСТИ – УЗРОЦИ И ПОСЛЕДИЦЕ

О значају проблематизације теме научног скупа

У другој деценији 21. века масовна избегличка криза је интензивирана. Суочени смо са феноменом милионске сеобе народа, ратом прогнаних избеглица са својих огњишта. Балкан, али и земље јужне Европе, постале су коридор између Блиског истока, северне Африке и Западне Европе. Само је преко Србије прошло преко 700.000 миграната, а рачуна се да ће у ЕУ ући и преко милион избеглица.

Ова масовна појава ставила је на пробни тест бројне институције и владе на коридору којим се крећу мигранти, али и органе ЕУ. На удару су се нашла Шенгенска правила о отворености унутрашњих граница у ЕУ. Одједном су почели да ничу и обнављају се нови покретни „Берлински зидови”, а попут заразе ширио се и талас ксенофобичности, негативан однос према мигрантима. Упоредо са овим политичким реакцијама, расли су и економски трошкови земаља на коридору, ради подршке азиланатима.

За разлику од публицистичког приступа, чији је наратив најчешће у кључу феноменолошког описа у служби апологетске „естетизације проблема”, наука има сериознију обавезу. Она не треба да трага за сенкама из Платонове пећине, већ да својом критичком анализом разбрави мистификације које шире дневна политика и њени идеолошки трабанти.

Овакво научно истраживање мора кренути од социо-лингвистичке анализе новог говора израженог у синтагми „*мигрантска криза*”, па да нас даље доведе до суочавања са суштином проблема савремених миграција, њиховим узрочним матрицама и генераторима, структуром и динамиком и односом актера према овим процесима. У овом контексту разматрања феномен глобалних и регионалних миграција неопходно је разматрати у кључу парадигме структурно-системских промена у свету и трагања за алтернативном стратегијом развоја. Без анализе овог феномена нема не само научног разумевања, него ни адекватног решавања проблема миграције и миграната у савремености.

Морамо се суочити са суштином проблема и узроцима који га генерирају, а не да моралистички „плешемо” над његовим последицама. Извесно је да нису криви људи, који беже пред ратним разарањима.

ма или из беспућа економске неразвијености и социјалне беде и глади. Проблеми савремених миграција, па и овај најновији талас са Блиског истока, сложенији су системски и структурно, а људски дубоко драматични и трагични.

Речју, уместо лицемерног ламентa и моралисања над савременом „мигрантском кризом”, неопходно је суочавање са најдубљим социо-економским и геополитичким генераторима кризе и масовних миграција на релацији Југ-Север. Овакав приступ проблемима омогућио би нам да се упознамо са стварним узроцима, последицама и донетима овог феномена. Он би, у исто време, подстакао и отворио расправу о природи садашње доминантне концепције друштвеног развоја у свету, карактеру система расподеле друштвене моћи и односима у глобалном светском систему. Извесно је да би тек у тој перспективи могла да се потраже најреалнија решења и инструменти за разрешавање ових проблема. У контексту концепције одрживог развоја и изграђивања и остваривања социјалдемократског модела глобалних друштвених односа у свету, у коме би солидаран развој свих народа и свих делова у светском систему био услов напретка и хуманог развоја сваког народа и човечанства.

І Теорије о миграцијама

У савременој литератури постоји широк дијапазон и регистар различитих теорија или наратива о факторима детерминације, који генерирају феномен миграција и различите облике њиховог испољавања. Крећу се од: а) *класичне малтузијанске* (да су ресурси – њихова истрошеност, ограничење или богатство један од кључних покретача свих сеоба у историји); преко б) *неокласичне теорије* – да су миграције радне снаге проузроковане разликама у висини надница између земаља имиграције и емиграције; следе: в) *теорија дуалног тржишта рада* – заснива се на тражњи за мигрантима која првенствено произилази из структурних потреба привреде имиграционих земаља; г) *теорија светског система* – миграциона кретања посматра у ширем контексту глобалних токова капитала, полазећи од структуре светске економије и поделе рада. Ова теорија указује и на значај социолошких, политиколошких и културолошких фактора у репродукцији облика социјалних и регионалних диспропорција и сегрегација, неједнаке размене рада и облика миграција између различитих зона (периферија, полуперифе-

рија и центра) у глобалном светском систему.⁷ Додају се и: д) *расни и етно-политички сукоби*; ђ) *велике природне катаклизме*; е) *ратови* – било да су изазвани грађанским сукобима или увезени споља, који доводе у питање егзистенцијални опстанак појединаца и група; ж) *тоталитарни режими и политичка репресија грађанских права и слобода*; з) *социјално-културне потребе* за школовањем, бољим животним стандардом квалитетом живота, животном перспективом, будућношћу нових генерација.

II Облици миграција

Миграције, као облик механичке и просторне мобилности становништва, могу се манифестовати у различитим облицима и могу имати различит обим и правац кретања. Истраживачи (демографи и социолози) у својим студијама указују на следеће видове миграција: 1) *унутрашње* (локалне, регионалне, село-град, између различитих делатности, ...); 2) *спољне* или глобалне. Такође, у савременој литератури прави се разлика између: а) политичких, б) економских (миграције радне снаге, бизнис миграције, миграције инвеститора...), в) образовних, г) брачних, д) туристичких, ђ) културних миграција.

Савремени истраживачи пишу да живимо у доба *глобалних миграција* и феномена дијаспоричности савременог света. Глобализација, као процес везан за успон снага трећег развојно-цивилизацијског таласа, динамизирала је глобално кретање рада и капитала, стварајући свет планетарног тржишта, глобалне економије и постнационалних констелација и остварајући процесе десуверенизације држава и нација. У овом контексту, настали су феномени глобализације образовања и тржишта радне снаге, отвореност и проходност политичких граница. Наравно, промене у подели рада, значају сектора привређивања и професионалној структури актера нових производних снага условили су смену профила и генерација у произвођачком саставу радне снаге: од индустријских радника, „плавих оковратника” ка високообразовним кадровима, за чијим профилем све више јача тражња.

На овој узрочној матрици, настала је и појава „*одлива мозгова*”. Она је, с једне стране, израз глобализације образовања и тржишта радне снаге у савремености, а с друге, израз неједнаке размене рада и нових облика експлоатације на тржишту „сиве материје”.

⁷ Видети шире у раду: Шуковић, 2016: 42–44.

III О узроцима миграција као облика просторне мобилности становништва

Феномен миграција стар је колико и историја људског друштва, рода, човечанства. *Човек* је динамично биће немира, стваралаштва и сеоба. Метафорично говорећи, он се може у поетици дефинисати као вечити номад и бунтар. Њега у античкој митологији најбоље симболизују Хермес и Прометеј. О његовој номадској динамичности (космичком номаду) песник Драинац, између осталог, вели: „Глад ми је бескрајна, а руке вечно празне...!” Речју, у онтологији човековог бића садржана је енергија и вечни неспокој, изражен у слици човекове непрестане чежње за освајањем нових хоризоната и превладавањем постојећих светова.

Иако демографи и социолози разликују два облика мобилности становништва (просторни и социјални), треба истаћи да је просторна мобилност старији облик. Њега налазимо од предмодерних заједница, преко цивилизације, до савременог друштва. Демографи разликују различите облике просторне покретљивости становништва: унутрашње и спољне миграције, локалне, регионалне и националне, интернационалне, унутарконтиненталне, трансконтиненталне и транснационалне.

Ако методолошки у проблематизацију овог питања пођемо од *Тофлерове парадигме* о деловању различитих ресурса (пољопривреде, индустрије, науке) на настанак и развој одређених цивилизација, онда бисмо у историји препознали три таласа: 1. талас пољопривредне; 2. индустријске и 3. научно-технолошке постиндустријске цивилизације.

Посматрајући просторну и социјалну мобилност становништва из перспективе парадигме развојно-цивилизацијских таласа, можемо сазнати каква је улога: земље, индустрије, електронике и информатике на промену значаја сектора привређивања, начина производње и промена у професионалној и социо-класној структури друштва; речју, на сеобе становништва, карактер и тип социјалне стратификације.

Иако је први развојно-цивилизацијски талас историјски најдуже трајао, њега је карактерисао конзервативан, релативно статичан систем мобилности. Миграције становништва махом су детерминисане економским потребама за храном, бегом од природних елементарних непогода или ратних сукоба.

Индустријска цивилизација довешће до динамизирања просторне и социјалне мобилности становништва на релацији из пољопривреде у индустрију, из села у градове. Ови токови кретања становништва били су не само локални и национални, већ и интернационални.

Они су довели и до промена у социјалној и професионалној структури. Наиме, индустрија је била бабица индустријског друштва. Са њоме настаје и индустријски пролетеријат, као доминантна радна снага на тржишту рада у капиталистичком начину производње. Дотадашњи облици предкапиталистичког ропства замењени су облицима капиталистичке експлоатације људског рада, али и успоном грађанско-правне и политичке равноправности становника, као и интернационализацијом овог система.

У другој половини XX века, као тековина научно-технолошке револуције, настаје успон нових технологија које отварају епоху цивилизације „*трећег таласа*”. Основне полуге развоја и напретка човечанства сада су везане за улогу знања, тј. интелектуалног рада у друштвеним променама. На том фону настају промене у професионалној структури а радна снага се сели из примарног и секундарног сектора у терцијарни. У економији, која постаје умрежена и глобална, све се више формира специфично тржиште „сиве материје”. На мобилност људског фактора доминантну улогу има образовни капитал. У овом контексту настају нови облици миграција, просторне и социјалне покретљивости у савременом друштву. Све је видљивија појава „*одлива мозгова*”, егзодуса интелигенције, односно нова врста динамичке покретљивости високообразоване радне снаге. Ови процеси постају интерконтинентални.

У савремености глобалне економије и настајућег умреженог друштва знања, суочени смо са процесом *глобализације образовања*. Образовање постаје значајан канал просторне покретљивости појединаца и друштвених група. „Успавану статичност” из предкапиталистичких заједница и релативну мобилност радне снаге из ере индустријализма, сада замењује планетарна номадска динамичност, оличена у сталном егзодусу интелигенције у глобалном селу (Мануел де Диегес). У ери друштва знања све се више показује да „мозак није нека статичка ствар; те да се он може да одлије брже седећи на погрешном месту, него одласком у Кембриџ или Париз”, о чему надахнуто пише индијски аутор Јагдиш Багвати.

У оваквим условима глобализације света, у перспективи настаће феномен *циркуларне транснационалне миграције*, кружења елита знања; оне ће постати кључни ресурс за подизање иновационо-развојних капацитета појединих земаља у глобалном светском систему. Нова *револуција знања* у будућности развоја друштва порушиће све зидове; а „за оног ко учи, свака је земља домовина, сваки град је његов град”,

како је још у првом веку пре нове ере, својом поруком антиципирао Тиру Валувер, познати тамилски песник.

Промене у стуктури миграната и азиланата у савремености показују да се радикално мења *образовна структура светске дијаспоре*. У њеном саставу све је већи број високообразованих кадрова. Традиционалну дијаспору (печалбарску и политичко-емигрантску) све више замењују нови ликови и категорије, од којих се формирају колоније интелектуалне дијаспоре. Она се данас регрутује из редова „прекобројних генерација” избеглих из блокираних друштава у транзицији и из зоне зависних земаља у субразвоју, тзв. трећег света.

Савремени доминантни *модел асиметричне глобализације* монополски је и антагонистички. Он генерира антагонистички систем расподеле друштвене моћи, тј. енормне социјалне и регионалне неједнакости и противречности у свету. У овом контексту друго лице процеса глобализације образовања, у форми савремене Болоњске реформе, јесте неједнака размена и експлоатација интелектуалног рада у савремености, чију цену, односно „данак у памети”, плаћају подређене зависне земље, из зоне светске полупериферије и периферије, развијеним земаљама светског центра. У том смислу, „одлив мозгова” и бег елита данас појачава разлике у развијености између развијених и неразвијених земаља. Развијене земље, преко својих транснационалних глобалних корпорација и специјализованих агенција, данас држе стално отворен конкурс за „лов на теленте” и њихово „усисавање” из неразвијеног света и земаља у транзицији кроз бројне стипендије и друге инструменте.

У доба неолибералног предаторског неолибералног тоталитаризма, још увек смо далеко од „правичних” односа на светском тржишту. Много ће протећи деценија да се у перспективи могуће и настајуће социјалдемократске глобализације почне остваривати феномен циркуларне миграције интелектуалних протагониста образовног капитала и високе научне компетентности, чијим би се планетарним кружењем подстицао развој земаља из којих су избегли ови кадрови.

Но, иако то још увек није доминантна тенденција у свету, надајмо се да таква развојна алтернатива није изгубљена за човечанство.

IV О неким аспектима глобалних и регионалних миграција

Савремене масовне миграције, о којима се од 2015. године говори као феномену „мигранске кризе”, условљене су ратовима, који су иницирани и вођени због геополитике ресурса на просторима Севера Африке и Блиског истока. Милионски покрети становништва из Авганистана, Ирака, Сирије и Либије управо имају за узрочну матрицу ратна разарања ових држава и региона, док су азиланти са ових простора принуђени да, из разлога очувања голе егзистенције и безбедности, напуштају своја огњишта. Наравно да се ови узроци мешају и допуњују и са другим економско-социјалним разлозима, односно социјалним и регионалним неједнакостима, као специфичним видом структурног насиља у глобалном светском систему.

Према наводима истраживача, а на основу студије “Trends in International Migrant Stock: The 2015 Revision” (која је рађена у Одељењу за становништва ОУН), број миграната у укупном броју становништва, у свету, у првих 15 година 21. века (у периоду 2000–2015) повећао се од 2,8% (173 милиона) на 3,3% (244 милиона, укључујући и 20 милиона избеглица). Највећи број избеглица уточиште је потражило у Европи – 75 милиона, затим следе Азија и Северна Америка (са 75 и 54 милиона)⁸.

У земљама западне Европе мигрантско становништво данас учествује са преко 15% у укупном броју становника овог региона, са тенденцијом сталног повећања. Само их у Немачку, током 2016. године, ушло их је више од милион, са тенденцијом сталног повећања. Неки аналитичари и геополитичари сматрају (као немачка новинарка Фредерике Бек, ауторка бестселера „Тајна миграциона агенда”) да је талас масовне миграционе кризе инициран од стране глобалне политичке и финансијске владе у сенци, те да она, преко Међународне организације за миграције (ИОМ) и Глобалног форума за миграције и развој (GEMD), као лоби група, промовише својеврсни и геополитички социјални инжењеринг за подстицање и усмеравање миграција. Иста аналитичарка сматра да иза овог пројекта стоји финансијски магнат Џорџ Сорос са својом фондацијом „Отворено друштво”, као и фондацијско удружење Европски програм за интеграцију и миграције – EPIM.⁹

⁸ Видети рад: Гречић, Тодић, 2016: 74.

⁹ Видети интервју: Бек, 2016: 8–14.

Други аналитичари упућују, пак, на истраживања *Одељења за становништво и миграције ОУН* и њихове геостратешке демографске прогнозе, које су дате у виду три сценарија: минималистички, средњи и максималистички. По првом, у ЕУ уселиће се до 2025. године између 20 и 30 милиона становника (претежно муслиманске вероисповести); по другом, до 2050. године око 50 милиона; а трећи сценарио предвиђа да се до краја века у коме сада живимо усели око 160 милиона миграната. Тиме би се, наводно, Европа подмладила, али и променила етничку и религијску структуру свог становништва.

Такође, све је више истраживача који указују на тежњу савремених центара моћи да преко глобалног социјалног инжењеринга који је у служби „златне милијарде”, утичу на ново прекомпоновање становништва, тј. усмеравање токова масовних миграција ка оним подручјима са ниским прираштајем становништва (негативном стопом наталитета) и демографским дефицитом, како би се остварили нови демографски баланси, али и развијене земље добиле јефтину радну снагу. Неки аналитичари сматрају да се масовне миграције експериментално усмеравају из геостратешких разлога како би се припремила резервна армија за будуће сукобе, а према сценаријима великих сила. Наиме, сматра се да је становништво Европе не само остарило, већ и „омекшало” и неспособно за будуће ратове, посебно пешадијске „прљаве” послове, па су млади мигранти виталнији за функцију нових „ратних пса”. Од њих би се могли регрутовати и будући легионари за ратове на источном фронту куда све отвореније теже снаге НАТО алијансе, у борби за реализацију својих геостратешких циљева у форми геополитике ресурса.

Ма колико оваква геополитичко-демографска прекрајања мапе савременог света могу бити дубиозна, подсећајући нас на наративе теорија завере, уз критичко читање треба се трезвено замислити над могућим реперкусијама садашњих и изгледно сутрашњим масовним миграционим сеобама становништва.

V Осврт на узроке миграција у савремености: глобални и регионални аспекти

Научно разумевање комплексних процеса миграција и дијаспоре није могуће без суочавања са радикалним променама које су настале у начину производње савременог друштва, али и без истраживања социјалних и регионалних неједнакости и диспропорција у економском развоју, које генеришу савремене миграције на релацији Југ–Север и

Исток-Запад. Напокон, неопходно је ове процесе глобалних и регионалних миграција и актуелне „мигрантске кризе” повезати и са зонама ратних сукоба у савременом свету, са предаторским интервенционизмом снага глобализма („новог светског поретка”), њиховом геостратешком игром и геополитиком ресурса. Ове снаге у трци за профитом, најчешће под фирмом заштите људских права и извозом колонијалне демократије, изазивају ратове и разарају друштва. Како је бриљатно у својим студијама показао *Ноам Чомски*, америчка спољна политика је ратна и предаторска. Рат је у савремености макијавелистичко продужење политике другим средствима у борби за наметање сопствених геостратешких интереса.

Управо обнова и успон геополитике у савремености данас се остварује кроз геополитику ресурса, али и преко глобалних медија, којима се врши демонтажа националних култура и у форми различитих облика реформе свести присилно се намеће американизација као форма зависне модернизације и неолибералног погледа на свет.

Проблематизујући *питање узрока савремених миграција* у свету, извесно је да се садашњи демографски токови не могу схватити из себе самих, већ кроз сагледавање у ширем контексту функционисања и кризе глобалног светског система. А пре свега, кроз:

- а) критичко преиспитивање структурног карактера генератора светске кризе и смене развојних циклуса, доминације неолибералног модела асиметричне глобализације, који детерминишу нови тип транзиције и промену у структури и динамици миграција, од „плавих оковратника” ка интелектуалном пролетеријату, егзодусу елита и формирању нових колонија интелектуалне дијаспоре;
- б) кроз истраживање последица социјал-дарвинистичког предаторског глобализма у међународним односима, односно интервенционистичке политике „нових топовњача” САД-а и НАТО алијансе у савремености.

Садашње облике просторне и социјалне мобилности становништва, а посебно масовних миграција у глобалном светском систему, треба посматрати у контексту експанзије асиметричног модела неоколонијалне глобализације, који генерира социјалне и регионалне неједнакости, структурно социјално насиље, али и војни интервенционизам широм света ради промоције интереса снага крупног капитала и реализације циљева снага „новог светског поретка”. Ови процеси праћени су и симболичким насиљем у јавном простору комуникације деловањем глобалних медија који планетарно шире и легитимишу моћ и културну

логику потрошачког постмодернизма. С правом је амерички социолог *Фредерик Џејмсон* у студији *Постмодернизам или културна логика капитализма* (1991) истакао да доња друга страна те културе јесу експлоатација, крв, тортура, масовне собе, збегови становништва и смрт. Овај аутор је савремену културу насиља повезао са ширењем новог таласа америчке економске и војне моћи над читавим светом.

Наиме, под изговором борбе за људска права и извоз либерално-демократских модела развоја и управљања (тачније: неолибералног), атлантисти су у последње три деценије рушили режиме широм света, било преко „обојених револуција” или другим средствима... Директна последица изазивања нестабилности и ратова у Африци, Азији, Латинској Америци, па и у Европи, јесу интензивиране миграције. И све док ЕУ није њима таргетирана, она је равнодушно дремала над јауцима бројних колона миграната, који су се разливали широм света. Сада је одједном „стара дама” почела да се буди, алармантно ламентира и апелује на узбуну. Да се бодљикавом жицом ограђује на својим спољним границама. Одједном се обистинила прогностичка метафора о томе да је у Европи 1989. године пао један зид, али да ће нићи нови покретни Берлински зидови широм света!

VI Србија и мигрантска криза

Само преко Србије је током последње две године прошло преко 750.000 миграната на путу за Западну Европу. Положај Србије на геополитичком крсту и размеђи светова и цивилизација условио је да ниједно „чудо” не заобиђе: од Римљана, османлија, крсташа, све до снага глобалног светског нереда.

Ратни сукоби на простору бивше СФРЈ деведесетих, а посебно после „Олује”, „Бљеска” и НАТО агресије, довели су до масовног бега Срба (али и грађана несрпске националности). На простору тадашње СР Југославије нашло се преко 700.000 присилно избеглих са простора Хрватске, Босне и КиМ. Данас у Србији живи 277.890 избеглица, присилно расељених лица са простора бивше СФРЈ и око 10.000 избеглица са Блиског истока.

Србија је показала висок степен емпатије и солидарности, не само према избеглим сународницима, већ и према осталим мигрантима. Међутим, нови талас масовних миграција са Блиског истока наишао је на нове берлинске зидове на ободу ЕУ. Европа се нашла пред новим искушењем и новим проблемима.

Табела 1. Популација која је обухваћена заштитом и помоћи УНХЦРа у 2011. години:

Избеглице	10 400 000
Особе без држављанства	3 500 000
Тражиоци азила	895 000
Избеглице које су вратиле у земљу порекла током 2011. г.	532 000
Расељена лица под заштитом/ помоћи УНХЦРа	15 500 000
Расељена лица која су се вратила у место порекла током 2011. г.	3 200 000
Остали о којима брине УНХЦР	1 400 000
Укупан број лица о којима брине УНХЦР	35 400 000

Извор: Табела урађена према: УНХЦР 2011: 6.

Најновији талас миграција и захтева за азил у 2015. години показује на масовност и драматику ове појаве. Немачка, Француска и Шведска највише су примиле захтеве за азилом.

Табела 2. Талас захтева за азил

Немачка 547.034 подносиоца захтева од 2011.	Француска 255.800	Шведска 228.601	Турска 209.019	Италија 155.536
2011–2015.				
Мађарска 129.203	В. Британија 125.139	Аустрија 104.489	Швајцарска 98.102	Белгија 79.209
Србија 65.237	Холандија 63.889	Норвешка 47.240	Грчка 42.800	Пољска 38.418
Данска 35.302	Бугарска 27.124	Шпанија 21.112	Финска 14.361	Црна Гора 9.158

Извор: „Политика”, 05. 09. 2015, стр. 3.

Нов талас миграција одликује се и по томе што је у њиховим редовима углавном млађа популација и што мигранти имају одређену циљну земљу (најчешће западна Европа, по правилу Немачка или земље Скандинавије). Њима су балканске земље само пролазни коридор.

VII Феномен одлива мозгова – узроци и последице по национални развој

Данас у свету има 177 милиона миграната. Поред присилних миграната и азиланата, све је више тзв. жељених миграната, *homo asademiscus*-а. Број међународних студената на Универзитетима држава чланица ОЕЦД је у 2012. години износио 2.840.502. Од тога највише их

је у САД (740.476), Великој Британији (427.886), Француској (271.399), Аустралији (249.588), Немачкој (184.594) и Канади (120.960).

Такође, све је више младих високообразованих, који као нова генерација интелектуалне радне снаге на тржишту „сиве материје” мигрирају из земаља у развоју и тзв. друштава у транзицији. Све се више говори о феномену „одлива мозга”, дезертерству елита, егзодусу интелегенције. Смер тог кретања је од земаља глобалног Југа ка глобалном Северу. Традиционалне „плаве оковратнике” све више замењују нови профили интелектуалне дијаспоре. Све је више лекара, инжењера, информатичара, стручњака и иноватора различитог профила са Југа и Истока, који се крећу према изазовним зонама светског центра. Бројне корпорације на Западу држе отворене конкурсе за таленте, истакнуте истраживаче и иноваторе. Говори се о постојању специјализованих институција које се баве „ловом на таленте”.

Према подацима *Одељења за становништво ОУН*, број миграната који су рођени у Србији, а раде у свету, у 2013. години достигао је 1.318.261. Тренд миграција из Србије 90-тих година прошлог века није заустављен. Напротив, као да се повећао, али сада кроз све веће учешће младих и високообразованих кадрова. Рачуна се да их је у последње две деценије отишло из Србије преко 70.000 да живе у најразвијенијим земљама Запада. Од укупног броја оних који напуштају земљу, а рачуна се да земљу напусти око 32.000 људи, 10–12% су високообразовани. Процена је да је наша држава изгубила најмање 12 милијарди евра због „одлива мозга”, као и да од 144 места Србија заузима 143 место према капацитету да задржи таленте (Гречић, 2010).

Поставља се питање: који су *узроци феномена „одлива мозга”* и какве су његове последице по положај и развојну перспективу Србије? Који су контроверзни приступи присутни у интерпретацији овог проблема и шта нам ваља учинити?

Међу мигрантима из Србије све је више високообразованих. Најчешћи разлози њихове миграције су немогућност запошљавања и потрага за бољим животом на Западу. Ову чињеницу потврђују и социолошка истраживања. О томе, између осталог, говори и студија Смиљке Томановић и Драгана Станојевића (*Млади у Србији 2015. године: стање, опажања, веровања и надања*), у којој се износи податак из анкете да су код младих високо изражене емиграционе намере. Наиме, 67,7% испитаника одговорило је да жели да се исели из земље. Од тога, 81,9% преваходно из економских разлога; затим, из жеље за увећањем животног стандарда (65,2%); ради бржег запошљавања или покретања

сопственог посла 20,7%; док би се одселило из земље због бољег образовања 4,3% или ради задовољавања културних потреба (3,7%) (Томановић, Станојевић, 2016).

Узрочни синдром овакве перцепције и оријентације младих у нас произилази из чињенице да се *транзициона Србија* данас налази у стању субразвоја и периферизације. Да је блокирана у развоју, да се по БДП по становнику налази на нивоу само 35% од просека 28 земаља ЕУ, да има висок ниво незапослености од 26%, те да се по индикатору капацитета за задржавање талената налази на 140 позицији, а по индикатору капацитета за привлачење талената на 139. међу 140 земаља (Извештај Светског економског форума за 2015–2016), како истиче наш истакнути научник Владимир Гречић (Гречић, Тодић, 2016: 81).

Табела 3. *Тип транзиције, стратегије и друштва*
(типологија постсоцијалистичких друштава према социјалном смеру транзиције)

Тип транзиције	Модел стратегије (са кључном концепцијском одредницом)	Тип друштва
1. Инверзивна, регресивна предмодерна	Ретрадиционализација (етнофеудализам, tribal society)	Традиционално, предграђанско, протомодерно
2. Реверзибилна неолиберална	Зависна модернизација (неолиберализам)	Капиталистичко, периферно, зависно
3. Реверзибилна неоконзервативна	Деформисана реалсоцијалистичка ауторитарна модернизација (неостатизам)	Полупериферно политократско друштво
4. Прогресивна социјалдемократска (транзиција са социјалном одговорношћу)	Социјалдемократска модернизација (социјално партнерство, социјална држава “welfarestate”)	Модерно, развијено, плуралистичко, социјалдемократско друштво

Извор: Митровић, 1996: 167.

„Одлив мозгова” из Србије директна је последица одабране или присилно наметнуте стратегије неолибералне зависне модернизације, која је у земљи реализована у форми транзиције без социјалне одговорности, разарајући њену привреду кроз радикалну приватизацију и деиндустријализацију. Сви ови процеси наводно су спроведени уз политичку реторику о модернизацији, реформи и евроинтеграцији Србије, а суштински су утирали пут њене антимодернизације и периферизације, деструкције њене привреде и друштвене структуре и увлачења земље у

дужничко ропство. Социјална цена овог модела транзиције је огромна и висока. Земља је уведена у зону периферног капитализма са бројним блокадама и ризицима по њен даљи развој и перспективу.

У савременој литератури (а и шире међу актерима друштвеног деловања) искристалисала су се *три приступа феномену „одлива мозгова“*: 1) неолиберално-оптимистички; 2) догматско-песимистички, и 3) критичко-креативни. По првом, на ову појаву се гледа у духу хиперглобалистичког оптимизма: одлив мозгова је израз глобализације образовања и деловања закона тржишне економије у ери глобализације. По другом, у одливу мозгова њени протагонисти догматско-нихилистички виде само негативну страну; по њима, они који одлазе из земље нису „патриоте“, изгубљени су за земљу, изгубиће идентитет, асимиловаће се у друге заједнице. По трећем становишту, његови аутори диференцирано гледају на ову појаву, која није само локално-национална, већ интернационална, сагледавајући њене позитивне и негативне аспекте.

У том смислу, неопходно је одлив мозгова мултидисциплинарно и целовито истраживати и *изграђивати адекватну стратегију транснационалне циркуларне мобилности* образовног капитала у ери глобализације: стратегију трансформације негативних у позитивне ефекте спољних миграција (Гречић), тј. изградити програм *како од одлива мозгова доћи до прилива знања*, односно како садашње губитке претворити у сутрашњи бенефит за развој и перспективу Србије.

Иако су за сада положени неки политички и институционални оквири за нову политику према нашој дијаспори (Декларација Владе РС о односима између отаџбине и дијаспоре, 2006; Закон о дијаспори и Србима у региону, 2009. и Стратегија очувања и јачања односа матичне државе и дијаспоре и матичне државе и Срба у региону, 2011); остварени резултати, још увек су много слабији од очекиваних. Чак су неке тек недавно формиране институције (као нпр. Министарство за дијаспору и Канцеларија за дијаспору) у међувремену укинуте, што представља корак уназад у односу на потребе неговања и развијања нових односа између матице и дијаспоре која представља велики интелектуални потенцијал за подизање националног иновационог капацитета и промоцију наше земље у свету.

Време је да се суочимо са новим мегатрендовима и реалностима у свету. Дијаспоричност је у ери глобализације *глобални феномен* и вишесмерна улица. Без обзира на садашње стање, да је одлив мозгова својеврснеи вид глобализације образовања али и неједнаке размене рада и експлоатације на тржишту „сиве материје“, извесно је да идемо

у сусрет ка појави циркуларних транснационалних миграција између развијених и неразвијених земаља широм планете. Нове инвестиционе токове морају пратити и сервисирати нове групе професионалних и компетентних стручњака и менаџера. Међу њима, биће и бројних стручњака из садашње зоне зависних земаља светске полупериферије и периферије, па и неки „наше горе лист”.

Бројни истраживачи (економисти, социолози, футуролози) указују да ћемо се у свету настајуће цивилизације „трећег таласа” (А. Тофлер), која води постиндустријском информатичком „друштву знања” суочити са новим облицима и актерима динамике светског друштва. Да ће наука постати кључни развојни ресурс, а егзодус стручњака постати свакодневна карактеристика транснационалне мобилности кадрова широм планете. У вези са овом појавом *Жак Атали* пише о улози настајуће номадске хипер-класе, оличене у менаџерској елити која се брзо креће на корпоративној социјалној лествици моћи, богатства и угледа. Ову појаву још раније је антиципирао *Цемс Бернхам* у својој студији о менаџерској револуцији и успону меритократске класе.

Мозак, знање и интелигенција нису статичке, већ динамичке категорије. Њихова енергија и мобилност не трпе међе, границе, већ теже њиховом превладавању. Зато нам је, уместо неоконзервативног изолационизма или неолибералног глобализма, потребан нов поглед и нова политика, нова синтеза најбољих тековина либерализма и социјализма – социјалдемократски солидаризам. Хуманистички концепт развоја подразумева строгу примену начела друштвене праведности за све становнике земље, стваран развој усмерен је према слободи човека; једном речју, нови параметри благостања имају у својој основи етичке вредности човека (Мајор, 1991: 68–69).

О тој новој концепцији одрживог развоја, економији среће, секуларног панхуманизма, мондијализације, солидарности и трансхуманизма изјашњавали су се најумнији филозофи, антрополози и социолози – *Урлих Бек, Пјер Бурдије, Едгар Морен, Пол Керц* и други. У њиховим радовима положена је теоријска основа хуманистичког и трансхуманистичког манифеста о одрживом развоју, који надилази садашњи партикуларни егоизам савремене корпорације и коалиције њених снага са осталим функционерима предаторског мегакапитала и актерима неолибералног тоталитаризма. Ови велики научници и интелектуалци истичу да нам је потребна *нова концепција развоја личности, друштва и света*, како бисмо преживели глобалне ризике, кризе и могуће катаклизме са којима се суочава наша цивилизација. Њихова упозорења

нису само научна дијагноза узрока наших невоља, већ и пројекат наде за нову *револуцију солидарности* у служби прогреса, али и еманципације човека и остваривање доброте. Јер, како је упозоравао *Имануел Волерстин*, у науци се истраживање истине не сме никада одвојити од истраживања путева за слободом и праведношћу. Стога, прави научници у друштвено-хуманистичким наукама морају уместо постмодерног релативизма, неопозитивизма и функционализма у својим истраживањима следити истраживачко начело дијалектичког тоталитета, глобалности, хуманистички концепт одрживог развоја, примену морала праведности и равноправности, слободе и етичности у људском смислу, али и у духу планетарне биоетике и солидарне конвергенције човека са другим врстама у свету. Уместо тоталитарног владања, потребна је човечанству и читавом свету сарадња и развој у коме је „слобода сваког појединца услов слободе свих”.

*
* *

С правом демографи и социјални аналитичари о двадесет и првом веку пишу као о добу глобалних миграција и дијаспоричности света.

Масовне миграције и њихови токови у савремености најдиректнија су последица дејства структурних социјално-економских фактора, везаних за неолиберални „капитализам катастрофе” (Н. Клајн), који генерира енормне социјално-класне и регионалне противречности у свету у коме богати постају све богатији, а сиромашни сиромашнији. У коме су се регионалне диспропорције у развоју између различитих зона у глобалном светском систему, тј. између Југа и Севера увећале од 1:3, какве су биле после Другог светског рата, на 1:150. Овакви услови бедног живота данас изгоне из земаља у развоју и земаља у транзицији, из зоне капитализма периферије, на бег ка земљама светске полупериферије и развијеног светског центра. Овом примарном фактору просторне мобилности становништва, додатно се придружује и дејство сукоба и ратова у тзв. конфликтним зонама, које се све више шире, према геостратешким циљевима великих сила, а пре свега САД и НАТО алијансе. Под фирмом борбе за људска права, они „огњем и мачем” шире крстарећу колонијалну демократију ради остваривања своје неоколонијалне политике ресурса. Свуда где је на делу овакав интервенционизам у свету он је иза себе остављао хаос, разарао је економију и друштво, масовно убијао људе, производио глад, сиромаштво и безнађе. Из такве социјалне и егзистенцијалне ситуације кретале су се но-

ве колоне избеглица, тражећи спас за себе и своје породице. Сиромаштво и ратови су два доминантна фактора који се међусобно преплићу и производе садашње процесе масовних бегова становништва из Латинске Америке, Африке, Азије и Блиског истока.

Кретања становништва у савремености предмет су бројних мултидисциплинарних истраживања. О томе брину научно-истраживачке институције, али и бројне специјализоване агенције. При ОУН постоји Одељење за проучавање светских трендова у развоју становништва. Ова агенција указује на трендове старења становништва у високоразвијеним земљама севера и феномен „демографског бума” на Југу, на различит етнички и расни састав становништва, као и на главне правце миграцијских токова на релацији глобални Југ – глобални Север.

Ове перспекције кретања становништва у форми масовних сеоба из зоне неразвијених земаља ка развијеним, упозоравају на потребу радикалне промене политике регионалног развоја у свету, са нагласком на већу помоћ неразвијеним земљама, регионима, континентима (Азија, Африка, Латинска Америка), али и потребу веће посвећености подизању стандарда у неразвијеном свету, посебно у области здравства, културе, образовања и демографској политици.

Живимо у глобалном добу у коме су на делу процеси интернационализације знања, науке, кадрова. То је услов напретка науке и друштва, те развоја здравих личности. У тој интеракцији науке и образовања, иновација и знања остварује се научни прогрес и општечовечански развој. Овим глобалним мегатрендовима и национални системи морају да се прилагоде и модернизују своје стратегије деловања ако желе не само да преживе, већ и остану достојанствено усправни, развојно спремни, јаки и слободни. За опстанак и развој у таквом свету Србији је потребна нова демографска политика, нова политика у области науке и образовања и нова политика према дијаспори, а посебно нов однос према формацијама нове српске интелектуалне дијаспоре. Очекујем да ће из њених редова понићи наши нови „ослободиоци” у развојно-цивилизацијском смислу. Они ће добро разумети поруке *Ђуре Даничића* „да се за отаџбину може гинути на сваком послу”. Тој генерацији припада будућност која је почела, али, нажалост, још увек није правично распоређена у свету. Она ће својим стваралаштвом скинути све стигме, који су лицемери и савремени макијавелисти широм света посејали о нама. Они ће нас својим резултатима изнова увести у пантеон угледних, даровитих нација, чија дела могу часно да служе свом народу и човечанству.

9. ДЕМОГРАФСКО ПИТАЊЕ СРБИЈЕ КАО КЉУЧНО ЕГЗИСТЕНЦИЈАЛНО, РАЗВОЈНО И НАЦИОНАЛНО ПИТАЊЕ

Чије је стадо његова је и планина!

(Народна пословица)

Ако је демографија судбина,

популациона кретања су мотор историје!

(С. Хантингтон)

Уводне напомене

Већ смо у више наврата у својим радовима указивали да је за Србију демографско питање кључно егзистенцијално, развојно и национално питање. То је питање репродукције становништва, тог основног супстрата, који чини алфу и омегу сваког народа. Без становништва нема ни народа, ни државе, ни друштва, нити одрживог развоја и напретка.

Сва наша досадашња истраживања од стране демографа и социолога овог проблема свакако нису за потцењивање, али нису довољна. Дошли смо до регистрације основних проблема, остварили увид у њихове друштвене историјске узроке, указали на њихове дубоке социјалне, културне, развојне и безбедносне последице. Време је да се позабавимо путевима, стратегијама и инструментима за разрешавање овог проблема, уз јасно именовање актера од чијег дејствовања или нечињења зависи судбина решавања овог „гордијевог чвора” демографске обнове Србије, њеног опстанка и даљег развоја као заједнице и друштва.

Подсећамо на акциону лозинку Светозара Марковића, из друге половине XIX-ог века, „да није довољно само описивање наше народне невоље, већ да их је неопходно мењати”. Она као да има инструктивни смисао и данас у расправама на тему „Демографски проблеми Србије и пронаталитетска политика”.

Досадашња истраживања наших демографа и социолога ове проблематике (посебно оних окупљених у Центру за демографска истраживања Института друштвених наука у Београду, као и Центру за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу), заслужују сваку похвалу.

Но, то, пак, не значи да смо апсолвирали и затворили расправу о узроцима социолошке и сваке друге детерминације ове појаве, већ само желимо поентирати главни правац деловања научних и друштвених актера у истраживању и акцијском разрешавању ових проблема. Морамо на самом почетку истаћи да је у Србији стасала нова генерација

демографа и социолога, који са високим професионализмом у својим истраживањима и студијама помажу научном разумевању демографских процеса, успешно повезујући их са променама у глобалном друштву и транзиционим стратегијама социјалне трансформације постсоцијалног друштва.

Демографски проблеми, како по узроцима, тако и по последицама, имају дубок и структурални карактер и захтевају темељну дијагнозу, али и социјалну куративу, напор већег броја институција, организација (владиних и невладиних), али и процену здравствене и културне свести и одговорности од стране породице, школе, медија, нових генерација...

Ако утврдимо тачну дијагнозу проблема, можда ћемо доћи до изградње адекватне стратегије и политике њиховог разрешавања. Уколико ту оманемо, онда ћемо се вртети у круг нових ламентација и илузија. Јер, како је Монтењ својевремено упозорио: „Брод и путници који не знају ка којој обали плове, изгубљени су”. Или, како се у нас каже: „За воз који је кренуо у погрешном правцу, свака следећа станица је погрешна”.

Имајући у виду број учесника овог скупа, разноврсност и квалитет пријављених и презентованих саопштења, верујем да под кровом ове знамените установе, огранка САНУ Нишу, држећи се научних начела, нисмо изгубили компас, знамо куда броди наш брод у потрази за питањем: Шта нам (као припадницима научне заједнице, али и друштва) ваља чинити како бисмо санирали последице лоших јавних политика и историјских усуда у овој области и како бисмо као нација избегли још већа разочарења и демографску катастрофу. Похваљујемо одлуку Владе да формира Национални савета за популациону политику и Министарство за демографију, као и иницијативу београдског Универзитета за интегрисане мултидисциплинарне мастер студије за управљање миграцијама, које ће се реализовати уз сарадњу професора са различитих факултета из земље и региона.

Но, биће потребан напор не само бројних генерација истраживача, већ и других актера, као и нова дугорочна национална стратегија у области регионалног развоја и обнове становништва, како би Србија изашла из садашње демографске регресије и учинила искорак у поље стабилног националног развоја и изградње социјално одговорног друштва.

1. Осврт на стање и тенденције у демографској структури света данас

Савремено глобално светско село живи у знаку антиномије и противречја између хипертехнолошког прогреса и социјалног субразвоја, тј. дефицита социјалне солидарности. Суочени смо са феноменом убрзаног раста становништва на Југу („демографска бомба”) и сенилизацијом и депопулацијом на Северу. Феномен демографског старења и депресије изразито је захватио становништво Немачке, Јапана, Русије и Србије. На аларматне процесе демографске ерозије и могуће катастрофе указују не само стручњаци, већ и велики писци, попут Солжењицина и Гинтера Граса, упозоравајући да Русија, односно Немачка демографски изумиру, те да је неопходна позорност свих актера да се ово стање промени и преусмери на боље.

Присуствујемо паду наталитета и расту животног века, отуда и појави старење становништва. У неким земљама наталитет је пао до те мере да је заустављен процес обнове генерације. У исто време, суочавамо се са феноменом интензивних трансконтиненталних миграција. Процене су истраживача да ће „за 25 година око 50 милиона људи сваке године напустити своју земљу. Више од милијарду појединаца живеће далеко од своје родне земље или од родне земље својих родитеља” (Атали, 2010: 121).

Као да су процеси глобализације и транзиције у последње три деценије увелико захватили глобално светско село и његову демографску структуру. Све су изразитије масовне сеобе становништва са Југа на Север, али и између самих развијених земаља светског центра и светске полупериферије у глобалном светском систему. У свету је, с једне стране, све више присутна појава присилног искорењивања избеглица, азиланата и апатрида. А с друге, све већа добровољна мобилност високообразованих у потрази за даљим усавршавањем, вишим стандардом, бољим животом, професионалном и социјалном промоцијом.

Под утицајем ових процеса мења се структура и профил миграција. У њој ће све више преовлађивати представници интелектуалне елите и меритократске класе. Наравно, садашњи правац њеног кретања од Југа ка Северу диктиран је и асиметричним униполарним моделом глобализације, који је у функцији крупног капитала и који дели свет на мањину богатих, која постаје још богатија и већину сиромашних, који постају још сиромашни.

Надајмо се да ће у перспективи историјског развоја човечанства садашњи мегатренд бити превладан и замењен политиком равномерног

регионалног развоја света, у коме ће социјална правда, равноправност и глобални мир заменити садашњи глобални социјалдарвинизам. Наравно, то је могуће ако у свету победе актери мултиполарне мондијализације. У таквом свету миграције неће бити присилне, већ добровољне. У њему ћемо имати на делу процесе циркуларне мобилности елита, које ће кружити светом глобалног тржишта и уједињеног човечанства, у коме ће „слобода сваког појединца, бити услов слободе за све” (Маркс). Од такве мондијализације имаће користи сви народи и сви људи света. Она неће делити, већ ће уједињавати човечанство, као равноправну заједницу свих народа и грађана. Умножаваће производне и друштвене снаге актере света, а антагонистичка друштвена моћ биће замењена асоцијативном. Но то је, за сада, далека визија пожељне, али неизвесне будућности.

2. Демографски проблеми Србије са посебним освртом на југоисточну Србију и њихове развојне и друге импликације – Србија између демографских губитака и демографске катастрофе

Србија се у демографском погледу скоро један век налази у стању демографске кризе и девастације. Транзитолози и кризолози би употребили оштрију и, можда, прецизнију реч: радикалне демографске регресије, хроничне демографске депресије и демографске катастрофе, односно етногеноцида (како извештавају демографи у суседној Бугарској, у којој је овај проблем такође нарастао). О овом проблему писали су историчари (Веселин Ђуретић „О разарању српства у XX веку”), али и књижевници (Добрица Ћосић, Данко Поповић, Матија Бећковић), демографи (Милош Мацура, Душан Брезник, Мирослав Рашевић или представници млађе генерације: Мирјана Рашевић, Горан Пенев, Владимир Никитовић, Љ. Секулић, Бабовић).

САНУ је одржала 1997. године посебан научни скуп посвећен теми „Основи популационе политике: циљеви, институције, мере”; Центар за демографска истраживања ИНД, такође је реализовао одређено пројектно истраживање и објавио зборнике и студије из ове проблематике. *Прогнозе* кретања становништва у Србији су више него обесхрабрујуће. Демографске анализе и прогнозе показују да ће индекс старења и депопулације становништва у Србији расти у наредних 50 година, да ће се њено становништво смањивати, те да ће Србија 2050. године имати становника скоро као 1950. године, тј. да ће тај број са данашњих 7,5 мили-

она опасти на 6,8 милиона у 2030. години, а у 2050. години на 6,3 милиона (Никитовић, 2016: 123).

Овакве анализе и прогнозе указују на то да се становништво Србије није само смањивало услед ратних губитака у XX-ом веку, већ да се смањује услед дејства других фактора, одобрене стратегије друштвеног развоја и неприхватљивог третмана људског фактора у друштвеним променама како у време социјализма, тако и данас у време транзиције. И стратегија радикалне индустријализације, као облик социјалистичке модернизације и стратегија неолибералне зависне модернизације у ери транзиције, имале су и имају високу социјалну цену и биле су погубне по демографски биланс Србије.

Табела 1. Демографија Србије у бројкама

42,2	Године је просечна старост грађана Србије
1500	насеља у Србији годишње не добије ниједно дете
986	села у Републици нема становништво
100	насеља има мање од пет житеља
224600	Србија је мање за протеклих 10 година
250.000	стараца је више него деце
27,50	просечна старост мајке у Србију при рођењу првог детета
25%	жена старијих од 14 година није рађала
5	бракова се у Србији закључује на 1000 становника

Извор: *Вечерње Новости*, Недеља, 7. јули 2013, стр. 10.

Оваква демографска слика савремене Србије резултанта је негативне синергије бројних фактора. Пре свега, девастирајућег утицаја ратова, потом стратегије глобалног друштвеног развоја и транзицијских процеса. Истраживања демографских проблема од стране демографа, економиста и социолога показују да је у Србији природни прираштај у паду још од 50-тих година истеклог века, да би почетком 90-тих година постао негативан и наставио са регресијом у новом миленијуму. У својој студији „Демографски проблеми Србије” (2010) Драгољуб Стоиљковић, професор Економског факултета Универзитета у Нишу, регистровао је осам, по њему, кључних демографских проблема Србије: 1) бела куга, тј. негативна стопа природног прираштаја становништва (као последице такве појаве број становника Србије се смањује за око 35–40 хиљада годишње); 2) незапосленост која се у Србији креће око 800.000 до милион лица која траже посао; 3) број абортуса који се креће око 300.000 годишње; 4) емиграција (обухватајући све досадашње генерације) износи између 3–4 милиона људи, дакле, толики број наших грађана се налази у разним земљама света; 5) нежења је око

250.000, а неударних око 300.000; 6) ратни и људски губици – у ратовима у току двадесетог века процењује се на око 4 милиона људи; 7) мирнодопски људски губици су такође несхватљиво велики (страдања људи у саобраћају, на раду, у криминалу, итд.); 8) други демографски проблеми (Стоиљковић, 2010: 16).

Табела 2. Укупан број насеља и број насеља са негативним природним прираштајем

	Број насеља укупно			Насеља са негативним природним прираштајем					
	1991	1999 ¹	2000 ¹	1991		1999 ¹		2000 ¹	
				Свега	Удео у укупном броју насеља (%)	Свега	Удео у укупном броју насеља (%)	Свега	Удео у укупном броју насеља (%)
Република Србија	6150	6154	6155	3039	49	3598	58	3626	59
Централна Србија	4236	4239	4239	2657	63	3093	73	3123	74
Војводина	466	466	467	311	67	405	87	403	86
Косово и Метохија	1448	1449	1449	71	5	100	7	100	7

¹Подаци за Косово и Метохију се односе на 1997. годину.

Извор: Стоиљковић, 2010: 88.

Табела 3. Укупан број градских насеља и број градских насеља са негативним природним прираштајем

	Број градских насеља укупно			Градска насеља са негативним природним прираштајем					
	1991	1999 ¹	2000 ¹	1991		1999 ¹		2000 ¹	
				Свега	Удео у укупном броју насеља (%)	Свега	Удео у укупном броју насеља (%)	Свега	Удео у укупном броју насеља (%)
Република Србија	194	194	195	41	21	102	53	113	58
Централна Србија	116	116	117	16	14	54	47	66	56
Војводина	52	52	52	25	48	48	92	47	90
Косово и Метохија	26	26	26	-	-	-	-	-	-

¹Подаци за Косово и Метохију се односе на 1997. годину.

Извор: Стоиљковић, 2010: 88.

Увид у динамику природног прираштаја у Србији за период 1991–2000. година показује раст насеља са негативним природним прираштајем у укупном броју насеља. Та се слика, нажалост, понавља и када су у питању градска насеља. О овом феномену смањења броја становника у сеоским и у мањим градским насељима, као и гашења немалог

броја њих, што је карактеристика Србије, посебно су у својим радовима указивали колеге Г. Пенев и Г. Маринковић.

Ова тенденција говори да процеси смањења природног прираштаја становништва све више захватају и урбану популацију Србије.

Табела 4. Упоредни преглед броја становника у периоду 1948–2011. год.

	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.	2002.	2011.
Србија север	2.274.602	2.430.477	2.797.161	3.161.920	3.504.855	3.616.115	3.608.116	3.591.249
Војводина	1.640.599	1.698.640	1.854.971	1.952.560	2.034.782	2.013.889	2.098.779	1.931.809
град Београд	634.003	731.837	942.190	1.209.360	1.470.073	1.602.226	1.638.643	1.659.440
Борски округ	144.049	151.973	160.096	175.848	180.463	178.718	146.551	124.992
Зајечарски округ	173.603	177.332	178.623	172.424	170.682	158.131	137.561	119.967
Нишавски округ	283.842	303.482	327.367	363.292	394.110	396.043	391.932	363.319
Топлички округ	141.502	149.421	141.141	129.542	121.933	111.813	105.208	91.754
Пиротски округ	160.285	157.360	145.789	136.008	127.427	116.926	106.815	92.479
Јабланички округ	231.280	244.128	254.855	260.982	262.531	255.011	247.834	216.304
Пчињски округ	209.232	220.910	222.520	230.373	238.753	243.529	255.500	159.081

Извор: popis2011.stat.rs/?page_id=2162

Табела 5. Повећање и смањење броја становника по окрузима у југоисточној Србији између два пописа

Округ/област	1961/1971	1971/1981	1981/1991	1991/2002	2002/2011
Борски	15.752	4.615	-1.745	-32.167	-21.559
Зајечарски	-6.199	-1.742	-12.551	-20.570	-17.594
Нишавски	35.925	30.818	1.933	5.632	-21.340
Топлички	-11.599	-7.609	-10.120	-2.403	-16.408
Пиротски	-9.789	-8.581	-10.501	-9.820	-13.759
Јабланички	6.127	1.549	-7.520	-7.009	-25.411
Пчињски	7.853	8.380	4.776	-4.879	-8.679

Извор: Израчунато на бази података о Попису становништва.

Регионално посматрајући ове процесе, запазиће се да су њима (ниским природним прираштајем и миграцијом радно способног становништва) посебно захваћена насеља у југоисточној Србији.

Изузев Ниша и нишавског округа, у коме је већи прилив становништва од одсељених, у другим окрузима југоисточне Србије је обрнута ситуација. Најизразитији процеси миграције, сенилизације и депопулације захватили су Јабланички и Борски округ, а од општина: Црну Траву, Пирот, Бабушницу, Куршумлију, Лебане, Сурдулицу, Босилеград.

Табела 6. Унутрашње миграције

	Досељени	Одсељени	Миграциони скор
Борски округ	1.689	2.036	-347
Зајечарски округ	1.625	1.861	-236
Нишавски округ	5.455	4.898	557
Топлички округ	1.406	1.581	-175
Јабланички округ	2.104	2.762	-658
Пиротски округ	1.014	1.141	-127
Пчињски округ	2.156	2.469	-313

Извор: Републички завод за статистику

Ако се посматрају процеси спољних миграција према иностранству, запазиће се висок удео Борског и Зајечарског округа у укупном броју лица на раду у иностранству из Србије.

Табела 7. Лица на раду, боравку у иностранству из југоисточне Србије, према попису из 2011. године

	Укупно становништво	Лица у иностранству	Удео у %
Србија	7.470.798	313.411	4,20
Борски	145.677	21.644	14,86
Зајечарски	124.669	5.123	4,11
Јабланички	222.104	6.801	3,06
Нишавски	384.581	9.111	2,37
Пиротски	93.611	1.394	1,49
Пчињски	162.709	4.237	2,60
Топлички	93.016	1.434	1,54

Извор: Станковић, 2014: 106–107.

Демографска кретања у Србији и посебно у југоисточној Србији, директно су резултат синергије више врста фактора који су дуже времена негативно деловали на демографске токове и њихов биланс. Од геополитичких, историјских, па све до социјално-културних. Међу њима, у последњих 70 година, посебно се истичу они фактори који иду из одабране стратегије друштвеног развоја и транзиције из капитализма у социјализам и из социјализма у капитализам. Избор стратегије присилне индустријализације, у ери „тешког социјализма” и транзиционе неолибералне стратегије „без социјалне одговорности”, разорили су не само привредну и друштвену структуру земље, већ и девастирали демографску основу нације.

Обе ове стратегије показале су се губитнички по српски народ, али и грађанско друштво Србије. Србија је доживела демографски

слом и, што је најгоре, њена демографска девастација се наставља и у условима савремених процеса транзиције.

Негативан салдо демографских процеса додатно се појачава новим облицима миграције висококвалификоване и образовне радне снаге, бегом стручњака у иностранство. Тиме земља остаје без кључног фактора у ери глобализације и научно технолошке револуције. Процењено је да је од 1990. године из земље отишло преко 200.000 стручњака различитог профила (инжењера, лекара, научних истраживача). Ови кадрови данас чине нов слој српске интелектуалне дијаспоре. Њихов одлазак не слаби само иновационо развојне ресурсе и конкурентску способност наше привреде, већ и демографске потенцијале за даљи развој и препород друштва Србије.

3. За редеоинисање циљева, приоритета и мера у националној стратегији демографске обнове и пронаталитетске политике

За илазак из овог стања демографског суноврата и кризе развоја потребно нам је, најпре, критичко преиспитивање владајуће концепције и редеоинисање нове стратегије развоја и демографске обнове земље.

Проблем је у нас што већ скоро три деценије немамо аутономну стратегију развоја и обнове како привреде, тако и становништва и друштва. Реч „стратегија” код нас се колоквијално раби и злоупотребљава у политичком речнику текуће елите. Она, међутим, означава рационално дефинисање циљева дугорочног развоја и перспективе борбе друштвених актера за одређени модел друштва.

Велике речи олако расипамо као што пијанац дарује новац ветру. Честа употреба таквих речи, њихова хиперинфлација, обезвређује њихову праву вредност. Такве је судбина и речи *стратегија, модернизација, реформа, стабилизација...* од стране професионалних реформатора и текућих елита. Код њих ове речи имају умерено значење и служе као демагошки декор за очаравање масе. Проблем је, међутим, када истом мером и представници науке почну да папагајским језиком говоре, некритички се служе тим обесмишљеним појмовима.

Ако питање демографске транзиције и наталитетска политика треба да предствљају интегрални део стратегије развоја и политике друштва, онда је неопходно најпре се забавити питањем: да ли је владајућа неолиберална стратегија зависне неолибералне модернизације оптимална за развој или је наметнута идеолошка мантра ММФ-а, који

нас системом деловања својих технократа, тј. „економских убица”, уводи у субразвој и све дубљу реколонизацију земље, са продужетком кризе дугог вала. У том контексту, сви национални ресурси су обезвређени. Од демографских до еколошких и економских, а посебно људски фактор, који је изложен натпросечној ничим контролисаној експлоатацији.

Неопходно је критички преиспитати и променити стратегију националног развоја новом, транзиционом стратегијом са више социјалне одговорности у којој ће људски фактори и демографско питање бити адекватно третирано, као кључни развојни ресурс, агенс развоја и опстанка друштва Србије.

Стратегија социјалдемократске транзиције у пракси би проширила субјекте развоја и кроз различите форме акционарства и партиципативне демократије, одоздо, широко мотивисала и мобилисала становништво на развој, на умножавање друштвених снага у циљу развоја свих делова Србије и њеног општег друштвеног препорода. Садашњи концепт је неолиберални и, у исто време, неоконзервативни, прожет елементима неоетатизма и ауторитарног популизма. По њему, за развој су способни само политократе, менаџерско-технократске елите и стране инвестиције. Такав приступ дубоко подцењује професионалне снаге рада у земљи и има дестимулативне импликације не само на економски развој земље, већ и на демографску будућност земље.

За демографску обнову и будућност Србије потребна нам је нова стратегија развоја, али и нова пронаталитетска политика, која ће бити стимулисана бројним државним и општедруштвеним мерама. Но, и као такве, оне нису довољне. У пракси нам је потребна афирмација демографских принципа, политике мира и мирољубиве коегзистенције на Балкану, која ће омогућити његовим народима миран суживот, нормалан развој и просперитетну демографску будућност.

Још једном подвлачимо да демографско питање није само здравствено питање, нити економско питање, већ егзистенцијално, суштинско, развојно и национално питање у Србији данас. То, пак, захтева не само развијену критичку свест о проблемима са којима смо суочени. Рецимо, да је скоро један век Србија у знаку демографске регресије и депресије, а према демографским пројекцијама тај тренд ће се наставити и до 2050. године, када ће према прорачунима демографа у Србији бити смањен број становника (на нивоу 1950. године). Ово алармантно упозорење демографа и социолога, не само о прошлости, већ и о трендовима демографске репродукције до 2050. године, захтева радикалан

заокрет у дефинисању основних праваца привредног друштвеног развоја и демографске обнове Србије и утврђивању приоритетних мера и задатака различитих институција и организација као актера у пронаталитетској политици. Наглашавамо да је најважније редефинисати стратегију глобалног развоја друштва, те на основу ње сачинити избор адекватних метода, институција, мера, средстава и актера остваривања различитих јавних политика у различитим областима друштвеног живота земље, почев од демографије, образовања, економије, културе и здравства.

У Србији се већ више од 20 година не отвара питање критичког преиспитивања владајуће концепције друштвено-економског развоја и на њој засноване транзиционе стратегије, која је диктирана неолибералном англосаксонском идеолошком мантром ММФ-а. Иако не даје продуктивне резултате, наши је реформатори нису чак ни у условима велике кризе (2008/9) доводили у питање, већ су изјављивали свакојаке глупости о томе како ће Србија имати користи од кризе.

Изабрани или наметнути неолиберални модел присилне зависне модернизације разорио је привреду и друштво Србије: десетковао је њене развојне потенцијале, довео је до њене деиндустријализације, распродаје ресурса, велике незапослености, енормне експлоатације радне снаге, до раста социјалних и регионалних неједнакости, противречности и сукоба, до ерозије села и демографске девастације и до одлива мозгова у иностранство. Ове тенденције упорно прате процеси демографске девастације: депопулација и сенилизација, пад наталитета и све већа смртност становништва, као израз нарасле социјалне беде. На делу су процеси не само социјалне, већ и просторне диференцијације, сегрегације и колонизације. Све је видљивија маргинализација села, али и читавих региона.

Србија је суочена са демографским дихотомијом, високим наталитетом на Југу и ниским на Северу, а посебно у југоисточној Србији. У региону југоисточне Србије, сем Нишког округа, свуда је изражен пад наталитета и смањен број становника између два пописа становништва. На овим просторима суочени смо са феноменима депопулације, сенилизације и „беле куге”, који су захватили најпре сеоска насеља, а у ери транзиције све више се шире и до урбаних насеља. На делу су видљиви диспаритети: феминизација градова и маскулизација села. Све је већи број особа које у фертилном добу не заснивају бракове или не рађају. Села се празне, а поред остарелих, у њима је све већи број нежења. Задњих година један број њих користе агенције за посредовање у склапању бракова, те се све више Албанки, Румунки и Руски-

ња удају за Србе. Из разлога миграције и смањене репродукције, наша села остала су без активне радне снаге. То је ограничавајући фактор за ширу економско-социјалну акцију. Транзициони стратеги рачунали су да ће се реформама подстаћи трансфер становништва из индустрије у пољопривреду и из градова у села. Нажалост, те се прогнозе за сада ни-су оствариле, бар не у последњих 30 година. Још увек су ретке појаве пензионера или гастербајтера који се под „стар заман” одлучују на повратак на село.

Неке сугестије и предлози за побољшање пронаталитетске политике су следећи:

1. Привредни развој и запошљавање младих у градовима и селима први је предуслов да млади заснивају бракове, породице и подижу наталитет земље; то је и предуслов њихове еманципације и задржавања да остану у земљи и да спас не траже изван ње;

2. Боље је подстицати рађање већом материјалном и друштвеном подршком породици повећањем дечијег додатка, неголи давати бонусе страним инвеститорима, у економској експлоатацији и реколонизацији земље;

3. Развој пољопривреде и села и радикално другачија политика према овој грани привреде, цени пољопривредних производа, **и** као сељацима као друштвеној категорији предуслов је даљег задржавања преосталог броја младих на селу, али и стимулисања трансфера вишка радно-активног становништва натраг на село;

4. Подстицајне мере за обнову и развој задругарства на нашем селу не могу имати само манифестационо-маркетиншки политички вид, већ морају бити у служби органског повезивања пољопривредних произвођача, инструмент организовања и заштите њихових интереса као произвођача и грађана;

5. Традиционално село је увек било резервоар демографске репродукције народа. Са његовим разарањем усахло је то врело. Сада су села демографски и економски девастирана. Угашена су не само бројна огњишта, већ и изумрла бројна сеоска насеља у Србији. Зато је неопходна обнова села ако желимо демографску обнову Србије. Градови су захваћени процесима модернизације и потрошачке хедонистичке културе. У њима се смањује наталитета на ниво просте репродукције или је још већа демографска депресија и регресија;

6. Да би село постало привлачна дестинација за младе, оно мора обновити бројне функције, а не само привредну. У том смислу треба изнова размотрити мрежу бројних институција: у образовању, здрав-

ству, култури. Треба извршити не само рационализацију, рејонизацију производних функција и њихову модернизацију, већ и створити нов амбијент за пристојан живот произвођача и грађана на селу. Наравно, илузорно је да ће до ових промена доћи само етатистичким путем, тј. деловањем државе „одозго”, већ је потребно развити широк друштвени покрет у бази друштва за обнову пољопривреде и демографске ревитализације села. У том циљу најважније је покренути из незнања саме преостале сељаке на селу. Пробудити њихов економски и сваки други интерес за опстанак на селу и његов препород;

7. У стратегији привредног развоја и текућој економској политици земље, пољопривреда и село морају наћи равноправно место са индустријом и другим делатностима. Бројним кредитним олакшицама треба подстаћи технолошку модернизацију сеоских газдинстава. Развојем задругарства и другим економским мерама треба обезбедити цену и пласман пољопривредних производа у земљи и иностранству. Развојем комуналне инфраструктуре и локалне самоуправе јачати саобраћајне, просторне, социјалне и инфраструктурне везе између произвођача и потрошача. Посебну пажњу посветити развоју туризма на селу у различитим његовим варијантама: од сеоског, етнокултурног туризма до еколошког туризма;

8. *Пронаталитетска политика Србије мора бити интегрални део нове стратегије развоја и политике регионалног развоја Србије*, али и здравствене, образовне, социјалне и културне политике. Она мора поћи од појединца и његове одговорности за развој себе као личности, па преко здраве породице стићи до изградње нормалног, пристојног глобалног друштва. Свест о одговорности за демографску репродукцију и обнову друштва има не само етичку, већ и егзистенцијалну, развојну и безбедносну функцију. Све оне морају бити пажљиво пројектоване и синхронизоване у пракси;

9. Остваривање ових циљева, мера и задатака у области демографске обнове пронаталитетне политике претпоставља синхронизовано деловање бројних субјеката државне и друштвене политике, од врха до основних ћелија друштва и обрнуто. У том контексту, одлучна је и улога масовних медија, који својом јавном функцијом могу подстицати позитивну пронаталитетску свест и обликовати одговорни однос младе генерације према питању репродукције као делу њихових права, али и дужности према заједници и будућности свог народа. Нажалост, има се утисак да су они, под руку са неким државним органима, више анга-

жовани у промоцији параде поноса, права транссексуалних група, него у подршци политици афирмације брака и породице, речју наталитета у нас;

10. Доследна политика равномерног регионалног развоја услов је привредног развоја, демографске обнове и привредног и демократског препорода Србије.

За савремену Србију и њену будућност демографско питање је национално питање. У развојном и безбедносном смислу демографска обнова је питање кључног фактора опстанка и њене перспективе. Стога у националној стратегији развоја оно мора бити дефинисано као интегрални део одредница везаних за стратешке циљеве и инструменте. Морају се одабрати приоритети у економској, социјалној и пронаталитетској политици који ће помоћи њиховој реализацији у друштвеној пракси. Саобразно томе, још једном поентирамо неке од њих: 1. редефинисање развојне стратегије земље и модела регионалне политике који ће бити: а) у функцији ослобађања и даљег развоја економских потенцијала земље, б) јачања локалне самоуправе и изграђивање партиципативне демократије; в) демократске интеграције мултиетничког српског друштва; г) јачање његових безбедносних потенцијала, територијалног интегритета, мира и стабилности; 2. доследним остваривањем политике равноправног регионалног развоја Србије подстакла би се најшира иницијатива друштвених актера у бази друштва за привредни препород и остварила функционална и демократска интеграција друштва.

Најзад, за развој и демографски препород српског народа и друштва Србије потребна је нова спољна политика, утемељена на вредностима културе мира и мирољубиве коегзистенције у региону и шире у свету.

После свега што су Срби преживели у двадесетом веку, за будућност нашег народа и грађана Србије неопходна је политика окренута развоју, демографској ревитализацији и култури мира. Зато учимо младу генерацију да игра за живот! Да добро схвати поруке старог Даничића „да се за отаџбину може гинути на сваком послу”, те да се, у новим условима, својим стваралаштвом, иновацијама и креацијама самопотврђује, афирмише и промовише углед Србије у свету, дајући свој допринос препороду своје земље, али и развоју и добробити настајућег човечанства.

На науци и њеним посленицима је да својим истраживањима достојанствено служе Истини и да трагање за Истином никада не раздвајају од трагања за Добротом, тј. социјалном правдом, дајући тиме допринос хуманизацији друштва и еманципацији човека. У Србији је

израсла нова генерација истраживача, скоро у свим њеним универзитетским центрима, достојних следбеника великих наших доајена у области демографије (Милоша Мацуре, Душана Брезника, Мирослава Рашевића) и социолога (Радомира Лукића, Марка Младеновића, Цветка Костића, Руже Петровић). Својим стваралаштвом, она је пружила објективни научни увид у комплексну проблематику о којој расправљамо.

Српска академија наука и уметности је у последњих двадесет година у три наврата разматрала ову тему и објавила одговарајуће зборнике, студије и препоруке.

Надам се да је време „веселе науке” и апологије иза нас, без обзира на очаравајући спектакл масовних медија, индустрије свести и текућих аналитичара, нових пропагандиста духовних свештеника компрадорске интелигенције. Време је за отрежњење и суочавање са демографским стањем, тенденцијама и неизвесном перспективом, али и за преузимање одговорности за промену стања.

На науци је да истражује и предлаже, а на друштву и његовим актерима да бирају и својим одлукама и јавним политикама мењају садашње стање. На научној заједници је да оцени домете и учинке кључних институција у земљи у области популационе политике и демографске обнове, укаже на опште слабости и ограничења у друштвеној пракси, али и на даље правце, обавезе и задатке на истраживању ових проблема и друштвеног ангажмана бројних актера на њиховом разрешавању.

10. ОД ОГЊИШТА КОЈА ГАСНУ КА ИЗУМИРАЊУ СЕОСКИХ НАСЕЉА

„Кад у пољу љуљке нема
Ни у дому плач детета
Тад живети није срећа”

(Љ. Митровић, *Огњишта која гасну*)

Феномен разарања села је старијег датума од савремених процеса сенилизације и депопулације, као форми демографског слома и девастације. Бројни су узроци таквом стању: историјски, социолошки и културолошки, а не само демографски.

У историјске факторе, који битно утичу на демографске токове, ваља убројати периоде мира и ратова на једном простору, али и смене типова глобалних друштава. Епохе мира биле су плодне за демографско множење и раст становништва, док су ратни периоди односили читаве генерације младе популације, девастирајући народе, друштва и просторе.

Разарање села и сељаштва отпочело је са капитализмом и индустријализацијом (сетимо се да је Томас Мор у свом спису „Утопија” овај процес описао кроз метафору да су „овце појеле људе”), а довршено је са социјализмом и присилним превођењем сељака у радничку класу, јер је индустријализација тражила масовну физичку радну снагу, тј. „плаве оковратнике”. То је условило масован бег младог репродуктивног становништва са села у градове и подстакло процесе девастације села у форми сенилизације и депопулације.

Табела 1. Демографија Србије у бројкама

42,2	Године је просечна старост грађана Србије
1500	насеља у Србији годишње не добије ниједно дете
986	села у Републици нема становништво
100	насеља има мање од пет житеља
224600	Србија је мање за протеклих 10 година
250.000	стараца је више него деце
27,50	просечна старост мајке у Србију при рођењу првог детета
25%	жена старијих од 14 година није рађала
5	бракова се у Србији закључује на 1000 становника

Извор: *Вечерње новости*, 7. јули 2013, стр. 10.

Демографска слика савремене Србије резултанта је негативне синергије бројних фактора који су деловали у 20. веку и који делују у савремености. Пре свега, девастирајући утицај ратова на демографско стање

на овом простору (два балканска рата, Први и Други светски рат, и најзад, ратови деведесетих). Потом, утицај стратегије глобалног друштвеног развоја – најпре, типа капитализма, потом социјализма и најзад савременог модела неолибералне „транзиције без социјалне одговорности”.

Крајем седамдесетих година двадесетог века, у форми дипломског рада студента социологије Филозофског факултета Универзитета у Београду (под менторством проф. др Цветка Костића) писао сам о феномену сенилизације и депопулације села у Средњем Понишављу у белопаланачкој општини (Митровић, 1970).

Иако је ова појава већ била попут пожара захватила мој крај, девастирајући његову не само демографску основу, већ и ширећи бројне друге разорне последице по село, живот становника и њихову перспективу, још увек сам гајио наду да ће социјалистички начин производње у будућности наћи „лек” за ову „болест”, те да ће она бити пролазна. Нажалост, ова се пошаст претворила у хроничну, дугорочну и судбоносну не само по мој завичај, већ и по југоисточну Србију и српски народ. У белопаланачкој општини, према попису из 1948, било је 29.641 становника. У време мог истраживања (1968) у општини је живело око 25.000, од тога преко 33% чинила су старачка домаћинства, а данас 70%, док је према задњем попису (из 2011) у општини 12.600 становника, од тога 2/3 живи у варошици, док у преостала 48 насеља свега 1/3. Данас се преко трећине сеоских насеља налази у зони изумирања, са мање од десетак становника која у њима животаре.

Осврт на структуру и динамику становништва југоисточне Србије за период 1948–2011, показује, слично као у Средњем Понишављу, тенденцију опадања и старења становништва у четири од пет округа.

Табела 2. Динамика становништва југоисточне Србије (1948–2011)

Територија	1948	1953	1961	1971	1981	1991	2002	2011
Република Србија	6527,6	6978,1	7641,9	8446,7	9313,7	9778,9	7783,0	7498,0
Југоисточна Србија	1026,1	1075,3	1091,7	1120,2	1144,7	1123,3	1107,3	973,0
Нишавски округ	238,8	303,5	327,3	363,3	394,1	396,0	391,9	393,4
Топлички округ	141,5	149,4	141,1	129,5	121,9	111,8	105,2	96,5
Пиротски округ	160,3	157,4	145,8	136,0	127,4	116,9	106,8	95,1
Јабланички округ	231,3	244,1	254,8	261,0	262,5	255,0	237,8	224,0
Пчињски округ	209,2	220,9	222,5	230,4	238,8	243,5	255,5	165,7

Извор: Попис становништва Србије, Републички завод за статистику Србије

Најизраженију миграцију и пад становништва у југоисточној Србији показао је Пиротски округ, а од општина у југоисточној Србији: Црна Трава, Трговиште, Медвеђа, Бела Паланка, Бабушница, Ражањ, Димитровград, Гацин Хан.

Ако се истражи индекс старости становништва у југоисточној Србији, највећи је у општинама: Црна Трава, Бабушница, Димитровград, Бела Паланка и Гацин Хан.¹⁰ Све је више у овим општинама насеља без младог становништва, расте број патуљастих насеља (са испод 10 становника), углавном остарелих и изнемоглих старица и стараца. Такође, у југоисточној Србији шири се појава изумирања читавих насеља. Таквих насеља без становништва данас има у целој Србији преко 1000.

Савремени демографи, социолози и културолози, у својим студијама и расправама, указивали су на узрочно деловање различитих фактора на процесе миграције сеоског становништва, његову сенилизацију и депопулацију. Већина се слаже у оцени да је индустријализација, као метод капиталистичке и социјалистичке модернизације и трансформације друштва, одлучујуће утицала на процес масовне миграције, бег становништва са села у градове и ванпољопривредне делатности. Ваља, међутим, рећи да су се и са имплозијом социјализма (1989) наставили процеси демографског пражњења са ових простора, са проширењем ове појаве, у ери транзиције, и на градска насеља. Могло би се лапидарно моровски рећи: као што је социјализам „појео” сељаштво, сада транзиција „гута” радништво и пустоши индустрију и градове. Наставља се демографска девастација Србије, у условима неолибералне транзиције и ширења „капитализма катастрофе”. Поред социјалних фактора, овај процес социјално-демографског геноцида потпомаже култура савременог потрошачког хедонистичког друштва и *ишчашене модернизације* (Ј. Хабермас). Секс постаје део потрошачке индустрије, која осваја младу генерацију у урбаним срединама, окренуту индивидуалистичком, бонвиванском стилу живота, отуђену од аутентичних људских потреба, па и у погледу демографске репродукције и своје будућности.¹¹

Извесно је да без промене глобалне стратегије друштвеног развоја, која би требало да доведе у питање опстанак садашњег „тоталитарног капитализма” и његово превладавање, нема ни наде за борбу за

¹⁰ Видети зборник радова: *Становништво југоисточне Србије: демографска репродукција и социокултурна динамика*, Центар САНУ, Ниш, 2011, стр. 57-70; 227-228.

¹¹ Опширније у зборнику: *Становништво југоисточне Србије: култура, наталитетска политика и демографска репродукција*, 2013.

одрживи развој и хуманистичку перспективу друштва и човечанства, нема обнове села и пољопривреде, нити будућности за младе генерације на селу.

Дотле ће српско село бити не само невесело, већ ће све интензивније изумирати, онако како изумиру његови преостали становници као „последњи мохиканци”, остаци „закланог народа”, чувари његовог трагичног колективног памћења.

Нема села веселог без становника, младих људи у напону снаге спремних да стварају и исијавају културу радости живота. Без оних који у раду и рађању налазе потврду своје љубави према себи, људском роду, породици, нацији, човечанству.

Када смо пре 50 година истраживали социјалне проблеме старачких домаћинства у средњем понишављу (у белопаланачкој општини), између осталог, записасмо: „Ако вас пут буде навео у овај крај, чија привлачност све више мами туристе, и ако кренете даље од општинског центра, лако ћете у руралном пејзажу препознати насеља у којима попут куге хара сенилизација и која су дубоко захваћена процесом депопулације. На домаку тих села уочићете у пољу како изнемогли старац и старица са мотиком у руци повијају своје грбаче под врелим сунцем окупани знојем. Може се најпре помислити да се ради у неком изузетку у начину обраде земље. Међутим, дубљи поглед у поље поново ће вам задржати пажњу на седе власи. Ако уместо у поље, у радном дану прво навратите у село са старачким домаћинствима, оно ће вас дочекати и испратити у леденом миру. Улице су празне а домови пусти. По старим и дотрајалим грађевинама, неокреченим фасадама, разграђеним и неуредним двориштима, по разваљеној и напуштеној сеоској школи и задружном дому, по излоканом сеоском путу и дотрајалом мосту, једном речју по тој укупној архитектури и друштвеној атмосфери насеља ви ћете закључити да сте у насељу у коме *огњишта гасну* и сенилност влада.

Будете ли успут срели неког од остарелих и након конвенционалног поздрављања упустите се у разговор и запитате остарелог како он живи, добићете доста лаконски, али веома карактеристичан за остареле у овом крају одговор: *Кад у пољу љуљке нема ни у дому плач детета – тад живети није срећа*. У овом сажетом одговору, помало стихованом, на који ћете најчешће наићи у разговорима са остарелима у средњем Понишављу – дат је на сликовит начин приказ, с једне стране, одласка младих са села – јер љуљке у пољу са дететом више нема, па према томе нема ни младе радне снаге за ралом, мотиком и српом. Али

са пражњењем домова не одлази само млада радна снага са села већ и 'човекова радост', тј. деца – унучад – тако да остарели остају усамљени и болни, рањиви и несрећни.”

Дакле, знаци препознавања насеља, која су захваћена сенилизацијом и депопулацијом су евидентни.¹² Поред демографског слома, она су доживела и слом сеоских институција (земљорадничких задруга, црква, школа, домова културе, здравствених установа, млинова, кафана, вашара...), свих оних од значаја за квалитет живота сеоских становника. У таквој ситуацији, остатак младих бежи главом „без обзира”, а сеоска гробља су се раскрилила, расла... У напуштеним селима и птицама се више не мили да певају. Ова села умиру у самачкој тишини.

Само радикалне промене у стратегији и развојној политици према пољопривреди, селу и сељаштву, према младој генерацији и њеној будућности, могу вратити наду за обнову села и од њега у даљој перпективи учинити „село весело”, тј. простор стварања и радости. А тога нема и неће бити све док нам села зјапе празна и аветињски личе на запустене домове и страшила, а не на топле људске домове. Речју, нема веселог села без нове младости у њему. Стога, *демографско питање за Србију, посебно српско село, данас постаје par excellence национално стратешко питање опстанка, одржања и развоја*. Ко то не схвати, заправо не схвата елементарну истину живота: да без становништва нема друштва, те да је оно „алфа и омега” сваке нације у борби за њен опстанак, развој и будућност.

*
* *

Некад, када села бејаху препуна младежи, ваздан се у пољу радило и певало, а с вечери радо слушао програм „Весело вече” Радио Београда. А на сваки празник и заветину у селу се и коло играло.

Сада су села празна, а веселе вечери потиснули су и заменили неки други програми за оовремену градску младеж и згубидане. У садржају њиховог програма „све је музика”, али ни трага истине о стварном животу и „селу невеселу”.

Медији у „друштву спектакла” постали су нови опијати и манипулатори за бонвивански свет и хедонистичке потрошаче. Њихове

¹² Љ. Митровић, *Огњишта која гасну – монографија о социјалним проблемима старачких домаћинстава*, Економска политика, Београд, 1970, стр. 45-46.

истине нису наше. Зато песник пева: *Наши дани нису наши. То су дани пропадања. Убили су све у нама. Сад јајаре у хероје промовишу. Лаж истином прогласише... Наши дани нису наши!*

Србија је, у транзиционим ”скоковима” у 20. и на почетку 21. века, прешла пут од демографске пренасељености сеоских насеља, преко „огњишта које гасну”, до феномена изумирања сеоских насеља и читавих регија. Сада је на реду нови *црни талас* транзиционог хаоса и слома индустрије, радништва и градова. Ко преживи ову социјалдарвинистичку транзицију без социјалне одговорности „капитализма катастрофе”, причаће! А иза ове нове социјалне пустоши која разара сваки облик заједништва и солидарности међу људима, као да чујем рефрен Јесењинових стихова: *Ко не слуша песму, слушаће олују!* Будућност, упркос свему, верујем, припада онима који су спремни да се, новим путевима, методама и снагом креативности за њу боре.

Нека нова генерација, на платформи одрживог развоја, у перспективи превладаће садашњу дихотомију село-град и вратиће лепоту и нови сјај селу, не само као еколошки изазовном простору, већ и социолошки и хуманистички вредном за његове становнике и радост њиховог стварања и живота. Тек у тој цивилизацијско-развојној перспективи, *село невесело* постаће изнова весело, а његови становници задовољни, радосни и срећни.

11. УЗРОЦИ И ПОСЛЕДИЦЕ ГЛОБАЛНИХ МИГРАЦИЈА У САВРЕМЕННОСТИ

(Социолошки, геополитички и безбедносни аспекти)

„Ако је демографија судбина, популациона кретања су мотор историје”
(Семјуел Хантингтон, 1998: 220)

*„Живимо у доба расељавања.
Питање избеглица је колосални проблем”*
(Салман Рушди)

*„Први и најважнији од мегатрендова у савремености
је пораст становништва земље и све већа
демографска неравнотежа између
богатих и сиромашних земаља...
Популацијска експлозија на једној страни
планете и технолошка експлозија на другој
нису добар рецепт за стабилан међународни поредак”*
(Пол Кенеди, 1997: 362-363)

1. Осврт на миграционе таласе радне снаге у XX и XXI веку

О нашој савремености говоримо као о настајућем глобалном добу, које карактерише висок научно-технолошки прогрес, настанак умреженог глобалног друштва, али и социјални субразвој, дефицит солидарности. У овом контексту настају и бројни глобални проблеми, у распону од сиромаштва и неједнакости, просторно регионалних противречности у развоју између Севера и Југа, преко еколошких проблема и појаве глобалних ризика, до експанзије ратних сукоба, криминала и тероризма. Међу овим појавама, које имају глобални карактер, како по узроцима свог настанка, тако и по последицама по човечанство, спадају и глобалне миграције.

Миграције у савремености су појава која је мултифакторски узрокована и производи у социјалном пространству мултифункционално дејство различитог карактера. У том смислу оне су предмет не само једне појединачне науке, демографије, статистике, географије, социологије или економије, већ и бројних других наука. Отуда се због њене комплексне природе намеће потреба не само мултидисциплинарног приступа, већ и трансдисциплинарних истраживања овог мегафеномена у савремености.

Становништво је алфа и омега сваке заједнице. Она је динамичка категорија, подложна различитим видовима кретања. Отуда се у демографији прави разлика између социјалне и просторне мобилности становништва. Миграције су облик механичке просторне покретљивости становништва, које могу имати и социјалне импликације.

Кроз историју постојали су различити видови просторне миграција становништва. Оне могу бити: а) унутрашње; б) спољне; в) добровољне или г) присилне.

Узроци спољних масовних миграција могу бити: а) социјално-економски; б) политички; в) природне катастрофе. Ови облици кретања становништва имају различите социјалне последице по народ (становништво), простор, економију, друштво, културу и цивилизацију, али и по мир и безбедност света.

У протомодерном друштву масовне миграције су углавном условљене природним катастрофама (стихије које су доносиле масовну глад и болести), али и ратним поморима, варварским најездама и инквизицијама од стране других племена и народа. Ове појаве изражене су кроз масовне сеобе народа са једног простора на други.

Са настанком индустријализације и модерног друштва облици ванекономске принуде у мобилности становништва са једног простора на други све више су се смањивали. Њих је заменило дејство унутрашњих економских фактора социјалне мобилности: хоризонталне и вертикалне покретљивости становништва.

Велике историјске миграције радне снаге забележене су са индустријском револуцијом на релацији пољопривреда-индустрија, село-град. У међународном пространству велике сеобе радне снаге забележене су по открићу Америке, а посебно у XIX-ом веку и првим деценијама XX-ог века из Европе и других континената у Америку, посебно у САД, Аустралију и Канаду. Након Другог светског рата најзначајнији регион миграције радне снаге постала је Западна Европа, у којој се усељавало масовно незапослено становништво са Југа (југоисточне Европе, Средњег истока, Азије и Африке).

Међународна миграција радне снаге током последња два века одвијала се у неколико таласа: а) први – традиционални, печалбарски; б) други – политичка емиграција; в) трећи – индустријска радна снага („плави оковратници”); г) четврти – егзодус стручњака (“brain drain”, „одлив мозга”).

Смер кретања радне снаге данас је доминантно изражен на релацији глобални Југ (земље светске периферије и полупериферије) ка

глобалном Северу (високе индустријске и постиндустријске земље светског центра). Од континенталног феномена, миграције су у другој половини двадесетог и у двадесет и првом веку постале интерконтинентални глобални феномен.

2. Феномен глобалних миграција и дијаспоричност света у XXI столећу

Живимо у динамичном глобалном свету. Радикалне промене у њему условљене су успоном нових производних снага „трећег таласа”, новим информатичко-комуникацијским технологијама, тј. процесима глобализације. На том фону настали су процеси онтолошког умрежавања светског друштва, формирање глобалног тржишта и глобална мобилност радне снаге и светске популације.

Док су снаге „другог таласа”, везане за индустријализацију, омогућиле искорак друштва из феудалне аутархичности и интернационализовале производне снаге, данас су нове технологије утрле пут кретању радне снаге од секундарног ка терцијалном сектору и формирању глобалног тржишта без граница. На том фону настају битне промене у имиграционим токовима и структури радне снаге. Под утицајем ових процеса настали су нови феномени масовне сеобе радне снаге, из индустрије у терцијалне делатности, са Југа на Север (из земаља светске периферије ка земљама светског центра). Такође настају радикалне промене у структури и профилу нове дијаспоре. Уместо индустријских радника све више је белих и сивих оковратника, тј. Високообразовних стручњака. О овој појави истраживачи пишу као о феномену егзодуса интелигенције, „одливу мозга”, „дезертерству елита”. Све се више говори о феномену глобалних миграција и о дијаспоричности савременог света. Сви ови процеси су предмет истраживања бројних наука и истраживача (социјалних демографа, економиста и социолога миграције).

У раду разматрамо узроке и последице глобалне мобилности становништва, радне снаге и његове последице по даљи развој савременог друштва. У фокусу наше анализе су социолошки, геополитички и безбедоносни аспекти ове појаве.

3. Узроци и последице масовних миграција и тзв. актуелне миграционе кризе

Мигрантска криза у савремености израз је, с једне стране, структурне кризе капиталистичког начина производње, која је на стратегији неолибералног глобализма и асиметричне глобализације произвела енормне социјалне и регионалне неједнакости и противречности, обнављајући неоимперијалну улогу снага крупног капитала у предаторској мисији реколонизације света. На удару су се, најпре, нашле земље у транзицији (на Балкану случај СФРЈ), а потом земље Средњег истока и северне Африке.

Табела 1. Дубина социјалне поларизације света – квантитативна слика

	Удео ГПД	Удео у извозу	Број светских корисника Интернета	Телефонске линије	Удео у патентима
Најбогатијих 20%	86%	82%	93%	74%	95%
Средња зона	13%	17%	6,5%	24,5%	
Најсиромашнијих 20%	1%	1%	0,2%	1,5%	

Извор: Печујлић, 2002: 115.

На делу је геополитички инжењеринг, методологија подстицања, усмеравања и контролисања конфликта на макијавелистичкој стратегији „завади, подели па владај”. То је довело до импортовања ратова, отварање нових конфликтних зона. Оваква производња ратова, под фирмом „борбе за људска права и демократију”, довело је до разарања бројних земаља, девастације њихових привреда, разарање инфраструктуре, промене режима, али и изазивања етничко-религијских сукоба и присилних масовних сеоба становништва.

Масовне миграције становништва из ратом захваћених региона на Средњем истоку (Авганистан, Ирак, Сирија) и север Африке (Либија), које беже балканском рутом ка Европској унији, додатно се усмерава геостратешким инжењерингом великих сила (пре свега, САД) на великој шаховској табли (З. Бжежински), како би се остварили мулти-ефекти: 1. ослабила Европа и присилила на даљи поданички однос према САД (која, узгред, још увек сматра да је „стара дама” њен протекторат), али и 2. из редова младих избеглица временом формирале нове легије странаца за Источни фронт према Русији и у будућим ратним сукобима на евроазијском простору.

Геополитички стратеги баратају са више сценарија, рађеним под покровитељством Сектора становништва одељења економије и социјалних питања ОУН: по њима, у наредних 50. година предвиђа се долазак око 230 милиона миграната у ЕУ, од чега би две трећине становника биле мигрантског порекла. Иако неки сматрају да би се оваквим приливом миграната и азиланата побољшало демографско стање у Европи, други истраживачи истичу да би дошло до тихе окупације Европе (опширније у: Бек, 2016: 8–14). Капитал тражи привремене раднике и мигранте, као резервну јефтину радну снагу. Он жели да сви будемо мигранти и несигурни, искоришћени, увек у покрету, делокализовани, атомизирани, без развијене класне свести и подложни манипулацији и инструментализацији. О овом феномену посебно пише филозоф Дијего Фузаро у кolumни у „Печату”.¹³

Савремена политократска и технократска елита ЕУ, руковођена интересима крупног капитала, не сагледаве дугорочне последице оваквог присилног премештања становништва. Уместо да се фокусира на примарне узроке миграција (сиромаштво и рат) и укаже на савремене произвођаче и кориснике изазивања ратова и неопходност њиховог заустављања, као и равноправног економског регионалног развоја земаља у развоју, савремена компрадорска псеудоелита прагматично рачуна на екстра профит, који ће остварити коришћењем јефтине радне снаге. Притом се заборавља да је проблем избеглица много комплекснији данас него што је то био после Другог светског рата. Нове генерације миграната неће да се интегришу, а камоли да прихвате асимилацију у социјалдарвинизовано и атомизовано европско друштво. Последице нове „демографске бомбе” под трбухом и у срцу ЕУ, тек ће се дугорочно испољавати. Њихова безбедносна цена може бити прескупа не само за ЕУ, већ и за читав свет.

Пред првим масовним таласом миграната са Блиског истока и севера Африке (2015/2016) ЕУ се нашла у великом искушењу. На делу је амбивалентно понашање у распону од емпатије до одбојности, па и грађење нових берлинских зидова (Мађарска). Настала је унутрашња расправа и диференцијација међу чланицама ЕУ по питању односа према мигрантима. Проблем је комплексан и захтева целовит приступ и солидарност свих чланица ЕУ. На овом питању нараста плина отпора

¹³ Видети опширније текст Дијега Фузаре: „Због чега народе Европе замењују мигрантима? Курсисти ђаволског плана грофа Калергија”, Печат, број 482, од 11. августа 2017, страна 48–49.

снага деснице и неофашизма према мигрантима и азилантима. Но, реално, он представља и проблем за економију појединих земаља које су у стању рецесије и кризе. У ЕУ и САД разматрају се различите мере за разрешавање овог проблема: од признања азилантског статуса мигрантима, до њиховог депортовања. Најављује се да ће САД до краја године вратити 800.000 миграната у земље порекла, а из Немачке око 50.000. Однос према мигрантима различит је: од емпатије у Србији, до одбојности у суседној Мађарској. Један број миграната и азиланата налази се на „непочин пољу”, у статусу апатрида. Други се сналазе на свој начин. У вези с тим, неки аутори истичу: „Ако постоји 'закон миграције', он се састоји у томе да када ток миграције једном почне, он сам себе подстиче. Мигранти омогућавају својим пријатељима и родбини код куће да мигрирају, тако што им пружају информације о томе како да мигрирају, средства која им то олакшавају и помоћ у налажењу посла и крова над главом. Резултат тога је 'глобална миграциона криза’” (Viner, 1995: 21–28).

Уместо бављења последицама, време је да се европске и светске елите, а пре свега ОУН, позабаве питањима како зауставити ратне ха-зардере (пре свих, САД), који и мимо одлука Савета безбедности, де-лују против мира и безбедности у свету. А затим да се изгради нова стратегија регионалног развоја у свету, којом би се ублажиле енормне разлике и поништили проблеми сиромаштва и незапослености нових генерација. Тиме би се узрочни синдроми миграција санирали, а дебло-кирали канали за нове облике глобалне циркуларне мобилности радне снаге широм света у служби равноправног развоја и коришћење благо-дети научно-технолошког прогреса и глобализације, од стране свих зе-маља и свих народа у свету.

Савремене масовне миграције носе са собом и могуће *безбед-носне ризике*. Савремени свет суочен је реално са снагама међународ-ног тероризма. Уз сву предострожност ограна контроле и безбедности у свету, софистицираност технологије, нове методе субверзивног дело-вања и идеолошко и религиозна радикалност којом су индоктриниране поједине групе миграната, могу представљати живу буктињу, темпи-рану бомбу против мира и безбедности за земље у које улазе мигранти.

У протекле две године преко 2 милиона избеглица је разним ка-налима депортовано у Европу, више од милион само у Немачкој. Данас на спољним границама ЕУ, из Африке и са Блиског истока, креће се и притиска, према процени аналитичара, око 100 милиона миграната. Ово је колосалан проблем, не само за ЕУ, већ и свет. Он се не може лако

разрешити без радикалне промене неолибералне развојне стратегије у свету, која данас разара све институције социјалне солидарности и производи ратове. На делу је синтеза предаторског неолиберализма и униполарног глобализма, који следи стратегију геополитике ресурса, изазивајући ратове, рушећи легално изабране владе и прекрајајући политичку и економску карту савременог света.

Све демократске и напредне снаге света морају се удружити у борби против тероризма, али и снага рата и асиметричне глобализације која дели свет. Уместо такве праксе, неопходно је изградити *пројекат мултиполарне социјалдемократске мондијализације* света: у чијем средишту су, као врховни циљеви, одрживи глобални развој, социјална правда, слобода, аутентична демократија народа за народ, мондијализација разумевања и солидарности у свету. Време је да се схвати да без мира нема развоја, да без глобалне правде нема глобалног мира, а без обоје – нема трајног и одрживог хуманог развоја по мери свих народа и сваког човека.

4. Последице „одлива мозгова” по земље периферног капитализма и пледоаје за мултиполарни пројекат мондијализације, чија би релаизација омогућила глобалну циркуларну мобилност елита знања у служби равномерног развоја света

Упоредо са појавом масовних, ратом и сиромаштвом изазваних миграција, у савремености смо суочени са феноменом „одлива мозгова”. Овај феномен израз је процеса глобализације у сфери образовања, али и неједнаке размене ресурса на савременом тржишту „сиве материје”, на коме постоји снажна конкуренција оличена у „крађи и прекрађи талената”. Ово је глобална појава која се одвија на релацији Југ-Север, неразвијени-развијени. Већ смо указали на онтолошку страну овог процеса, која је повезана са успоном нових технологија „трећег таласа” и превалентним значајем интелектуалног рада у условима научно-технолошке и информатичке револуције у ери глобализације.

Болоњска реформа образовања додатно је подстакла „одлив мозгова” из економски неразвијених земаља ка земљама светског центра. У старом добу империји се плаћао данак у крви, као што се у нашем добу, развијеним земљама плаћа „данак у памети”. Наиме, економски неразвијене земље још увек нису у могућности да задрже најбоље високообразоване кадрове из бројних разлога: високе незапослености,

ниског животног стандарда, негативне кадровске селекције, тежње нових генерација да се усавршавају у развијеном свету, где су технологија рада и образовања на вишем стандарду. О овом феномену истраживачи и публицисти пишу као о егзодусу интелигенције, „дезертерству елита”. Рачуна се да данас у свету на страним универзитетима студира око три милиона страних студената. Истраживачи, такође, показују да је из земаља у транзицији, из источне и југоисточне Европе, отишло преко милион високообразованих стручњака, младих истраживача и научника. То је значајно ослабило интелектуални, национални и иновациони потенцијал ових земаља, али и могуће актере брже демократизације ових земаља. Као да неоконзервативној политократији ових друштава одговара одлив професионалних способних кадрова и могућих демократских бораца, јер се тиме смањује конкурентска способност опозиције текућим елитама и компрадорској буржуазији које владају у овим друштвима.

Нека истраживања наших социолога и других научника показује да је од 1990. године до данас у свет мигрирало преко 300.000 људи, од тога једна трећина високообразовних кадрова. Данас се процењује да српски „корпус” дијаспоре има преко 3,5 милиона Срба, а да наша држава још увек нема специјализовану научну институцију која се овим питањима бави (Божовић, 2017: 60).

Нови талас „одлива мозгова” мења структуру и лик савремене дијаспоре у свету. На делу је процес интелектуализације дијаспоре: класичне „плаве оковратнике” и политичке емигранте све више замењују различити профили интелигенције, високообразовних стручњака. Све то захтева нов приступ, иновирану стратегију сарадње са дијаспором, како би се садашњи губици (кроз „одлив мозгова”) претворили у сутрашњи бенефит: уз активно коришћење њиховог усавршеног знања, за трансфер нових технологија, за афирмацију угледа и одбрану интереса наше земље у свету.

*

* *

Балканском рутом данас се налазе у збегу нови невољници, гоњени бичем рата и кугом сиромаштва; искорењени, прогнани да, попут номада, у новим сеобама траже наду и спас за себе, свој живот и живот својих породица. Пред тим таласима масовних колона миграната, мла-

дих, жена и деце, застаје дах сваком човеку. Молитвама свог срца и ума, призивамо самилоост, емоције и емпатије за њихове проблеме и будућност.

Српски народ је народ сеоба. Његова судбина условљена је низом фактора, али и геополитичким положајем Србије, земље на раскршћу цивилизација. Ветрови многих ратова кроз историју тукли су овај простор свом снагом свирепости, чупали његове младице и уништавали демографски супстрат, затирале његове корене. А он се изнова, попут феникса, рађао и опстајао снагом свог слободарског пркоса и стваралачког прегалаштва.

Управо из овог колективног искуства нашег народа уграђен је у наш етнички и геокултурни код солидарност са онима који су прогоњени и који пате. Са онима који су искорењени из завичаја и налазе се попут номада на путу.

Из те културе сећања, ми извучимо поуку и поруку борбе против сваког социјалног зла, за солидарност и за мир међу народима. То чине и нове генерације, држећи до националне етике и достојанства и трудећи се да не обрукају претке, нити потомке.

Борба за мир данас је кључна претпоставка борбе за развој, а без глобалне правде нема глобалног мира. Балканским народима, као и свима осталима у свету, мир је насушна потреба да надокнаде застоје у својој тегобној, често ратом оптерећеној историји.

Време је да од историје правимо културни туризам, а не „цвеће зла“, нове неспоразуме, поделе и сукобе. Време је да културу насиља на Балкану замени култура живота, стваралаштва, здраве конкуренције, партнерства за мир и развој. Тој новој борби за мир и развој свој допринос пружиће и нове генерације руковођене Даничићевом максимом стваралачког патриотизма *„да се за отаџбину може гинути на сваком послу!“*

12. ГЕОПОЛИТИЧКИ И СОЦИОЛОШКО-КУЛТУРОЛОШКИ АСПЕКТИ РАЗАРАЊА СТАНОВНИШТВА СРБИЈЕ У 20. ВЕКУ И МОГУЋНОСТИ ДЕМОГРАФСKE ОБНОВЕ

Уводне напомене; актуелност и значај проблема

Релативно млада академска заједница демографа, социолога и економиста, ослобођена идеолошких стега и предрасуда, у последње две деценије интензивно се бави проучавањем демографских проблема Србије. Ти резултати су алармирали нашу јавност. Упаљена су „сигнална светла” (П. Бурдије), покренула се и Влада Србије на рад у овој области: донета је Национална стратегија за демографску обнову, формирано је Министарство за демографију, дефинисане су основе пронајалитетске политике, нов однос према „одливу мозгова” и интелектуалној дијаспори. Споро се реализују и мењају законски прописи, али је видно позитивна акција.

Проблеми су, међутим, врло комплексни и нарасли дугорочним не само немаром, већ и погрешним стратегијама развоја и јавним политикама, чије су последице демографски разориле Србију. Ако је за Србију 19. век био у знаку обнове и успона државности, када се она после петовековног ропства попут феникса из пепела подигла; у 20. веку је после великих војничких победа у два светска рата, Србија доживела слом, који није само територијални (торзо држава) и социјално-економски (разваљена транзицијским хаосом и регресом у неоконзервативну рестаурацију), већ и демографски (расипање становништва и идентитетско разарање).

Ововремени транзициони биланс, такође је у знаку суноврата у развојно-цивилизацијском и демографско-идентитетском смислу, без обзира на све напоре текућих влада да се изађе из мочваре и недођије, искорачи у поље могућег, буђења и стварања своје историје. Нажалост, још увек се уплићемо као пиле у кучине. Споро одрастамо у памети, а оних који су „крилати памећу” олако се одричемо ради јефтиних спектакла и опојних заноса моћи власти. Поново су нам образовани и најбољи вишак и прекобројни, који у форми „одлива мозгова” беже у свет.

Иза бајколике реторике наших јуноша из политичке „елите” и гламурозних ТВ спектакла, суочени смо са суровим светом наше садашњости. Србија је постала развалина, доживела је демографски слом у 20. веку, али, нажалост, наставља да и даље олако расипа своје демографске и образовне капацитете.

И док се наша „елита” пита да ли је српско питање демократско или геополитичко, сурова стварност регресивног црног демографског биланса нас упозорава да је демографско питање кључно егзистенцијално, национално и развојно питање Србије. Оно је у исто време и питање здравствене културе, опште културе становништва и културне политике.

Од „закланог народа” жртвованог богу Марсу и култу смрти у Великом рату, где је Србија изгубила 1/3 мушког становништва (не укључујући жене, српске губитке на окупираним територијама, Србе из Аустроугарске и губитке Црне Горе), таман што се опоравила и почела да обнавља свој демографски супстрат, а наше мајке почеле изнова да рађају, а баке да се радују унуцима, дошао је нови рат. И он је узео свој данак! Скоро милион и седам стотина хиљада глава!

Закаснило развијамо самосвест и свест о процесима у друштвеном свету. Тек *post festum* постајемо свесни истине.

Демографско питање као суштинско егзистенцијално, развојно и национално питање

Демографија једног народа је резултанта деловања бројних фактора. Она чува комплексну тајну о историји народа, његовој гекултури развоја, здравственој култури и људским потенцијалима, али и успонима и падовима, могућностима и ограничењима за напредак. Јер, нема друштва без људског супстрата, а различити народи, културе, системи и режими имали су различит однос према овом капиталном ресурсу.

Свака запуштеност и немар у рационалном управљању овим ресурсом историја је, као строга животна учитељица, кажњавала. Како се наша самосвест о одређеним проблемима споро и закаснило развија, стога је Хегел морао упозорити: „*Минервина сова касно узлеће*”, док је Бранко Миљковић ту поруку препевао у поетску метафору, коју парифразирам и дограђујем:

*Мудрости, наше зоре касно свићу.
Немамо право на заборав и ћутање!
Да! Немамо право на заборав и ћутање.
Истина и само истина може бити наш лек
Ма колико да је горак и болан!*

Стога, најпре морамо критички демистификовати митове о нашем народу и српском питању, као и различите одомаћене редукционизме:

- да је *српско питање геополитичко питање*;
- да је оно искључиво *демократско питање*;
- да је *наша судбина одређена Лазаревим Заветом* о небеском народу, тј. епским идентитетом и карактером;
- да смо у *рату победници, а у миру губитници*.

У овом раду, у форми разматрања геополитичких и социолошко-културолошких аспеката разарања становништва Србије у 20. веку и могућности демографске обнове, најпре чинимо напор да одгонетнемо праву истину о метасоцијалном фаталистичком дискурсу геополитике у обликовању демографског усуда нашег народа у 20. веку.

Утицај геополитичког положаја на демографско стање у Србији

Ма колико географски положај једне земље имао и геополитичке импликације на животну судбину једног народа, треба истаћи да су историја и развој друштва својеврсни самопроизвод друштвених актера у њиховој интеракцији наспрам природе и међу собом. Речју, они нису пуки дар богова и вођа, па ни самог природно-географског положаја једне земље. Већ, пре свега, израз делатне улоге унутрашњих снага и игре интереса глобалних играча у координатном систему, сучељених интереса и геостратегија у једној епохи.

О Србији и Балкану постоје геополитички записи академика Јована Цвијића („Народ смо који је саградио дом наспред пута”, „Србија је опкољена земља”, као и његови ставови о динарском етноменталитету), али и Винстона Черчила („Балкански народи производе вишак историје, а њихове елите не знају њиме да управљају”). А Енглези би да нам „помогну” у сва три рата у 20. веку, у којима је Србија изгубила око три милиона живота у најбољим годинама за репродукцију и демографски развој земље!

Ако правилно читамо „знакове времена”, често и крвљу исписаних, овде на Балкану као раскршћу цивилизација, препознаћемо шире детерминизме и геостратешких интереса великих сила, које су у својој империјалној и неоимперијалној тежњи за економском и политичком поделом света (у Првом и Другом светском рату), а затим за остваривањем неолибералне стратегије транзиције (читај: рестаурације капитализма) и глобалне геополитике ресурса, 90-тих година прошлог века

разбиле СФРЈ, а потом НАТО агресијом отеле Косово и Метохију, реализујући свој неоколонијални експеримент (Ханс Хосбауер).

Србија се нашла на удару великих играча у 20. веку. Због сукоба њихових геостратешких интереса, бранећи свој суверенитет, она је трпела разорне последице. Ако је 19. век био век обнове државности Србије, 20. век је био век ратова и њеног разарања. Тосић је о томе писао као времену смрти и зла, Бећковић о закланом народу, а неко ће испевати песму о томе како су нас „нови варвари”, у име милосрдног анђела 1999. „частили” уранијумом за наше здравље и здравље наших потомака!

Наша историографија још није пописала све жртве од 1912–1999, у ратовима у којима је Србија девастирана у демографском погледу, али и разарана у економском и политичком погледу.

Улог Србије у Југославију, на фону успона јужнословенских покрета, није био узалудан пројекат, али се показало да је добрим делом и производ спољних сила како у грађењу, тако и у њеном разграђивању (1918. и 90-тих година). Нажалост, наша сабраћа су Југославију сматрала за транзитну станицу на путу ка стварању њихових држава, док је Србија остала последњи заробљеник југословенства, потискујући и разарајући свој идентитет и олако расипајући свој демографски супстрат.

Ми се данас с правом дивимо патриотизму и слободољубивости српског народа, његовим славним епопејама и голготама у 20. веку, али као да заборављамо да се лукавство историјског ума (Хегел) сурово поиграло са нашим народом у 20. веку. Градили смо заједнички дом са народима који су били на губитничкој и противничкој страни у два велика рата, да би га потом напустили када су почела нова глобална геополитичка престојавања крајем 20. века. Сада су они велики „европејци“, а ми на периферији тог новог система. Њихови лидери се политички шепуре реториком како су они увек на правој страни! Каквог ли лицемерја и цинизма! Толико о геополитици и историји, из које као лоши ђаци ништа нисмо научили и зато смо приуђени да изнова понављамо њене сурове лекције.

Социолошки аспект демографског разарања Србије од 1945. до данас (о утицају развојних стратегија на демографски биланс)

Већ смо истакли да историја једног народа, па и његова привредна историја и демографски развитац, нису искључиво резултанта геополитичког положаја. Овде анализирамо *значај одабраних стратегија развоја* на друштвене промене, демографска кретања и социјалну

структуру друштва и дајемо осврт на две фазе у развоју српског друштва (у време социјализма и у време савремене постсоцијалистичке транзиције).

Стратегија радикалне индустријализације, као метод друштвеног развоја у ери социјализма, разорила је село и сељаштво. Пољопривредног становништва 1939. је у нас било 61%, док је 1989. удео пољопривредника опао на 18%. Све то говори да је радикална индустријализација интензивирала миграције на релацији село-град, пољопривреда-индустрија, да је довела до разарања сељаштва и патријархалних породица, те у крајњој инстанци утрла пут депопулацији и сенилизацији села. На том фону, у име програмске лозинке о стварању индустрије и радничког друштва, дошли смо до феномена дезинтеграције сељаштва и разарања села. Од *огњишта која гасну* (Јб. Митровић), дошли смо до изумирања читавих насеља и регија, посебно у зонама брдскопланинских региона и пограничних општина, каква је југоисточна Србија.

Други радикални облик стратегије развоја оличен је у *неолибералној транзицији без социјалне одговорности*, која је довела до деградације социјалне државе и рестаурације капитализма периферије, али и до даље демографске девастације села и разарања градова. Ако је индустријализација разорила село и сељаштво, данас овај нови тип транзиционе стратегије утире пут разарању градова. Он је довео до деградације привреде и деиндустријализације земље, до декласирања и маргинализације радништва. Данас је број радника, од некадашњих 1.300.000, колико их је било 1989, опао је на око 300.000. У циљу реформе привреде и друштва, „професионални реформатори” инаугурисали су радикални програм деградације привреде на чијем су се удару, у форми технолошких вишкова, нашли најпре радници у индустрији, а онда и у другим секторима. Уништавањем тековина социјалне државе и социјалистичке модернизације, експлозивно се ширио прекаријат у форми експлоатације без граница и ограничења. На овом фону настале су радикалне промене у социо-класној структури становништва, масовна незапосленост и сиромаштво, маргинализација бројних друштвених група у настајућем постсоцијалистичком друштву Србије.

У овом контексту друштвених промена настављен је процес демографског слома Србије, сада у форми демографске девастације градова.

Табела 1. Демографија Србије у бројкама

42,2	Године је просечна старост грађана Србије
1500	Насеља у Србији годишње не добије ни једно дете
986	Села у Србији нема становништво
100	Насеља има мање од пет житеља
224.600	Становника има Србија мање него пре десет година
250.000	Стараца је више него деце
27,50	Просечна старост мајке у Србији при рођењу првог детета
25%	Жена старијих од 14 година није рађало
5	Бракова у Србији се закључује на 1000 становника

Извор: *Вечерње новости*, 7. јул, 2013, стр. 10.

На делу су процеси даље депопулације, смањења раста становништва, интензивног старења, ширење овог процеса на градске агломерације, екстремни пад наталитета, споро заснивање бракова, интензивирање процеса спољних миграција.

Овај биланс, као израз унутрашњих демографских кретања уопредо је почео да прати и *одлив мозга* младих образованих генерација у иностранство и формирање наше нове интелектуалне дијаспоре која све више расте. Овај феномен одлива мозга вишеструко је условљен: не само ратним збивањима 90-тих година, већ и економским разарањима од 2000. године, па надаље, као и спорим процесима демократизације кадровске политике у земљи. Евидентно је да неизвесна развојна и животна перспектива гура младе образоване у бег у свет. Данас у нашој дијаспори од око 4.000.000 имамо скоро пола милиона високообразованих. Све то захтева нов приступ у економској и развојној политици и дефинисање националне стратегије управљања кадровима и нове политике према дијаспори. У овом контексту треба истаћи потребу новог читања овог феномена. Млади и образовани који одлазе у свет нису дезертери, већ нови Одисеји у глобалном селу. Србија мора изградити такву политику према интелектуалној дијаспори, како би од садашњих губитака, српско друштво имало бенефит у будућности. Извесно је да ће у перспективи друштвеног развоја овај за сада једносмерни процес глобалних миграција од југа ка северу, бити промењен и манифестоваће се у форми циркуларних миграција и кружења елита широм глобалног простора. Тек у том случају, овај значајан ресурс може бити од економског, социјалног и политичког значаја за земље из којих образовани кадар одлази.

У том смислу, нове технологије и асоцијативни тип глобализације, у перспективи развоја савременог човечанства омогућиће да *интернет генерација* активно партиципира у економском, друштвеном, културном и политичком животу своје земље, без обзира на то где живи и ради. Наравно, неопходно је стварати такве институционалне механизме перманентног повезивања матице и дијаспоре, како би потенцијали дијаспоре стављени у служби привредног развоја и јачања имиджа и одбране интереса земље.

Геокултурни аспекти демографске репродукције

Геокултура једног народа формира се у садејству деловања комплексних фактора: историје, културне традиције, али и процеса модернизације и развоја на једном простору. Она је изражена у различитим облицима материјалне и духовне културе: језика, религије, морала, обичаја, образовања, науке, погледа на свет, здравствене културе, идеологија... Она чини део свесног и колективно несвесног, културног „хабитуса” (Пјер Бурдије), који утичу на наше социјално понашање и обликовање актуелне праксе.

У менталитетско-етноидентитетској култури Срба значајну улогу имају остаци паганске и патријархалне културе, православног хришћанства и епског идентитета (жртвовања, културе смрти, мит о небеском народу, слободарства, ината и пркоса). Почеци закаснеле модернизације Србије у 19. веку, а посебно у 20-ом (у лику индустријализације, урбанизације, секуларизације, масовног описмењавања), знатно су изменили културне обрасце и идентитетске кодове које данас следе нове генерације, што, између осталог, утиче и на њихово понашање у области демографске репродукције. Наравно, ови процеси су имали развојну функцију, али и дезинтегративну у друштву. Она се манифестовала:

- У разарању патријархалне породице и њеног обрасца у демографској репродукцији;
- У регресивном културном обрасцу (смањење пожељног броја рођења на ниво просте репродукције, појави абортуса, запуштене здравствене културе);
- Ерозији вредности епског идентитета;
- Глобализацији и транскултурној комуникацији;
- Трансформацији националног у грађански и транснационални идентитет у ери „постнационалних констелација”;

- Утицају југословенства раније, а данас глобализације на разарање националног идентитета и формирање транснационалног идентитета;
- У успону вредности масовног потрошачког друштва (индивидуализам, хедонизам, успон партикуларизма);
- У утицају глобалних медија на „ишчашену модернизацију” (Хабермас) и постмодерну релативизацију вредности.
- У спором и противречном развијању свести о томе да културу смрти и инађења са светом и историјом треба да заменимо културом живота.

Време је да *од прошлости правимо културни туризам*. Нове генерације се морају окренути „*игри за живот*”, позитивном такмичарству у стваралаштву и, кроз *културу мира*, грађењу нових мостова сарадње и интеграције у региону, на Балкану, Европи и свету.

Политика културе мира не значи одрицање од идентитета, нити од одбране свог суверенитета, већ њихово чување и неговање, само новом стратегијом и новим средствима. Јер, мир је развој, а развој је мир.

Радним патриотизмом, високим професионализмом, стваралачким неимарством, наша млада генерација афирмишући себе, избориће се за нови имиџ Србије у свету и одбрану њених интереса. Србији је потребна нова стратегија која повезује процесе традиције и модернизације, а не да их супротставља. Супротстављање потомака и предака је популистичка фраза. Уз сав респект према нашој слободарској традицији и патриотизму предака, нама треба данас отварање према будућности. Нове генерације биће креатор будућности, она ће бити њихово дело.

Уверен сам да у тим својим и ововременим борбама (ма где они стварали и живели) неће заборавити на Србију и животну истину коју желимо да афирмишемо: *да је за Србију демографско питање кључно развојно и национално питање*.

Закључна разматрања: култура мира као основа и пут ка стратегији одрживог развоја, демографске обнове и напретка Србије

Комплексност питања демографске обнове у Србији може се продуктивно сагледавати и разрешавати, само повезано са променама у ширем друштвеном контексту:

- Најпре, кроз израду нове *националне стратегије развоја*, бржег технолошког, привредног и социјалног развоја земље и њене *демократизације*, као и редефинисањем стратегије друштвено-еко-

- номског развоја од неолибералне ка социјалдемократској (акционарство, партиципативни модел, већи ослонац на сопствени рад и средства);
- Остваривање политике *равномерног регионалног развоја*, посебно *развоја пољопривреде и села* и стварање услова за запошљавање младих;
 - Кроз *подизање здравствене културе и опште културе становништва*, посебно младих;
 - Кроз *борбу за афирмацију породице*, за нов положај жене у друштву, ширењем вредности пронаталитетске политике;
 - Кроз *радикални обрт у кадровској селекцији најдаровитијих*, који ће имати приоритет у запошљавању („крилати памећу”);
 - *Борбу за нову културну политику* у друштву и *културу мира* у свету, јер мир и развој чине јединство, као и развој трансграничне сарадње и грађење нових мостова поверења и улагања у демографску обнову; у крајњој линији и за деколонизацију и еманципацију Балкана. Јер, садашњи систем кредитне политике ММФ, страних инвестиција и неолибералне зависне модернизације, има за последицу економски колонијализам и десуверенизацију, са бројним импликацијама по суверенитет и безбедност региона.
 - *Изградња новог односа према интелектуалној дијаспори*, кроз одржавање перманентне везе и подстицање процеса циркуларних миграција;

На овим задацима координисано и дугорочно се мора синхронизовати на свим нивоима друштвене организације, „одозго” и „одоздо”, од владе, до локалних заједница, школа, здравствених установа, медија, до породице. Време је да схватимо да учитељица Историја не прашта: ако њене лекције нисмо научили, осуђени смо да их изнова изучимо. *Џон Низбет*, амерички социолог, у својој студији *Мегатрендови* поручује: „Као што се у прошлости учило из историје, у садашњости нове генерације морају учити из будућности!” Учити из будућности могу, пак, само они који имају будно око ума да читају њена „сигнална светла” (која одашиљу наука и технологија = мегатрендови) и да свој развој прилагођавају иновацијама и модернизацији, на основу нових изазова и научних новума које откривају и дефинишу доајени научне мисли, на чијим раменима се гради одрживи развој и будућност човечанства.

Ту будућност, као хоризонт историјски могућег, препознају и откривају данас управо они „крилати памећу”, који својим стварала-

штвом јачају сазнајну и продуктивну моћ човечанства. А они нам данас све масовније беже у свет. Ако их не можемо зауставити, могли бисмо држати сталну комуникацију са њима, са отвореним вратима и позивом да нам се врате! Они су више потребни нама, него ми њима. Тек обједињени, ми смо јачи.

Министарство за демографију у синергији са Министарством за дијаспору, али и друга министарства и институције у земљи, имају велику одговорност у изграђивању нове националне стратегије и политике према нашој дијаспори, у подстицању система умрежавања дијаспоре и матице и изграђивању нових односа сарадње на ползу националних интереса, даљег развоја и напретка Србије.

Велики рат и порука Јаковљевићевог јунака из *Трилогије*: „Отаџбина је важнија од породице!”, показује шта смо све жртвовали богу Марсу у Првом и Другом светском рату.

Насупрот Орвеловом принципу да „Министарство информација” (читај: пропаганде), треба заменити Министарством истине (читај: науке и културе), нама је данас потребна Истина и само Истина као насушни хлеб и лек, као пут нашег отрежњења, оздрављења и спасења!

У времену смутном и ратном, у новом времену и свету зла и смрти, какво је и наше време и наш свет, Иларион Руварац би упозорио: „Нема нам спаса, морамо победити!”. Парафразирајући ову мисао, Никола Пашић је у времену пред повлачење преко Албаније изговорио: „Спаса нам нема, пропасти нећемо!”

Време је да извучемо поуке из наше историје и поруке наших умних људи, Даничића и Ћосића, да се за Отаџбину може гинути на сваком послу, а не само на бојном пољу, као и то да смо и онда када смо добијали битке и ратове, губили за дипломатским столом у миру.

Шпански филозоф и песник, ректор Универзитета, *Мигуел Унамуно* је истицао да нове генерације имају право на свој избор и да епску културу смрти треба да замени култура мира, рада и стваралачког ероса, те да патриотизам треба да се прелива у човекољубље, а не да облачи војничку униформу!

„Мир је развој, а развој је мир”, говорио је Ганди. „Нема глобалног мира без глобалне правде”, допунио га је Силвио Лула, бивши председник Бразила.

Како спојити мир, развој и правду? Решавање ове једначине слично је трагању за путем решавања порука лозинке са тробојке француске грађанске револуције: *la Liberté, l'Égalité, laFraternité*. У суровом свету неједнакости, неправде и насиља у коме живимо није изгледно да ћемо

је решити, бар док влада неолиберални „капитализам катастрофе”, који је фетишизирао себичност као врлину и утврдио пут социјалдарвинизму и неоимперијализму у националним и глобалним размерама.

У *балканским размерама* ова истина је још суровија, јер на овом раскршћу вековима велике силе мешају карте, инструментализујући интересе, злоупотребљавајући етно-религијозне разлике и производећи кроз сукобе „вишак историје”.

Поставља се питање: *Како управљати тим „вишком историје”*, како га припитомити, како од прошлости и наших разлика створити *културни туризам* и нове облике интеграције кроз комплементарну поделу рада?

Шта нам ваља чинити? Неопходно је критички преиспитати владајућу стратегију развоја и управљања и изградити нову. Неолиберализам заменити социјалдемократијом. То, пак, значи утемељити стратегију одрживог развоја и хуманог демографског напретка Србије, који ће почивати на иницијативи појединаца, али и солидарности, на развијеним институцијама партиципативне демократије и асоцијативном систему расподеле друштвене моћи, на социјалној и правној држави у којој су слобода и солидарност повезане.

Мир на Балкану предуслов је да се култура смрти замени културом живота и развоја, да се млада генерација укључује правовремено у развој, а не да лута светом и бежи из земље главом без обзира, да се овде кући и множи и обожи, чува идентитет, своју породицу и веру.

Србија је уморна од лидера и њихових лаких обећања! Ма колико нам се чинило да је на политичком тржишту данас популизам уносан, ваља рећи и упорно и мудро поручити: потребан нам је радикални реализам у синтези са рационалном утопијом, окренутост будућности, животу Србије и стратегијама њеног развоја, демографске одбране и борбе за мир на Балкану и у свету.

Уместо ратних добоша и хушкачке реторике, у овом времену новог суровог света, потребна нам је хладна, трезвена и мудра глава. Сваки нови рат Србију би појео, као што би глобални светски сукоб разорио не само човечанство, већ читаву планету. Зато су данас борба за мир и развој органски повезани са борбом за опстанак живота, човека и света. Демографско и економско питање преплићу се са egzистенцијалним питањем *бити или не бити*. Зато, опредељујући се за мир, гласајмо за одржив развој, демографску обнову и будућност Србије!

Подржавамо, својим сваралаштвом, нове нове облике борбе за модерну, демократску и просперитетну Србију. Јер, само таква Србија

није маћеха, већ мајка својој деци, а њени синови и кћери, ма где живели и радили, својим високим професионализмом, радним патриотизмом и чувањем свог националног културног идентитета, волеће је као своју домовину, свој вољени завичај. И када се у данашњој ери глобализације, услед прожимања различитих култура, отвара пут трансмутацији нација и формирању транснационалног идентитета, исконски аутентични обрасци геокултуре једног народа у тој транснационалној комуникацији, неће бити поништени, већ само оплемењени вредностима из универзалне баштине човечанства, као демократске заједнице равноправних грађана и народа.

Нажалост, човечанство још увек живи у знаку социолошког парадокса и дихотомије, хипертехнолошког напрета и социјалног субразвоја, тј. дефицита солидарности (М. Кастелс). Садашњи убиствени предаторски капитализам катастрофе, у којем 26 милијардера поседује богатство колико 3,8 милијарде светског становништва, није више социјално одржив.

Будућност човечанства није могућа без нове револуције солидарности и реморализације процеса глобализације (К. Шваб), тј. њеног повезивања са борбом за социјалну правду, једнакост и слободу свих народа и грађана у свету.

13. МОБИЛНОСТ ЕЛИТА ЗНАЊА У ЕРИ ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ И МОГУЋНОСТИ АНГАЖОВАЊА ИНОВАТИВНО- СТВАРАЛАЧКИХ ПОТЕНЦИЈАЛА СРПСКЕ ИНТЕЛЕКТУАЛНЕ ДИЈАСПОРЕ У НАЦИОНАЛНОМ, РЕГИОНАЛНОМ И ЛОКАЛНОМ РАЗВОЈУ СРБИЈЕ

Ви који одлазите у свет, не спаљујте мостове за собом!
Вилијам Батлер Јејтс

Вратите се у отаџбину да се борите за препород и спаст Србије!
Порука Добрице Ћосића нашим студентима у иностранству 2012.

Уводне напомене:

О научном и друштвеном значају теме научног скупа

На проблем миграције становништва у Србији и на Балкану и на потребу њиховог изучавања указивали су академик *Јован Цвијић* и професор *Драгољуб Јовановић*. Цвијић је на основу својих емпиријских истраживања засновао своју антропогеографску парадигму и читаву школу монографских истраживања на Балкану.

Наш први социолог рада и села, сорбонац др *Драгољуб Јовановић*, упозорио је још 1930. године у свом чланку *Бежање са земље*: „На Балкану становништво скоро никад није мировало, нарочито у тзв. метанастасичким областима... Питање емиграције остаје за нашу земљу једно од најважнијих и најтежих. Њему се мора прићи без икаквих илузија, али и без оклевања. Није само велики број оних који одоше у неповрат, него и оних који ће тек побећи са земље и из државе”.¹⁴

У ери глобализације мобилност нових генерација, сеоба елита знања и дијаспоричност света постају мегатренд и реалност у савремености. Данас се на мапи планетарне друштвене географије исцртавају нове руте миграција и колоније интелектуалних дијаспора, које постају динамичне и покретне. Суочени смо са феноменом космополитских номада и циркуларних миграција.

Асиметрични модел анархичне глобализације у последњих тридесет година довео је до нових облика неједнаке размене рада и енормне експлоатације и глобалних социјалних неједнакости на релацији Север–Југ. Присуствујемо новим облицима дихотомија у глобалном

¹⁴Д. Јовановић, *Бежање са земље*, Српски књижевни гласник, XXX-3/1930 (*Сељак, свој човек*, Национална књига Балкана, 1997. године, стр. 87)

суровом светском систему између: глобализације развијених и фрагментације неразвијених земаља; хипертехнолошког напретка и социјалног субразвоја; кретања инвестиција од Севера ка Југу и сељењу високо-квалификоване радне снаге од Југа ка Северу. Тежиште експлоатације се помера ка тржишту сиве материје и геополитици мегакапитала ка прерасподели природних ресурса (нафта, вода, ретки метали, нови извори енергије, еколошки чисти простори).

У овом глобалном ланцу нових сеоба *Србија и Балкан*, као део земаља светске полупериферије, нису изузети, већ су дубоко прожети овим процесима. Јер, како је упозорио *Џон Дон* (парафразирамо): *Ниједан човек није усамљено острво, већ део континента, целине света. Зато не питај: за ким звоно звони? Оно звони за тебе, за све нас!*

Стога нам је циљ да учинимо мултидисциплинарни осврт на досадашња истраживања феномена „одлива мозга” у нас, али и сагледамо обавезе институција и организација на изградњи стратегије и програма дугорочне сарадње између нове српске дијаспоре и матице (Владе Србије, САНУ, Универзитета, факултета, Привредне коморе, развојних института и научно-технолошких паркова, домаћих компанија, локалних заједница...)

Извесно је да досадашњи напори, као и *ad hoc* ламенти о „одливу мозга”, не дају резултате, те је неопходно развити другачији, систематски приступ овом проблему и феномену: како би се он, од зарађујућег дефицита у располагању људског капитала у будућности преокренуо у беневит у развојном и цивилизацијском смислу.

Стога је неопходно критички преиспитати, потражити одговоре на бројна питања:

1. Зашто у 21. веку, нико у овој земљи још увек нема прецизну евиденцију о броју наших миграната у расејању, а посебно нове интелектуалне дијаспоре, њиховој регионалној дисперзији, професионалној стратификацији, потенцијалима, иновационим развојним могућностима, које су од значаја за развој матице?
2. Каква је одговорност наших универзитета, факултета, привредне коморе, државне статистике, али и министарства спољних послова (амбасада и конзулата), српских удружења и организација у свету (од СПЦ, преко културно просветних, до професионалних цеховских удружења, до свесрпских асоцијација)?
3. Зашто се касни са изградњом система дигиталног информатичког умрежавања дијаспоре и матице? Шта то спречава?

Немар или се ради о својеврсном виду „организоване неодговорности” (Милс)?

4. Када ће српска дијаспора добити истинско право политичког грађанства да активно партиципира у изборним и другим процесима? Или је то још увек привилегија оних који само физички живе и раде у земљи?

Време је да се, у ери дигитализације, унапреди наш изборни систем и пракса. Да се напусти демагошка фарсична пракса да се дијаспоре сетимо само у ери зајмова, тражења помоћи, а не и бирања народног представништва.

Нова српска дијаспора је драгоцен иновативно-развојни капитал наше земље, Време је да се матица отвори према њеним потенцијалима и да повезивањем са њом умножи своју моћ: привредну, научну дипломатско-лобистичку.

Крајње је време за радикалан обрт у овом односу према дијаспори. Није довољно то што смо скинули идеолошке стигме, већ се мора превладати сваки облик традиционалистичких предасуда. Нажалост, у Србији још од књаза Милоша из 19. века (записао је Вук Караџић) много памети у нас смета свакој политици!? Ваљда су се времена променила? Или је афористичар Александар Баљак још увек актуелан у нас својом поруком: „Одлив мозга не забрињава политичаре. Они су одавно рекли збогом памети”!?

Шалу на страну! Проблем је, по својим консеквенцама, веома комплексан. Суочени смо са канцерогеним феноменом „одлива мозга”, сеобом елита знања, који прети да постане озбиљан мегафеномен. Истраживачи у нас упозоравају да упркос политичким обећањима, на озбиљне демографске дисбалансе у последње две деценије, а посебно између смањеног наталитета и повећаног морталитета и наглог раста спољних миграција у просеку 40–50.000 годишње у последњих 10 година, као и да у њима предњачи млађа високообразована генерација. Морамо се запитати: шта може учинити научна заједница? Време је, бурдијеовски речено, да се „упале” сва „сигнална светла” за редифинисање стратегије и програма задржавања и повратка наших умова, за њихово укључивање у развој Србије. Уверен сам да би из тог новог социјалног партнерства дијаспоре и матице, Србија изашла модернија и развојно напредна и демократска земља са бољим угледом у свету у сваком погледу.

Овај научни скуп има за циљ не само опис проблема, већ и трагање за алтернативним пројектима и путевима њиховог решавања.

I Глобализација и мобилност елита знања, развој и нове форме неједнаке размене рада

1. У савремености је дошло до радикалне измене парадигме развоја: од геополитике и геоекономије ка геокултури. Све је већа улога људског образовног и когнитивног капитала у друштвеном развоју. Они постају најзначајнији фактор развоја и компаративне предности и конкурентности корпорација, држава и нација у њиховој утакмици. Образовање постаје, упозорио је Ниче, најбоља политика будућности.

У глобалној економији, на светском тржишту „сиве материје”, данас се води права борба за таленте, креативне научнике, инвентивне истраживаче. Нова подела рада не зачиње се више на пољу ни у фабрици, већ у научним лабораторијама и на Универзитетима. Они су радионице, архитекте и креатори „будућности која је почела”.

2. Живимо у веку треће и четврте научно-технолошке, информатичке и биотехнолошке револуције, успона меритократских елита и реафирмације улоге, вредности и значаја елитопедагогије. У професионалној структури савременог друштва „плаве оковратнике” све више замењују елите когнитаријата, високообразованих професионалаца као носиоца знања, привредног и друштвеног развоја.

3. Упркос дневно-политичким предрасудама доксозофа глобализација је објективни процес повезан са развојем нових производних снага научно-технолошке и информатичке револуције, израз транснационалне концентрације и централизације мегакапитала, дигитализације и умрежавања светског пространства, као и нових облика мобилности и интеграције радне снаге на глобалном тржишту. Као такав мегапроцес, он неспорно игра позитивну модернизацијску и развојно-цивилизацијску улогу у развоју економије, али због доминације застарелог модела капитализма има и негативне последице, јер се светско социјално пространство још увек класно и регионално фрагментише, дели на богат Север и сиромашни Југ, на хипербогату „златну милијарду човечанства” и већински остатак света сиромашних. Овај део субразвијене „лумпен” планете налази се у зони земаља светске периферије, чије становништво живи у условима неконтролисане експлоатације, незапослености, прекаријата, старих и нових облика социјалне сегрегације, искључивости, етноцентризма, са бројним противуречностима и сукобима.

Управо, имајући у виду ове чињенице, са последња два одржана Социјална форума у Давосу, упућене су поруке о потреби промене модела асиметричне глобализације, али и захтев за трансформацијом ка-

питализма, кроз напуштање неолибералног модела развоја и управљања, који је довео до економске и социјалне светске кризе и потребе трагања и изградње нове стратегије развоја социјалдемократске глобализације, која би мање делила свет, а више умрежавала и повезивала човечанство јачајући развој његових производних снага интеграционе процесе, али и глобалну солидарност.

4. *Модел асиметричне глобализације* у пракси репродукује капиталистичке неоимперијалистичке односе и сукобе, задржавајући иза неолибералне доктрине и идеолошке „борбе за демократију и људска права”, хегемонијску тежњу за геополитичком поделом ресурса, нову реколонизацију света, обнављајући матрице социјалдарвинистичких сукоба и ратова као продужетка „политике другим средствима” (Клаузевиц).

5. Овај облик униполарне асиметричне глобализације данас утиче и на кретање људског образовног капитала на тржишту „сиве материје”, на нове форме неједнаке размене и експлоатације интелектуалне радне снаге, савременог когнитаријата, стваралачке интелигенције, на феномен одлива мозгова из зоне земаља светске периферије и плаћање новог данка капитализму, а то је данак у памети. Суочени смо са парадоксалним феноменом: да се инвестиције селе на Исток и Југ, а памет, људски капитал, на Север и Запад.

Тај савремени парадокс је дефинисао социолог *Мануел Кастелс* као дихотомију између хипертехнолошког напретка и социјалног субразвоја, тј. дефицита глобалне социјалне солидарности, које разара социјалну кохезију савременог човечанства.

6. У савремености суочени смо са феноменом *глобаних миграција* и нарастајућом дијаспоричношћу света. На делу су процеси формирања нових колонија – интелектуалних дијаспора у земљама светског центра.

Ови процеси су интегрални део мегатрендова, тј. промена начина производње од другог таласа (индустријализација) ка трећем (информатичка револуција) који захтева нов профил радне снаге, нову професионалну структуру (уместо физичких радника, сада се траже интелектуални стручњаци, истраживачи, менаџери...)

У овом контексту треба посматрати и *функцију болоњског процеса реформе* високог образовања у ЕУ као својеврстан вид глобализације и функционализације образовања на европском простору према интересима савремених европских корпорација. Овај процес захватио је све аспекте образовања: од наставе, до организације управљања, сво-

јинских односа, нових облика повезивања и интеграције у систему образовања. На делу су процеси интернационализације науке и образовања, формирање транснационалних научних интегрисаних студија, јачање мобилности студената и наставног кадра и други облици стандардизације: од режима студирања, критеријума оцењивања, евалуације квалитета до еквиваленције диплома.

Универзитети су све мање затворене тврђаве (Р. Шећибовић), а све више отворене, динамичне „летеће институције.” Присуствујемо новим облицима космополитских сеоба елита знања: од све масовнијег студирања ван матичних држава до одлива мозгова дипломираних стручњака и бега елита савременог когнитаријата (научника, истраживача, стручњака).

7. Према неким међународним евиденцијама, данас преко 3 милиона студената студира у савременом свету ван матичне земље. Највише их је држављана Кине, али и из других земаља Европе и трећег света. Република Кина програмирано стипендира и шаље свршене средњошколце (према неким проценама око 400.000 њих годишње одлази на студијско образовање и усавршавање ван земље).

Рачуна се да из Србије сваке године 14.000 држављана одлази на студирање у иностранство на свим нивоима образовања (В. Гречић, „Чиниоци унапређења конкурентности Србије и њених градова за задржавање и привлачење талената, са посебним освртом на Ниш”).

8. Нажалост, већина наших кадрова због одсуства циркуларних миграција, остају у емиграцији, што за матицу има негативне последице. Србија за сада нема моћ ни да задржи, нити да привуче најбоље кадрове из дијаспоре. На удару агресивне неолибералне „доктрине шока капитализма катастрофе” (Н. Клајн), нашла се и Србија и балканске земље које су у периоду постсоцијалистичке транзиције, спроводећи стратегију неолибералних реформи, доживеле транзицију у *периферни капитализам*.¹⁵ Бројни савремени критички истраживачи својим студијама показују да, по многим индикаторима развоја и конкурентности, ове земље још увек трче мртву трку за својим репом, јер не могу да досегну резултате привређивања из 1989. године.

¹⁵ Видети ауторову студију *Транзиција у периферни капитализам* (Институт за политичке студије; Београд 2009), као и студију Мирјане Обрадовић, *Хроника транзиционог гробља* (Нова српска политичка мисао, Београд 2016) и *Србија данас* („Прометеј” Нови Сад 2017), аутора Милорада Стаменковића, Бранка Драгаша и Бранислава Гулана.

II Периферијски субразвој југоисточне Србије као узрочни синдром спољних миграција и „одлива мозгова”

Савремена Србија још увек је разапета између модернизације и ретрадиционализације. У развојном смислу, она је од 1989. и имплозије социјализма прошла кроз две фазе: а) *блокиране транзиције* и распада СФРЈ и б) *радикалне неолибералне зависне модернизације* (од 2000. до данас). Први период је период контролисане приватизације, али и хиперинфлације, сукоба и распада Југославије. Други период је протекао у знаку неолибералне стратегије: радикалне приватизације, деструкције социјалне државе и зависне модернизације (по диктату ММФ-а и Запада). Од 2012. године на делу је и државни интервенционизам у области економских односа, као облик регулације и раст популизма и ауторитарне демократије којима се нарушавају стандарди поделе и аутономије власти, тј. изграђивања правне државе.

У економском развоју данас доминира неолиберална стратегија зависне модернизације, стратегија стране инвестиције као једини пут спаса за развој Србије. Овај модел преузет је од претходне власти и некритички се следи. Упркос свему томе, стране инвестиције су мање од годишњих дознака наше дијаспоре својим породицама. Суочени смо са феноменом да наша држава асистира страним компанијама кроз помоћ од 9 до 11.000 евра по запосленом, пружа бесплатну комуналну инфраструктуру и толерише непоштовања закона о раду од стране страног корпорационог менаџмента. То је, у суштини, *лумпенполитика развоја лумпенбуржоазије* (А. Г. Франк), која распродаје националне ресурсе и толерише екстремну експлоатацију јевтине радне снаге од стране компрадорске буржоазије.

Иако је проблем неравномерног развоја региона на простору бивше Југославије делом наслеђен из Краљевине Југославије (како показују и истраживања економиста К. Михајловића, М. Николића, М. Божића), и поред покушаја да се системском политиком регионалног развоја после Другог светског рата смањи и превлада, у томе се није успело. Проблеми изразитог регионалног диспаритета остали су као структурна пратећа појава привредног развоја друштва СФРЈ, како у ери спровођења стратегије радикалне индустријализације као инструмента социјалистичке модернизације и развоја, али и настајућег постсоцијалистичког друштва Србије у транзицији (1990-2021).

На негативне развојне економско-социјалне и политичке импликације регионалних неједнакости указивали су не само наши најугледнији економисти (Коста Михајловић, Миодраг Николић, Драгољуб

Стојиљковић, Милорад Божић), већ и демографи (Милош Мацура, Душан Брезник, Ружа Петровић) и други истраживачи средње и млађе генерације у Србији.

Да само напоменем да су се и истраживачи и научници са нишког универзитета бавили овом проблематиком, посебно покојни економисти Миодраг Николић и Милорад Божић, који су још деведесетих година покренули иницијативу за формирање *Института за регионални развој* на универзитету, али узалуд, није било одговора од надлежних појединаца и институција на универзитетском и градском нивоу.

У Србији и на Балкану се још увек реално живи у знаку „шока прошлости”, етнонационалистичке пароле су „примирене”, али нису превладане. Још увек се уповамамо у ровове прошлости. Увијамо се у крпице митова, обнављамо матрице епског идентитета и негујемо у културу сећања у знаку култа смрти. Уместо ероса култа рада и окренутости будућности, крећемо се и живимо окренути главом уназад, без обзира на маркетиншки билборд са поруком Борислава Пекића: *„Треба гледати напред! Јер наша част неће зависити од прошлости, већ од суда нових генерација будућности!”*

На универзитету у Нишу у последњих 36 година активно делују неколико центара, који реализују одређене пројекте везане за регионалну проблематику.

1. *Институт, односно Центар за социолошка истраживања Филозофског факултета* (1986) са пројектима: „Регионална хетерогеност промена друштвене структуре Србије” (1986–1990), Регионално-културна сарадња на Балкану (од 1996–2000); Култура мира, међуетнички односи и евроинтеграцијски процеси у Србији и на Балкану (2001–2010), Традиција, модернизација и идентитети у Србији и на Балкану (2011–2020).
2. *Економски институт Економског факултета* са пројектом „Регионални развој и демографски токови југоисточне Европе” (од 2004).
3. *Центар за научноистраживачки рад САНУ и Универзитета у Нишу* од 2011. до данас, са пројектима „Становништво југоисточне Србије: демографска репродукција и социо-културна динамика” и „Социо-културни аспекти демографске репродукције у југоисточној Србији и могућности изградње пронаталитетске стратегије”.
4. *Машински факултет*, Катедра за друштвене науке са пројектом „Одрживост идентитета Срба и националних мањина у

пограничним општинама источне и југоисточне Србије” (од 2011–2020).

5. *Центар за балканске студије* формиран 2000. године са циљем да се бави проблемима глобалног и регионалног развоја и културом мира на Балкану.

Савремена Србија изнутра је дубоко подељено друштво на мањину транзиционих добитника и већину транзиционих губитника. Она је у зони земаља периферијског капитализма, у којој се реализује стратегија неолибералне зависне модернизације по диктату ММФ и западних ментора. Иза програма страних инвестиција, као кључног стратешког ослонаца у развоју, на делу су процеси реколонизације земље и унутрашње колонизације на својеврсни *развијени српски Север и неразвијени српски Југ*. Развој се централизује око Београда и Новог Сада, док у исто време расту зоне неразвијености осталих региона, које контролишу окрузи, као истурени погони државне управе. Уместо демократизације и децентрализације система управљања, Србијом се влада моделом из 19. века. Уместо правне државе, демократске поделе и контроле власти, на делу је обнова партијске државе и култа личности.

У социјалној структури друштва Србије, на фону развоја капитализма настала је интензивна диференцијација између слојева. У току је цепање друштва на малобројну буржоазију (номенклатурну, предузетничку и лумпенбуржоазију) и огроман број маргинализованих слојева (ослабљене средње класе, декласирање радничке класе, сељаштва, незапослених, пензионера). На делу су процеси формирања компрадорске буржоазије, која уз помоћ политичке олигархије и иностраних компанија, контролише све привредне и новчане токове и ресурсе у земљи.

Ова тиха капиталистичка рестаурација у друштвеним односима праћена је политичким фолклором о ревносној „патриотској борби” између родољубаца и „издајца”. Тако унедоглед трају политичка граја и лармање, демагошка надметања и деобе, који немају развојно-цивилизацијску функцију унапређења привреде, друштва и демократије, већ представљају чисту борбу око поделе плена власти, јер у условима транзиције политика има снажан уплив на репродукцију економске моћи, на конституисање социјалне стратификације друштва које настаје.

Ако се у овом контексту анализира *положај региона Југоисточне Србије* запазиће се његова развојна депресија и маргинализација. У последњих 30 година овај регион је назадовао, велика индустријска предузећа су распродана, радништво масовно отпуштено са посла, а млада генерација се дала у бег у друге регије (Београд, Нови

Сад) или у иностранство. Учини ли се *упоредни* преглед развоја региона у Србији запазиће се ова тенденција субразвоја и маргинализације овог региона.

Табела 1. Преглед развијености региона у југоисточној Србији 2012. год.

Индикатори	Југ Србије	Нишавска област	Топличка област	Пиротска област	Јабланичка област	Пчињска област
Површина (км)	15,8	3,1	2,5	3,1	3,1	4,0
Становништво	13	5,2	1,3	1,3	3,0	2,2
Запослени	10,6	4,4	0,9	1,1	2,1	2,1
Незапослени	19,6	7,0	2,1	1,7	5,0	3,7
Зараде по запосленом (<i>ниво РС=100</i>)	65,9	84,3	71,8	84,8	75,4	79,1
БДВ	4,7	2,3	0,2	0,9	0,6	0,7
Доходак	5,9	2,6	0,5	0,7	1,0	1,1
Доходак по становнику (<i>ниво РС=100</i>)	43	59	36	57	32	38

Извор: Е. Јакопин, Изазови регионалне политике у Србији, *Регионални развој и демографски токови земаља југоисточне Европе*, Економски факултет, Ниш, 2013, 28.

Југоисточна Србија, као регија, спада у најнеразвијенији део Србије, а према неким показатељима и Европе. Према индикаторима регионалне неједнакости (регионални бруто домаћи производ, концентрација привредних активности, стопа запослености, ниво животног стандарда становништва, инвестиције, број предузећа у индустрији), градови Београд и Нови Сад учествују са 53% (у броју предузећа и броју запослених), са 78% у капиталу, са 65% у приходу, са 67% у добити, са 56% у губитку привреде (нефинансијског сектора) Србије. Економисти су прорачунали да је 2000. године однос између најразвијеније и најнеразвијеније општине у Србији износио 1:19, а 2005. године се повећао на 1:22, док је данас преко 1:30. На нивоу округа износи 1:7, а на нивоу између општина 1:30. Предвиђања Стратегије регионалног развоја Србије била су да се регионалне диспропорције смање. Нажалост, ова предвиђања се нису остварила.

Табела 2. Регионална неравномерност Србије 2012. године

Индикатори	Регион	Област	Општина
Зараде по становнику	2:1 Београдски : јужна и источна Србија	2:1 Град Београд : Топличка	9:1 Нови Сад : Дољевац
Стопа незапослености	3:1 Јужна и источна Србија: Београдски	4:1 Топличка : Град Београд	5:1 Тутин : Београд
Демографско пражњење	(-16,3) : (+36) Јужна и источна Србија : Београдски	(-32,2) : (+36) Пиротска : Град Београд	(-82,8) : (+62) Црна Трава : Нови Сад
Степен образовања	3:1 Београдски : јужна и источна Србија	4:1 Град Београд : Браничевска	2:1 Град Београд : М. Црниће

Извор: Е. Јакопин, Изазови регионалне политике у Србији, *Регионални развој и демографски токови земаља југоисточне Европе*, Економски факултет, Ниш, 2013, 23.

Србија данас, метафорично речено, личи на створење са огромном главом и нејаким удовима. *Депопулацијом* је у Србији захваћено 79 општина, а 29 округа има негативни природни прираштај. Процесима депопулације и сенилизације највише је захваћен регион Југоисточне Србије. Овде смо суочени са феноменом одумирања читавих насеља. Све то има безбедносне последице, јер су овде концентрисане пограничне општине.

На економској карти привредне развијености *југоисточна Србија* је и пре 1990. године имала највећи број недовољно развијених општина, те отуда и велик број гастарбајтера из ових крајева (од 1970-1990), али је бар имала и развијене индустријске центре (Ниш, Бор, Пирот, Лесковац, Врање...). Нажалост, данас се та слика изменила на горе: разорени су велики индустријски системи, фабрике затворене и распродате, радници отпуштени. Све је више незапослених на списковима националних служби за запошљавање.

Све је више високообразованих младих који из овог региона одлазе у свет. Овај регион југоисточне Србије предњачи у спољним миграцијама (према попису из 2011. године) у односу на друге регионе из Србије (Станковић, 2014). Нови, одложени попис за 2022, нажалост, неће променити ствари на боље, већ ће нас суочити са новим видовима демографске девастације Србије.

Табела 3. Заступљеност миграната према регионима из којих потичу (према попису из 2011. године)

	Укупно становништво	Лица у иностранству	Удео у %
Србија	7.470.798	313.411	4,20
Борски	145.677	21.644	14,86
Зајечарски	124.669	5.123	4,11
Јабланички	222.104	6.801	3,06
Нишавски	384.581	9.111	2,37
Пиротски	93.611	1.394	1,49
Пчињски	162.709	4.237	2,60
Топлички	93.016	1.434	1,54

Извор: В. Станковић, *Србија у процесу спољних миграција*, Републички завод за статистику уз подршку ЕУ, Београд, 2014, 106–107.

Према статистичким подацима пописа из 2011, југоисточна Србија и даље предњачи у погледу учешћа њеног становништва у спољним миграцијама у Републици. Само се променила структура миграната по нивоу образовања и старости. Међу њима је све више, уместо „плавих оковратника” (физичких радника), образованих и високообразованих кадрова, као и младих људи који свој спас препознају у запошљавању ван земље, у даљем професионалном усавршавању и каријерном напредовању.

О транзиционом дебаклу Србије у последњих тридесет година исписане су значајне студије наших економиста, демографа и социолога. Иза медијске маркетиншке естетизације, како нам је све боље и лепше, скривала се пропагандна манипулација како би се обезбедила легитимизација моћи владајућих транзиционих номенклатура и прикрили разарајући девастирајући процеси одабране стратегије развоја и управљања Србијом.¹⁶ Наиме, ради се о споља наметнутој неолибералној стратегији зависне модернизације, субразвоја и периферизације друштва.

Историјски посматрано проблемом неравномерног регионалног развоја били су оптерећени и бивша СФРЈ и Србија. Наиме, преласком са концепта државно-планске привреде на модел либерално-тржишне, неједнакости у регионалном развоју почеле су се отвореније испољавати и све мање прикривати. Егалитарни синдром почео се топити са демократизацијом односа и ширењем процеса ослобађања самоуправне

¹⁶ Подсетио бих на студије *Разорено друштво* Младена Лазића, *Транзиција, рестаурација и неототалитаризам* Зорана Видојевића, *Транзиција у периферни капитализам* Љубише Митровића, *Слом долази* Слободана Комазеца, *Хроника транзиционог гробља* Марије Обрадовић и *Српска стваралачка интелигенција у расејању* Влади-мира Гречића.

иницијативе предузетних субјеката удруженог рада. Ради сузбијања екстремних регионалних разлика држава је формирала Савезни и републичке фондове за помоћ развоју недовољно развијеним подручјима. Он је имао интервентну, подстицајну и развојну функцију. Но, и поред тога, у пракси су биле евидентне разлике у погледу економске развијености, раста продуктивности и запослености, како између република и покрајина, тако и међу општинама и регионима.

Од средине 80-тих година, поред економиста, и социолози су почели да се активно баве овим проблемима. Наиме, конзорцијум института социолошких и друштвених наука почео је реализовати макропројекат под називом „*Промене друштвене структуре Југославије*”, а Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу био је ангажован на пројекту „*Регионална хетерогеност промена друштвене структуре у Србији (1986–1990)*”. Имао сам част да будем руководилац истраживачког тима који је реализовао овај први пројекат у раду нашег института.

Тих година најнеразвијеније општине у Србији на југу биле су Трговиште и Бабушница, а најразвијеније општине Савски Венац и Стари Град у Београду. Највећи број недовољно развијених општина био је у међуопштинским регионалним заједницама Ниша, Лесковца, Враћа и Бора. Међутим, управо седамдесетих година прошлог века на овом простору формирају се и развијају велики привредни гиганти (МИН, РТБ, СИМПО, Први мај, Тигар). Израстају снажни урбани, образовни, културни и универзитетски центри који зраче привлачношћу и усисавају радну снагу са села која постаје носилац економског развоја индустрије и других делатности, трансформишући се у индустријски пролетеријат и актере развоја.

Табела 4. Упоредни преглед броја становника у периоду од 1948. до 2011. године

	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.	2002.	2011.
Србија север	2.274.602	2.430.477	2.797.161	3.161.920	3.504.855	3.616.115	3.608.116	3.591.249
Војводина	1.640.599	1.698.640	1.854.971	1.952.560	2.034.782	2.013.889	2.098.779	1.931.809
град Београд	634.003	731.837	942.190	1.209.360	1.470.073	1.602.226	1.638.643	1.659.440
Борски округ	144.049	151.973	160.096	175.848	180.463	178.718	146.551	124.992
Зајечарски округ	173.603	177.332	178.623	172.424	170.682	158.131	137.561	119.967
Нишавски округ	283.842	303.482	327.367	363.292	394.110	396.043	391.932	363.319
Топлички округ	141.502	149.421	141.141	129.542	121.933	111.813	105.208	91.754
Пиротски округ	160.285	157.360	145.789	136.008	127.427	116.926	106.815	92.479
Јабланички округ	231.280	244.128	254.855	260.982	262.531	255.011	247.834	216.304
Пчињски округ	209.232	220.910	222.520	230.373	238.753	243.529	255.500	159.081

Извор: Попис становништва Србије 2011. године, Београд, Републички завод за статистику Србије.

О статусу и проблемима неразвијених подручја у Србији и Југославији и спољним миграцијама тих година писали су наши истакнути аграрни економисти, демографи и социолози (Светолик Поповић, Коста Михајловић, Миодраг Николић, Милош Мацура, Никола Чабелић, Живан Танић, Владимир Гречић, Петар Марковић, Драгољуб Симоновић, Виден Ранђеловић, Цветко Костић).¹⁷

Студије Мацуре, Брезника, Гречића и Танића о демографским проблемима и миграцијама (унутрашњим и спољним) спадају у пионирске у нас. Управо у њима се налазе прве научне анализе спољних миграција наших гастарбајтера. У њима налазимо податке о регионалном аспекту ових процеса миграција и њиховим социо-економским и културолошким последицама. Увид у ове студије упознаје нас са чињеницом да је југоисточна Србија енормно партиципирала у овом првом таласу печалбарења наше физичке радне снаге међу емигрантима у Западној Европи. То је био својеврсни бег из сиромаштва једног контингента вишка радне снаге који није могао бити апсорбован индустријализацијом у унутрашњем развоју земље.

Данас, после 50-60 година, у условима транзиције суочени смо са новим таласом миграције интелектуалне високообразоване радне снаге у форми „одлива мозгова” из Србије, а посебно из југоисточне Србије. Истраживања наших демографа, економиста и социолога о друштвеној географији, тј. регионалним аспектима ових нових процеса миграције, управо потврђују хипотезу да из неразвијених региона Србије најчешће поново емигрирају у свет они који су „крилати памећу”, дакле, високообразовани, носиоци когнитивно-иновативног капитала, чија су знања и професионалне способности најпотребније за развој. О томе сада записе налазимо у студијама и чланцима научника и хроничара (демографа, еко-номиста, историчара, социолога, културолога, етнолога...). Опет је ту доајен међу њима проф. др Владимир Гречић, али и демографи: Мир-

¹⁷ Опширније о томе видети у студијама академика Косте Михајловића о регионалном развоју у Југославији и Србији и Часлава Оцића за подручје СР Србије 1970-1985. Аутор је и сам, под менторством професора Цветка Костића, урадио дипломски рад о последицама миграција и раслојавања на белопаланачком селу и социјалном положају старачких домаћинстава (који је 1970. године објавила „Економска политика” Београд). О том мом првенцу писали су: Светозар Ливада у „Социологији села” и Михаило Костић у „Географском гласнику САНУ”. Међу првим ауторима који су цитирали ову моју монографију била је и чувена антрополошкиња Вера Ерлих, у свом раду у часопису „Социологија”. Овај мој истраживачки првенац био је одлучујући за мој даљи професионални развиј и избор за асистента на новоформираној студијској групи за социологију на Филозофском факултету у Нишу 1971. године.

јана Рашевић, Владимир Никитовић, Петар Голубовић и Горан Пенев, затим социолози: Мирјана Бобић, Милица Весковић Анђелковић, Сузана Марковић Крстић и Јелена Динић, као и економисти: Предраг Митровић и Ивана Божић Миљковић. Значајан допринос изучавању наше интелектуалне дијаспоре дао је и професор Јован Филиповић са београдског ФОН-а.

У другој деценији 21. века све је више радова, студија, библиографских јединица у нашој и страној литератури о феномену „одлива мозгова”, са указивањем, како на узроке и последице, тако и потенцијала нове интелектуалне српске дијаспоре и њеног значаја за развој Србије. У њима се посебно потенцира борба за задржавање младе образоване генерације у земљи, али и активности на повратку наше елите у матицу!

III Нови лик српске дијаспоре и њени потенцијали

Савремену нову колонију српске дијаспоре чине високообразовани кадрови и стручњаци различитог профила. Највише их је инжењера, лекара, информатичких стручњака, иновативних научника, менаџера, адвоката. Међу њима је и све више наших студената. Рачуна се да око 15.000 младих из Србије сваке године одлази на студије различитог академског нивоа образовања у иностранство. Међу њима су и млади из југоисточне Србије. Анкетно истраживање међу студентима показује да они највише желе да напусте замљу.

Иако, нажалост, не постоји прецизна евиденција о одливу мозгова из Србије, у другој деценији 21. века добили смо неколико значајних студија о српској научној и стваралачкој дијаспори. Овде истичемо студије проф. др Владимира Гречића,¹⁸ затим прву „Енциклопедију српске дијаспоре”, чији су аутори Марко и Душан Лопушина, као и студије Јована Филиповића о српској научној дијаспори и виртуелном универзитету српске дијаспоре. У наведеним студијама аутори су презентовали својеврсни трезор и регистар око 10.000 научника и истра-

¹⁸ Видети студије проф. др Владимира Гречића: „Српска научна дијаспора” (Институт за међународну привреду и политику, Београд 2010) и „Српска стваралачка интелигенција у расејању” (Матица српска, Нови Сад 2019). У свом чланку „Србија на претпоследњом месту”, објављеном у „Политици” од 24. јануара 2018. године, професор Гречић истиче да је по индикаторима конкурентности за задржавање талената и по индикаторима конкурентности за привлачење из иностранства наша земља на 118. позицији од укупно 119 земаља (Global Talent Competitiveness Index – GTCI, 2018).

живача из српске дијаспоре. Осим тога, ове студије указују на промене у генерацијском и образовном профилу структуре наше нове дијаспоре, на њену успешну каријерну, професионалну и социјалну мобилност у иностранству. Све то показује каква је иновативно-стваралачка способност наше дијаспоре и од каквог су значаја њени потенцијали за развој Србије. Наравно, уколико би се формулисала нова политика према дијаспори и изградили информатичке и друге институционалне везе, као и развило програмско партнерство од заједничког интереса између матице и дијаспоре.

Феномен „одлива мозгова” се не може продуктивно решити никаквим декретима и растриктивним ригидним политикама забране кретања становништву, јер је данас слободно кретање људи основно људско право, укључујући одлазак из земље и повратак у земљу. То право је данас интернационална тековина (према Повељи о људским правима УН).

Савремена друштва и државе морају изградити демократске облике регулације и управљања миграцијама. Они се морају заснивати на механизмима и стандардима који неће ограничавати људска права, нити вређати достојанство личности грађана, већ их мотивисати на остајање или повратак у сопствену земљу. Ниједна влада, партија или генерација нема монопол да угрожава ово право. Универзализација људских права у ери глобализације претпоставља и отварање, демократизацију и модернизацију националних, социјалних и политичких система и правне државе, подруштвљавање кадровске политике и јачање партиципативне демократије која враћа отуђену моћ управљања у руке грађана који тако постају извор и циљ демократског суверенитета државе, али и алфа и омега развоја и напретка друштва. У овом контексту ваља истаћи да у оној мери у којој јачају демократски капацитети друштва и кроз економски развој квалитета живота становништва, треба очекивати да ће расти моћ једне земље да задржи нове генерације за останак у земљи или обезбеди бржи повратак дијаспоре у крило завичаја и домовине.

IV За нову политику према креативним кадровима у земљи и дијаспори

Када се ради о задржавању нове генерације у земљи, кључно је питање стварање услова за запошљавање, подизање стандарда и квалитета живота, али и демократизација кадровске политике која ће кроз

здраву конкуренцију омогућити најбољима да долазе на одговорне функције и узором свог стваралаштва буду пример другима. У овом контексту се морају изградити позитивни критеријуми и стандарди, али и институционални механизми за остварење одговорне демократске јавне политике као инструмента борбе против сваког вида непоптимизма, приватизације, партијаштва, који представљају својеврсни вид патологије социјалне и политичке културе. Такође, неопходно је кроз координацију рада бројних институција матице (Владе, Министарстава, Управе за дијаспору, Привредне коморе, Универзитета, САНУ, наших корпорација, матице исељеника...) и дијаспоре (њених организација и институција: од Конгреса српских исељеника, преко Српске православне цркве, професионалних и културних удружења Срба у расејању...), подстицати програмско партнерство у служби развоја Србије и промоцији њених интереса и угледа у свету. Мора се кренути од малих потеза и иницијатива на микро нивоу. Неопходно је перманентно ширити фронт акција, умножавати иницијативе, афирмисати нове вредности, етику позивног и радног патриотизма, у медијима и јавности афирмисати позитивне примере из праксе сарадње дијаспоре и матице.

Извесно је да наша дијаспора има потенцијале (иновативно-креативне, финансијске, лобистичке), који нису до сада рационално искоришћени или су често злоупотребљавани од стране текућих власти у земљи. Таква лоша пракса је често доводила до стварања зида неповерења. Управо зато нам је потребно радикално позитивна промена, како у матици, тако и дијаспори, како бисмо изградили нове односе поверења, партнерства и сарадње. Одговорност је на матици, али и дијаспори.

Морамо доћи до изградње новог односа између матице и дијаспоре, постићи нов друштвени договор, јер питање развоја Србије мора бити заједничка обавеза. У разради програма препорода Србије, од локалних завичајних заједница, преко региона до целе Републике, морају се активирати сви креативни кадрови, а не само носиоци власти и репрезентативних институција.

Учинимо све да изнова подстакнемо грађење синергије позитивне енергије на програму развоја партнерства за Србију!

Мислимо да први корак на том путу мора бити „враћање” активног бирачког права сваком члану дијаспоре да активно учествује у изборним процесима матице. Да се осети да није изгнаник, већ грађанин своје земље, ма где радио и живео у свету.

Време идеолошких подела оставили смо иза нас. Време је да оставимо и приземне партијашке омразе и сујете. Да афирмишемо зна-

чај борбе за мале и велике циљеве и опште добро заједнице. Само тако можемо померати не само брда и планине до неба, већ и доброту у нашим срцима, следити религију доброчинства, истинског човекољубља, родољубља и патриотизма.

Верујемо да Србија има снаге и дијаспора вољу за нов почетак у грађењу конструктивног повезивања међу нама, због нас самих и будућих генерација.

Већина истраживања показују да 48,4% испитаника из редова дијаспоре жели да се врати у Србију. Од оних који се не би вратили, преко две трећине (81,6%) помогло би својој земљи и то највише у проширивању привредне сарадње, лобирању за интересе Србије, трансферу нових технологија и унапређењу универзитетског образовања.¹⁹

Ствари, дакле, нису безнадежне, али су неопходне промене. Оне морају бити дело сваке генерације, како у матици, тако и у дијаспори. Овај програм заједничког партнерства за развој и напредак успеће ако Србију осећамо као наш заједнички дом.

Пledoаје за оснивање

Центра за студије дијаспоре и циркуларне миграције

Најзад, мислим да, као научноистраживачка заједница, морамо учинити много више на систематском изучавању проблема дијаспоре, а посебно откривању нових поља и могућих путева изградње партнерства за развој. Наравно, прва претпоставка свега тога је, најпре, упознавање са реалним положајем, животом, радом и могућностима наше дијаспоре. Стога, предлажем формирање *Центра за студије дијаспоре и циркуларне миграције* нових кадрова као заједничке институције Огранка САНУ у Нишу, Универзитета у Нишу, Центра за иновације и Научно-технолошког парка.

Центар би научно истраживао проблеме Срба у расејању, почев од унапређења модела статистичке евиденције, изучавања њиховог друштвеног положаја, развојно-иновативних потенцијала, са циљем њиховог повезивања са матицом и унапређивања међусобне сарадње, како од користи за дијаспору, тако и за матицу. У том циљу, Центар би се бавио:

¹⁹ Резултати истраживања Центра за балканске студије (Ниш) објављени у студији Д. Митровић, *Креативност у покрету (Глобализација, сеоба елита знања и нова српска дијаспора)*, Чигоја штампа, Београд, 2020, стр. 218.

- Унапређивањем социолошко-статистичке евиденције наших високообразованих кадрова, који су мигрирали у иностранство;
- Изучавањем историје наше дијаспоре са посебним освртом на нову колонију српске интелектуалне дијаспоре;
- Истраживањем мањинског положаја наше дијаспоре у циљу заштите њених права и интереса, као и питањима очувања културног идентитета;
- Изградњом информационих мрежа, мапирањем структура и потенцијала дијаспоре и унапређивањем њиховог повезивања како у свету, тако и са кључним институцијама у земљи (Влада РС, САНУ, Универзитети, коморе и предузећа)
- Истраживањем могућности њиховог ангажовања на развојним пројектима у локалном и националном развоју РС;
- Перманентним унапређењем односа сарадње између матице и дијаспоре;
- Изградњом пројекта културне дипломатије у функцији јачања капацитета наше дијаспоре за лобирањем за интересе Срба у свету у циљу побољшања имиџа Србије у свету;
- Истраживањем могућности повратка, остваривањем циркуларне миграције, припадника наше дијаспоре, интеграције и њиховог ангажовања у привредном и друштвеном животу земље;
- Подизањем и развијањем свести у нас о значају сарадње дијаспоре и матице за развој Србије;
- Публиковањем монографија о нашој дијаспори у служби очувања културног идентитета, као и помоћи њиховој медијској промоцији стваралаштва наше дијаспоре;
- Иницирањем формирања и остваривања програма универзитетских интегрисаних мастер и докторских студија о нашој дијаспори, њеној историји, улози и значају за развој и афирмацију угледа Србије, као и очувања културног идентитета нових генерација Срба у расејању;
- Организовањем научне и стручне расправе о животу и стваралаштву наше дијаспоре;
- Издавањем часописа „Мостови” у коме би се објављивали прилози из историје, живота и рада наше дијаспоре и афирмисале позитивне иницијативе и пројекти из праксе сарадње дијаспоре и матице.

14. НАУЧНИ И КУЛТУРОЛОШКИ ЗНАЧАЈ МОНОГРАФИЈЕ О СТАНОВНИШТВУ И НАСЕЉИМА ЗА РАЗВОЈ КУЛТУРЕ СЕЋАЊА И ОЧУВАЊА ИДЕНТИТЕТА У КОЛЕКТИВНОМ ПАМЋЕЊУ НАРОДА

*Ако човек има среће, пре него што умре,
сакупиће што више може свог и
цивилизацијског наслеђа и пренеће га
својој деци, знајући да је та баштина
наша душевна храна и наш вечни живот.*
Вил Дјурант

*Ништа не издаје као памћење.
Ништа не ваља као реч.
Само написано остаје.*
Иво Андрић

*Кад се људи одлуче да пишу мемоаре
или родослове, знак је то да се штите
од заборава и пролазности.*
Момо Капор

Уводне напомене

Срби су стари историјски народ, о чијем пореклу, етногенези, сеобама и одисеји кроз простор и време постоје контроверзни записи историчара и псеудоисторичара. Још од друге половине 19. века до данас трају полемике у нашој историографији и публицистици између оних који би да продубљују и продужују генезу настанка Срба као етноса и оних који је скраћују, између оних који сматрају да су Срби аутохтон и номадски народ са дугом одисејом од Индије, Русије до Балкана и западне Европе. У последњих педесет година, посебно се доводи у питање тзв. званична историја писана након Берлинског конгреса 1878. године, којом је скраћена и поништена историја пра-Срба.²⁰

Историја није завршена (то је била само илузија Фукујаме и евроатлантиста). На делу је писање паралелне историје народа и чове-

²⁰ Видети о пореклу и идентитету пра-Срба у списима следећих аутора: Милоша Милојевића (Историја Срба/1872), О. Луковић-Пјановић, Јована Деретића, Предрага Драгића-Кијука (*Catena mundi - Српска хроника на веригама света*, I-II (1992), Зорана Николића Сабори *Преци Срба* (2019), Момира Никића *Етимологија Срба*, као и Петра Милосављевића и Радивоја Радића у њиховим студијама.

чанства. У току је ревизија историје 20. века. Она изражава дух нео-конзервативне рестаурације и повампирења логике социјалдарвинизма, расизма и неофашистичке деснице. Време је за аларм. Наука својим истраживањима треба да упали „сигнална светла” у разоткривању ових тенденција, о злу које нам се пузећи прикрада са амбицијама да изнова подели и завлада светом. Његове трагове треба препознати док не буде касно, а *сутра је увек касно*.

Геополитички и геокултурно, Срби се налазе на раскршћу путева, сусрета, додира и сукоба различитих цивилизација, религија и култура. Отуда *Јован Цвијић* пише да смо народ који је саградио кућу на сред пута, а *Јустин Поповић* да живимо на оштрици мача. Ту судбоносну истину запазио је још *Свети Сава* изразивши је метафорично речима да смо ми народ разапет између Истока и Запада (Исток на Западу и Запад на Истоку), док је свети *Николај Велимировић* говорио да су Срби народ изнад Истока и Запада.

Овакав геополитички положај и геокултурни дух хришћанског народа (православног светосавља, лазаревске епископске етике, слободарства, правдољубља, патриотизма и човекољубља, чојства и јунаштва), пратиће као историјска наддетерминанта и метасоцијални усуд српски народ, као народ вечитих сеоба (Милош Црњански), од настанка до данас.

У историји дугог вала (Бродел) опстају и трају на „решету времена” (Његош) само они народи, који својим стваралаштвом и борбом бране свој идентитет, слободу и интегритет.

Народи сеоба, који се демографски не обнављају и не чувају свој културни идентитет, најчешће доживе судбину да њихови белези бледе у колективном памћењу и нестају са историјске мапе. Њихове записе историјски ветрови, попут морских валова, бришу са пешчаника и односе у заборав. О њима остају само митови у имагинарном музеју човечанства.

У историјском памћењу остају да активно живе само они народи који су дубоко укореењени у своју духовну вертикалу, културну баштину и који својим делом когнитивним капиталом и иновативно-креативним стваралаштвом чувају свој идентитет, слободу и интегритет, отварају капије будућности и афирмишу вредности мира и напретка у свету. Такви народи чувају успомену на своје часне претке. Њихове нове генерације у етички кредо уносе печат Даничићеве поруке да се „за отаџбину може гинути на сваком послу”!

Разумевајући мегатрендове, као стреле времена (А. Турен), а посебно дух радикалне промене парадигме у 21. веку од геополитике и геоекономије ка значају геокултуре за одрживи будући развој сваког народа и човечанства, аутор овај прилог посвећује проблематизацији питања научног и културолошког значаја монографија о становништву и насељима за очување културног идентитета у колективном памћењу српског народа.

Становништво, историја и култура памћења

Становништво представља демографски субстрат, онтолошку основу сваког друштва. Иако су људи трошна бића, пролазни гости на овом свету, народи и институције имају дугу историју и трају колико трају њихова дела.

Историја народа је пуна успона и падова и јавља се у форми комедије, мелодраме или трагедије. Њу, пак, стварају људи као актери, народи, друштвене класе и покрети, а не богови и владари. У овом контексту култура је онај беоцуг континуитета међу генерацијама, народима и цивилизацијама; примарно, идентитарно језгро духовне вертикале и интеграције, повезаности између предака и потомака у историји, кроз простор и време.

У традиционалним заједницама култура се преносила са колена на колено. Цивилизација и модерно друштво измислили су писану реч, а данас електронску дигиталну комуникацију, којом се преносе поруке, и то не само пословне, већ и интерперсоналне и културне међу генерацијама и народима. Неки истраживачи најављују потискивање цивилизације речи наступом доба цивилизације слика, док дистопичари, на фону орвелијанског схватања перспективе човечанства, најављују да ће митове и науку заменити доба спектакла и информација.

Српски народ дуго је кроз историју био народ усмене културе, епског наратива и идентитета. Трагови о нашем трајању забележени су не само у археологији (у материјалној култури), већ и у бројним хагиографијама и народној епској поезији. Све до почетка 19. века спорадични су били записи (појединаца, црквених хагиографа, историчара и писаца). Како се ширила писменост у западној Европи, и на овим нашим просторима појавили су се први просветитељи и са њима су настали први писани трагови о нашој историји. Може се рећи да је наш први просветитељ (изузимајући светог Саву и Ћирила и Методија као претече) био *Доситеј Обрадовић*, као први министар просвете у осло-

бољној устаничкој Србији. Сетимо се његове поруке: „Књиге, књиге, браћо, а не звона и прапорци!”. Као да је тиме покренуо на велику активност наше реформаторе у области језика и културе *Вука Караџића* и *Ђуру Даничића*.

Српски народ, поред борбе за национално ослобођење и одбрану своје државности, видео је пут своје еманципације у борби за очување националног идентитета и своје културе, у истицању значаја писмености, образовања, очувања и развоја свог језика, ћирилице и православне духовности.

И док се, до средине 19. века, неговала усмена култура, преношена са колена на колено, најчешће кроз епске песме и певање уз гусле (отуда: „песма нас је одржала, њојзи хвала”, као и симболички значај гусала у нашој култури), сад настају прве целовите студије, родослови, историјски записи. У њима се систематизују бројна сећања и знања из националне културе и историје. У овом контексту, усмене народне паметаре, врачаре и видовњаке почињу замењивати први истраживачи, пионири наше историографије и наука. Историја развоја националне науке, образовања и културе илуструје формирање и успон нашег националног духа, у распону од традиционализма, романтизма, до реализма и модернизма.

Осврт на научна монографска истраживања насеља и порекла становништва

У области демографије прва истраживања у Србији налазимо у радовима *Владимира Карића* (1848–1893) (Србија: предели и становништво), док је академик *Јован Цвијић* засновао читаву школу (насеља и порекло становништва) антропогеографских, демографских, етнокултуролошких и социолошких истраживања. Цвијић је утемељио антропогеографску парадигму и афирмисао комплексан мултидисциплинаран приступ у монографском проучавању насеља и становништва. У његовим радовима долази до срећног сусрета и преливања природних и друштвених наука (географије, демографије, антрополигије, етнологије, историје и социологије, истицао је академик Радомир Лукић. Ову методу истраживања потом ће следити и други значајни писци у демографским, историјским и друштвеним наукама у нас.

У европским оквирима монографску методу налазимо у 19. веку у истраживањима француза *Фредерик Ле Плеја*, а затим у 20. веку у истраживањима *Де Густуја* у Румунији, код *Знањицког* у Пољској и *Ива-*

на *Хацијског* у Бугарској. Такође, у савременој социологији у Румунији она је афирмисана у радовима *Димитрија Отадескуа*, у његовим студијама румунске дијаспоре. Под његовим вођством само је у последњих 15 година објављено преко 10 монографија о румунској дијаспори у Аустралији, САД, Канади, Великој Британији, Немачкој...

У историји науке у нас, између два светска рата, теоријским и монографским истраживањима насеља и становништва бавили су се *Тихомир Ђорђевић*, *Сретен Вукосављевић* и *Драгољуб Јовановић*. У периоду после Другог светског рата значајан допринос су дали: *Никола Вучо*, *Милош Маџура*, *Цветко Костић*, *Ружа Петровић*. Од истраживача из југоисточне Србије треба истаћи Михајла Костића, Јована Ћирића, Данила Ж. Марковића, Љубишу Митровића, Момчила Златановића, Драгољуба Симоновића, Севделина Андрејевића, Јована Петковића, Животу Јоцића, Душана Ж. Јовановића, Јована Петровића, Драгана Крстића, Драгана Митића. У новом веку ступа нова генерација истраживача на нашим универзитетима, афирмишући одређене научно-истраживачке институције: Центар за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу, Институт за економска истраживања Економског факултета у Нишу, Центар за научноистраживачки рад САНУ и Универзитета у Нишу.

О иницијативи академика Радомира Лукића за писање *Хроника села*

Суочен са тенденцијом брзог одумирања и пропадања нашег села (чије су манифестације интезивно ширење процеса сенилизације и депопулације), посебно на простору централне и југоисточне Србије, академик *Радомир Лукић*, као председник академијског Одбора за село, алармирао је нашу јавност о тежини проблема и последицама ове негативне тенденције за перспективу и будућност нашег народа. Указујући да ако се наталитет и морталитет наставе да се крећу овом линијом (регресија у наталитету и „прогресија” у морталитету становништва), Србија ће 2225. остати без житеља, односно да ће на овом простору живети неки други људи, академик Радомир Лукић покренуо је 1982. године иницијативу за писање монографија о селима у Србији.

Табела 1. Динамика становништва југоисточне Србије (1948–2011)

Територија	1948	1953	1961	1971	1981	1991	2002	2011
Република Србија	6527,6	6978,1	7641,9	8446,7	9313,7	9778,9	7783,0	7498,0
Југоисточна Србија	1026,1	1075,3	1091,7	1120,2	1144,7	1123,3	1107,3	973,0
Нишавски округ	238,8	303,5	327,3	363,3	394,1	396,0	391,9	393,4
Топлички округ	141,5	149,4	141,1	129,5	121,9	111,8	105,2	96,5
Пиротски округ	160,3	157,4	145,8	136,0	127,4	116,9	106,8	95,1
Јабланички округ	231,3	244,1	254,8	261,0	262,5	255,0	237,8	224,0
Пчињски округ	209,2	220,9	222,5	230,4	238,8	243,5	255,5	165,7

Извор: Попис становништва Србије, Републички завод за статистику Србије, Београд, 2012.

Данас у Србији постоји 986 одумрлих сеоских насеља, док у преко 100 живи мање од 5 становника. Прогнозе су да ће у наредних 15 година остати још 1.200 села без својих житеља. Све то говори да је Србија у 20. веку доживела радикалну демографску деструкцију свог становништва. Узроци томе су масовни ратни губици становништва, али и последице стратегија развоја (било у лику радикалне индустријализације или савремене транзиције без социјалне одговорности).

Табела 2. Насеља са мање од 100 становника

Насеља са мање од 100 становника	
1948–1961.	око 80
1971.	140
1981.	280
1991.	487
2002.	713
2011.	986
2012.	1034

Извор: РСЗ, 2013.

Ови процеси депопулације и сенилизације села данас шире се као канцерогени феномен, односећи не само читаве генерације, већ и насеља и регионе. У ери транзиције они се шире и на урбане просторе Србије, који све више, како открива званична статистика, показују рапидан пад становништва. Наиме, од пописа до пописа у Србији нестане годишње по један град величине од 35–40.000 становника. Имајући у виду овакво стање и тенденције, Лукић је апеловао да се све наше друштвене и државне институције, од САНУ, преко Владе до универзитета, цркве и породице, активно и перманентно укључе не само у проучавању узрока и последица овог проблема, већ и кроз социјалну акцију на њиховом разрешавању. Посебно је истакао обавезу научника

да се баве проучавањем и објављивањем монографија, тј. „хроника села”. Данас већ можемо *сагледавати ефекте Лукићеве иницијативе* (и Одбора за село САНУ) из 1982. године. Смисао апела и иницијативе академика Лукића најречитије је садржан у његовој поруци „да село сачувамо од пропадања и заборава”! Оваква иницијатива има не само научни, већ и културолошки значај у одговорности научника да својим истраживањима оставе трајне белеге у нашем колективном памћењу, о постојању и губицима нашег народа кроз историју.

Табела 3. Демографија Србије у бројкама

42,2	године је просечна старост грађана Србије
1500	насеља у Србији годишње не добије ниједно дете
986	села у Републици нема становништво
100	насеља има мање од пет житеља
224.600	Србија је мање за протеклих 10 година
250.000	стараца је више него деце
27,50	просечна старост мајке у Србију при рођењу првог детета
25%	жена старијих од 14 година није рађало
5	бракова се у Србији закључује на 1000 становника

Извор: *Вечерње новости*, 7. јул 2013, стр. 10.

Иницијатива академика Лукића покренула је читав мали покрет писаца хроника и родослова фамилија из завичајних сторија. У њему су учествовали бројни аутори: лаици, аматери, учитељи, научници и књижевници. На том фону настале су и објављене многе монографије различитог домета и квалитета, али са једном намером: да се оставе писани трагови о становништву, фамилијама, родовима, насељима, како би се предала „штафетна палица сећања” новој долазећој генерацији и како би се сачувао идентитет о томе ко смо, одакле потичемо, те како се радило и живело у прошлости. Речју, да нисмо као појединци, нити као народ, без корена и помена.

Захваљујући овој иницијативи, рачуна се да је у Србији објављено преко 500 монографија, било у издању САНУ или под покровитељством Културно-просветне заједнице Србије, која је и писце најбољих монографија наградила посебним повељама.

Заветне поруке академика Лукића о потреби научног истраживања и развоја становника руралних простора у Србији и писања монографија, следили су наши најбољи демографи, географи, економисти и социолози села у другој половини 20. века: Милош Мацура, Душан Брезник, Цветко Костић, Михаило Костић, Ружа Петровић, Милован Митровић, Ђура Стевановић, Јован Тирић, Момчило Златановић, Дра-

гољуб Симоновић, Петар Голубовић, Драгољуб Златковић, Јован Петковић, Милосав Петровић. Њима се придружила и млађа генерација истраживача Живота Јоцић, Драгољуб Ђорђевић, Миомир Наумовић, Срђан Шљукић, Сузана Марковић Крстић, Лела Милошевић Радуловић, Драгана Пешић.

О научном и културолошком значају монографских истраживања

Може се поставити *питање* – *зашто су нам потребна истраживања кретања становништва и развоја у Србији?* Већ смо на почетку истакли да становништво представља онтолошку основу и капитални ресурс сваког друштва. Стога је упознавање са узроцима и последицама природног и механичког кретања становништва, са структуром и динамиком становништва, са мобилношћу људског капитала, од пресудног значаја за реално сагледавање савремених развојних потенцијала и процеса. Свако планирање садашњег и будућег развоја привреде и друштва на било ком нивоу његове организације (од микроструктура, преко региона, до глобалног друштва), не може се руководити „одокативним” импресијама, већ мора бити ослоњено на научна сазнања. Имајући у виду садашње демографско стање у Србији, морају се позвати на узбуну све инсититуције од Владе до породице, како бисмо подигли одговорност свих актера за демографску обнову друштва и разрешавање проблема демографске репродукције, јер нам од тога зависи будућност.

Култоролошка улога ових истраживања огледа се у томе да се оставе белези о сторији породица, насеља, завичајних топонима у култури сећања и колективном памћењу нације, као и да се на основу тих чињеница изграђује духовна, културна, идентитарна матрица, као мост између предака и потомака и развије геокултура простора и национална култура.

Пишући о историји и стању духа свога доба *Маркс* је, између осталог, истицао да „мртва рука традиције (прошлости) попут море притиска свест нових генерација”.

У савремености постоји различит однос између традиције и модернизације у различитим културама и цивилизацијама. На Западу је дух модерне и постмодерне и нове цивилизације трећег и четвртог таласа почео радикално потискивати значај прошлости у име будућности, па је из те чињенице футуролог *Џон Нисбет* у „Мегатрендовима” изнео закључак да „као што је у прошлости историја одређивала сада-

шњост, у савремености њу одређује будућност”. На Истоку древне цивилизације *Кине* и *Индије* још увек живе у духу конвергенције између процеса традиције и модернизације, која им омогућује просперитетни напредак, филозофију спокојног живота, посвећеност хармонијском развоју личности и одрживог одговорног односа између човека, друштва и природе.

Нова „интернет генерација” на Западу и у нас, заплуснута пост-модерном филозофијом релативизма свих вредности, као да у трци за профитом следи филозофију прагматизма, утилитаризма, хедонизма и себичног индивидуализма. Нека истраживања западних и наших социолога управо то илуструју. Примера ради, *Анђела Мирков* (2013: 307) показује да што су испитаници старији, они показују већу вероватноћу да ће препознати заједничке интересе са становницима свог насеља и у погледу функционалне (практичне) и емоционалне везаности за примарни завичај, док „више од половине младих (54,6%) уопште није навело становнике свог насеља са којим деле заједничке интересе и драстично мање њих сматра да са њима има највише заједничких интереса (само 8,2% младих у односу на 22,2% осталих). Објашњење за овакав став младих ауторка налази у чињеници да су млади људи спремнији на просторну покретљивост и упознавање новог у свету, као и да њих не ограничавају породичне и пословне обавезе, као што је то случај са одраслим особама (Мирков, 2013: 315).

Ова и нека друга истраживања говоре о процесу трансформације социјалних ставова нових младих генерација према везаности за примарни завичај и њихову све већу окренутост свету, изазовима и шансама које он пружа за њихово запошљавање и квалитет живота, те отуда различито преферирање локалних и глобалних вредности између различитих генерација. Уз сав значај завичаја у процесу примарне социјализације, нова генерација све више остаје отворена према изазовима у глобалном простору.

И поред ове тенденције у фокусу културне оријентације младих неспорно је да у процесима социјализације и формирања идентитарне културе још увек значајну улогу има примарна породица и завичајно искуство. *Иво Андрић* је с правом поручио: „Човек без завичаја је човек без корена и трајног упоришта”. Наравно, културни идентети појединаца и друштвених група су слојевити амалгами или, како песник *Адам Пуслојић* пише, „својеврсни укрштај неба и земље”, израз човекове везаности за завичај, али и икаровске тежње да лети и осваја нове хоризонте света. У том смислу идентитарна култура није затворен ен-

титет, већ отворена структура подложна трансформација кроз време и простор, кроз историју, Проблем кризе идентитета особито настаје у периодима транзиције, када се традиционални културни обрасци преиспитују и трага за новим формама идентификације.

Имајући све ово у виду, ваља истаћи да у формирању културног идентитета етничких група, поред породице и школе, велику улогу имају култура и медији у савремености, као и монографије о становништву и насељима, које преци и савременици остављају о прошлости и себи својим потомцима. Културолошка функција *монографија* о становништву и насељима огледа се у томе да представљају белеге о идентитарној култури и светионик у колективном памћењу народа, духовну вертикалу између предака и потомака, сведоке нашег трајња кроз простор и време. Оне нам помажу, као знакови поред пута, да сазнамо ко смо, одакле смо и куда идемо. У том смислу монографије, хронике, родослови; речју, разне врсте сторија о пореклу неког народа, насеља, породица, значајне су за формирање идентитарне културе народа и очување културе сећања у колективном памћењу, јер „човек који се ничега не сећа престаје да буде човек” (Љубиша Арсић). А цвет који заборава на свој корен, како рече песник, не заслужује да расте!

**Закључци и препоруке са округлог стола:
Значај монографија о становништву и насељима за развој
националне културе и културе сећања (предлог)**

Суочени са алармантним појавама не само депопулације и сенилизације села у нас, већ и њиховим интензивним одумирањем (данас је у Србији 986 села остало без иједног становника, док преко 100 насеља има мање од 5 становника, док предвиђања демографских аналитичара упозоравају да ће за наредних 15 година остати још 1.200 села без житеља), овим округлим столом о значају и улози монографија о насељима и становништву за очување идентитарне културе, желимо да реактуелизујемо поруке академика Радомира Д. Лукића (председника академијског Одбора за село), о потреби писања хроника села о историји наших насеља, како би се у колективном памћењу потомцима оставили белези о њиховим завичајним коренима, који представљају примарно идентитарно искуство у њиховој социјализацији и трајно упориште.

Имајући у виду досадашње напоре Огранка САНУ у Нишу на истраживању проблема репродукције становништва југоисточне Србије, желимо указати на могуће правце и даље задатке на истраживању ових питања;

1. Неопходно је подстицати истраживаче у нас да се систематски баве монографским истраживањима развоја становништва и насеља, како би се јачао сазнајни потенцијал наших заједница (како научно-академске, тако и других институција у локалној заједници и глобалном друштву) о структури и динамици кретања становништва, што је претпоставка за рационално планирање развоја, али и ради развијања културе сећања и очувања идентитета у колективном памћењу нашег народа, који демографски одумире, а бројни простори остају социолошки мртви, запуштени буџаци у којима нико више не живи;

2. У организацији Огранка САНУ и Универзитета у Нишу одржати посебан семинар о методологији писања монографија који би имао инструктивни карактер и допринео обучавању аматера који се баве овом врстом истраживања и писања хроника на простору југоисточне Србије;

3. Подстицати студенте и младе истраживаче (преко израде дипломских радова, мастер и докторских теза) на истраживање ове тематике (историје, демографије, социологије, етнокултурологије становништва и насеља), те осмислити конкурсе за награђивање најбољих радова и студија на тему развоја становништва и насеља у југоисточној Србији;

4. Организовати изложбе и промоције најбољих монографија на ову тему које су везане за Србију и југоисточну Србију;

5. Кроз реформу и иновацију наставних планова и програма институционално увести нове наставне предмете и дисциплине у студијске програме: историја становништва и насеља Србије, социјална демографија, демографија и наталитетска политика, студије српске дијаспоре;

6. Подржати активност научних института и центара на универзитету и при факултетима на даљем истраживању демографских, социјалних и културних проблема југоисточне Србије (теме које су везане за овај простор Србије, пограничја и Балкана);

Предлажемо да се следеће године, у оквиру делатности Огранка САНУ и у сарадњи са другим инситуцијама и Центром за културу општине Пирот, организује научни скуп о значају стваралаштва Драгољуба Јовановића о селу и сељаштву, као резервоару демографске репродукције и актеру пољопривредног и еколошког одрживог живота.

Пружамо подршку елаборацији и остваривању пројекта емпијског истраживања о узроцима и последицама „одлива мозгова” из југоисточне Србије, као и истраживање могућности израде стратегије њиховог повратка у матицу и ангажовања на даљем развоју и препороду Србије.

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

Србија је читав 20. век из бројних разлога (ратних сукоба и губитака становништва, а потом и из погрешних развојних и транзиционих стратегија и запуштене здравствене културе) доста олако расипала и девастирала своје виталне демографске потенцијале, тако да је данас у катастрофалном стању демографски разорене нације, захваћене снажним процесима сенилизације, депопулације и емиграције младе високо образоване генерације.

На поразност таквог стања указују и званични статистички подаци: у последње две деценије скоро сваке године се Србија смањује за 35–40.000 становника, било због смањеног природног прираштаја и све веће смртности њеног становништва, било због механичког одлива, односно миграција из земље.

Свака пета трудноћа у Србији завршава се абортусом. Рачуна се да се годишње изврши преко 300.000 абортуса у Србији. Не негирајући либерално право жене на абортус као део људских права, ова чињеница је више него алармантна за земљу у којој постоји низак природни прираштај становништва и у којој се шири феномен беле куге. Ако је то „изабрани” облик контроле рађања, онда је он најпримитивнији и најпогубнији како по здравље и лични развој жена, тако и по демографски развој друштва.

Демографске пројекције развоја Србије до 2050, такође указују на негативан исход и денаталитетске катастрофалне политике у Србији. Процене су да ће Србија 2050. године имати око 6.300.000 становника, отприлике као 1950. године. Ако се наставе ове тенденције и остваре ове прогнозе, Србији ће 2050. бити неопходан прилив миграната да ублажи јак притисак старих на радни контингент, изазван одласком у пензију бивше „бејби бум” генерације.

Бројне су негативне импликације оваквог стања и тенденција у структури и кретању становништва Србије, почев од смањења радно активног становништва и витално-иновационих капацитета за економски развој земље, преко умањења безбедносних потенцијала земље за одбрану њеног интегритета и суверенитета, па све до угрожавања њених егзистенцијалних основа за будући опстанак српског народа.

Могло би се константовати да је наша наука објективно дијагностификовала узроке оваквом стању и могуће последице, али да се недовољно и несинхронизовано ради од стране бројних других државних и друштвених актера на промени оваквог стања. Као да однос пре-

ма капиталном питању демографске обнове Србије у нас има више кампањски, *ad hoc* манифестационо-маркетиншки карактер, него што је израз целовито развијене свести и изграђеног програма о примарном циљу и приоритетном суштинском задатку из националне стратегије обнове и одрживог развоја становништва и остваривање акционог модела пронаталитетске политике.

Крајње је време да се схвати да је демографско питање у Србији кључно егзистенцијално, развојно и национално питање. Питање опстанка и даљег развоја српског народа и његов државе на овом турском геополитичком простору, на коме се сусрећу, сукобљавају, али и конвергирају различите културе и цивилизације.

Резултати научних истраживања указују да се на демографску обнову мора гледати као на питање свих питања. Форме државне организације, политички режими и текуће елите су се кроз векове мењале, а народ је опстајао ако се множио и чувао своју културу и идентитет, а најпре језик као свој други дом, друго сунце, светионик, за своје кретање кроз историју, на путу у будућност.

На такав значај становништва и културе за развој и опстанак једног народа данас указују еминентни научници, који истичу нов коперникански обрт у парадигматском дискурсу: од геополитике и геоекономије у 20. веку ка значају геокултуре у 21. веку. То, пак, значи да ће углед и положај једног народа у настајућој цивилизацији човечанства све више доминантно зависити од његове културе и од иновационо-стваралачких потенцијала његовог становништва, а не од простора, технологије и моћи наоружања.

Скоро један век демографска кретања у Србији у знаку су регресије, пада наталитета и снажних миграционих токова на релацији село-град, матица-иностранство. Садашњи демографски биланс Србије резултанта је синергије не само историјско-геополитичких фактора, већ и промашених стратегија развоја, заснованих на радикалној индустријализацији и транзицији без социјалне одговорности. Ови и други процеси довели су Србију у стање великих демографских губитака, урушавајући њен демографски супстрат, уводећи је у поље демографске катастрофе.

Оваква алармантна демографска ситуација у земљи захтева критичко преиспитивање не само националне стратегије и наталитетске политике, већ и концепције друштвеног развоја, владајуће стратегије зависне модернизације, као и редеофинисање бројних јавних политика (политике регионалног развоја, здравства, образовања, културе и социјалне политике).

Демографска репродукција и пронаталитетска политика не смеју се секторски третирали, као искључиво здравствени проблем и одговорност једног министарства, већ као интегрални део глобалне стратегије развоја Србије и као одговорност различитих друштвених актера (државних и друштвених) у настајућем плуралистичком демократском друштву. Међу субјектима демографске стратегије и популационе политике треба убројити бројне друштвене групе и институције (од породице, преко професионалних удружења, цивилног друштва, до државних органа /Народне скупштине, Владе са својим министарствима и другим институцијама, Српске академије наука/, школства, здравства, културе, цркве, до масовних медија). Све ове институције имају различиту улогу, моћ и одговорност у формулисању јавних политика и креирању мера и одлука од битног значаја за пронаталитетску политику и демографску обнову земље. Апострофирање њихове улоге у сфери демографске репродукције не умањује етичку и сваку другу одговорност личности појединаца и брачних заједница, као примарних актера демографске репродукције.

Свакако да формулисање националне стратегије у овој области није могуће без радикалне промене глобалне стратегије друштвеног развоја и инаугурисања и остваривања принципа културе мира, регионалне сарадње и стабилности на Балкану и у свету, јер је то најшири геополитички контекст и претпоставка да се повежу мир и развој и да култура живота надјача културу смрти и разарања у животу народа и човечанства.

Национална стратегија обнове становништва и из ње изведени инструменти пронаталитетске политике у Србији претпостављају:

1) Редифинисање националне стратегије демографске обнове као интегрални и суштински део стратегије развоја и јачања безбедности земље;

2) Развијену свест да наталитетска политика није секторска ствар овог или оног министарства, већ интегрални део културе здравља народа, политике развоја и јачања безбедности и стабилности земље.

3) Дефинисање и остваривање политике равномерног регионалног развоја Србије битна је претпоставка демократске интеграције, односно напора да се смире процеси миграције и активирају унутрашњи потенцијали и остваре компаративне предности у развоју сваке регионалне средине, општине и насеља у Србији.

4) Посебно је неопходно сагледати право место и улогу села и пољопривреде у економском развоју земље, али и демографској обнови

становништва. У овом контексту треба радити на обнови задрugarства, као инхерентног механизма организовања пољопривредних произвођача и заштите њиховог интереса. Овај се акциони план мора допунити не само адекватном рејонизацијом пољопривредне производње на принципу кластер система, већ и стварањем нових институција у агро-индустријском комплексу, које ће органски повезивати село и град, пољопривреду и индустрију и јачати економску моћ пољопривредних произвођача и цену њихових производа на савременом тржишту. Такође, веома важна претпоставка модерног развоја села јесу бројне пратеће институције: школске, здравствене и културне, које треба вратити селу и пољопривредним произвођачима, ради задовољавања њихових општекултурних потреба. Само модерно уређено село, са развијеном комуналном инфраструктуром (водоводом, канализацијом), електрифицирано и саобраћајно повезано са општинским и урбаним центрима, имаће привлачну моћ за живот и рад нових генерација пољо-привредних произвођача и грађана.

5) Садашња административна организација Србије је хиперцентралистичка. Стога је, ради масовног ширења иницијативе грађана за учешће у економском и политичком животу земље, неопходно проширити права локалних самоуправних заједница, како би се системом партиципативне демократије извршила унутрашња мобилизација свих друштвених снага у базичним ћелијама друштва (насељима, месним заједницама, општинама и регионима). Демократизација и фрункционална регионализација Србије подстакла би њен бржи привредни и општедруштвени развој и омогућила демократску интеграцију региона у глобално друштво.

6) Бројним мерама треба јачати улогу брака и породице у друштву као основне и најодговорније институције за демографску репродукцију. У том смислу треба подстицати материнство и очинство као вредности у друштву, финансијски оснажити децју заштиту и подстаћи наталитетску политику уз истицање етичке и друштвене одговорности појединаца, породице и брака.

7) Неопходно је, кроз бржи развој привреде са ослоном на сопствене ресурсе, ширити простор за запошљавање младе генерације, што је предуслов за њихово осамостаљивање и заснивање брачних заједница и остајање у земљи.

8) Подизање квалитета живота и здравствене културе становништва треба да буде један од приоритетних циљева у стратегији националне демографске обнове. Као саставни део овог програма, сексуално

образовање и здравствена култура морају бити један од инструмената заустављања неконтролисаног бујања абортуса који су штетни по репродуктивно здравље жене и демографски потенцијал друштва.

9) Посебну одговорност у афирмисању циљева и вредности про-наталитетске политике имају образовне институције и медији. Својим наставним садржајем и проблемским шемама, оне треба васпитно и педагошки да утичу на социјализацију и развој здраве личности у друштву, која је свесна значаја демографске репродукције за опстанак и напредак друштва.

10) Неопходно је, такође, поентирати улогу цркве и цивилног сектора, тј. невладиних организација, њихову одговорност за афирмацију етичких и других вредности у области демографске обнове становништва и стварању толерантног, плуралног, мултикултурног и демократског друштва.

ПРИЛОГ

01. 07. 2021.

Витални догађаји: 2019–2022.

У Републици Србији у 2019. години број живорођених је 64.399 (9,3‰), док је број умрлих износио 101.458 (14,6‰). Природни прираштај је -37.059 (-5,3‰).

Према реду рођења, највише је рођено деце првог реда рођења 29.656 (46,1%) и другог реда рођења 22.701 (35,3%). Посматрано по старости, децу првог реда рођења су родиле жене чија је старост у интервалу између 25–29. године, док су децу другог реда рођења родиле жене старе између 30–34. године.

Највише деце се родило у јануару, јулу, августу, септембру и октобру.

У Републици Србији у 2020. години број живорођене деце био је 61.692, а умрло је 116.850 лица. Природни прираштај је -55.158. Процењен број становника у Републици Србији у 2020. години износи 6.899.126.

Од 2011. до 2020. године, број становника у Републици Србији је само на основу природног прираштаја смањен за 384.858.

Стопа природног прираштаја у Републици Србији је износила -8,0‰. Стопа природног прираштаја позитивна је само у Прешеву, Новом Пазару и Тутину у 2020. години.

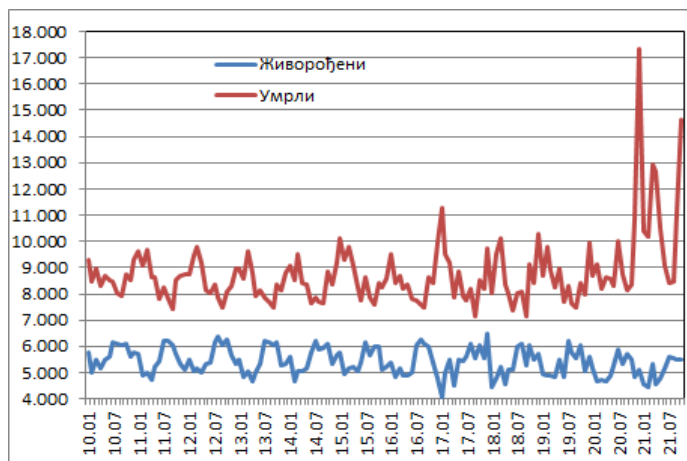
Највећи број рађања, 18.584, забележен у старосној групи жена од 30. до 34. године. Просечна старост мајки при рођењу детета је 30,1 година, док је просечна старост мајки при рођењу првог детета 28,8 година.

У Републици Србији је, према подацима за 2020. годину, регистровано 116 850 умрлих лица (60.450 мушкараца и 56.400 жена). Просечна старост умрлих у Републици Србији је 75,1 година.

У октобру 2021. у Србији је рођено 5.498 беба, а умрло је 14.666 лица. У односу на октобар 2020. број рођених је повећан за 15 или за 0,3%, а број умрлих је повећан за 6.313 лица или за 75,6%.

Број преминулих највећи је након рекордних 17.321 лица у децембру 2020. Вишак умрлих, као одступање од четворогодишњег просека од 8.673 лица, у октобрима 2016–2019. износио је 69,1%.

„У Републици Србији, у периоду јануар–октобар 2021. године, број живорођених је износио 50.974. У односу на исти период претходне године, када је број живорођених износио 51.753, бележи се пад од 779, односно за 1,5%. Број умрлих у Републици Србији у периоду јануар–октобар 2021. године износио је 108.379 и, у односу на исти период претходне године, када је број умрлих био 86.798, бележи се раст од 21.581 или за 24,9%.”

Извор: РЗС.

Негативан природни прираштај износио је 57.405 лица и повећан је са 35.025 лица у периоду јануар–октобар 2020.

Пад броја становника у десет месеци 2021. упоредив је са пописаним бројем становника у 2011. у Ваљеву (58.932), Крушевцу (58.745) или Врачару (56.333). До краја 2021. биће упоредив са Панчевом (76.203) или Чачком (73.331).

У Републици Србији, у периоду јануар–фебруар 2022. године, број живорођених је износио 9.596. У односу на исти период претходне године, када је број живорођених износио 8.985, бележи се раст од 611, односно за 6,8%.

Број умрлих у Републици Србији у периоду јануар–фебруар 2022. године износио је 24.486 и, у односу на исти период претходне године, када је број умрлих био 20.583, бележи се раст од 3.903 или за 19,0%.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аитов, Н. А. (1985): *Социальное развитие регионов*, Москва.
2. Атали, Ж. (2010): *Кратка историја будућности*, Архипелаг, Београд.
3. Бек, Ф. (2016): *Глобално одвезивање људске масе* (интервју дат новинару Милану Старчевићу, објављен у ревији *Геополитика*, број 101/2016).
4. Берк, Л. (2008): *Психологија целоживотног развоја*, Слап, Загреб.
5. Бжежински, З. (1999): *Велика шаховска табла*, ЦИД/Подгорица.
6. Bovoar, S. (1987): *Starost*, 1–2, BIGZ, Beograd.
7. Бек, Ф. (2016): Тајна миграциона агенда, *Геополитика*, бр. 101, Београд.
8. Бобић, М. (2007): *Демографија и социологија - веза или синтеза*, „Службени гласник”, Београд.
9. Бобић, М., Анђелковић Весковић, М. (2015): "Партнерство са дијаспором као стратегија смањења сиромаштва на локалном нивоу", *Социолошки годишњак*, бр. 10, Пале.
10. Бодсон, Ж. (1994). *Европа апартида*, Завет, Београд.
11. Божић Миљковић, И. (2012): *Економија године опасног живљења*, СКЦ, Ниш.
12. Болчић, С. (2002): Исељавање радне снаге и одлив мозга из Србије током 90-тих у, Силвано Болчић, Анђелка Милић (ур.) *Србија крајем миленијума – разарање друштва, промене и свакодневни живот*, Филозофски факултет – Институт за социолошка истраживања, Београд.
13. Viner, M. (1995): *Global Migration Crisis*, New York, Harper Collins.
14. Вујић, Т. (2014): *Имовинска провалија у Европи*, „Политика”, 2. 4. 2014, Београд.
15. Голубовић, П., Марковић Крстић С., (2008): *Демографске структуре неких балканских земаља*, Филозофски факултет, Ниш.
16. Гречић, В. (2010): *Српска научна дијаспора – тамо и овде*, Институт за међународну привреду и политику, Београд.
17. Гречић, В. (2019): *Српска стваралачка интелигенција у расејању*, Матица српска, Нови Сад.
18. Гречић, В., Тодић, Д. (2016): „Шта је са стратегијским опредељењем Србије за трансформацију негативних у позитивне ефекте спољних миграција”. У *Мигранти на раскришћу или беспућу земље Србије*, Институт за упоредно право, Београд.

19. Дрезгић Р. (2010): *Бела куга међу Србима*, „Албатрост плус”, Београд.
20. Зборник: (2016): *Сеобе и развој*, ИДН, Београд.
21. Зборник (2011): *Становништво југоисточне Србије: Демографска репродукција и социо-културна динамика*, Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу, Ниш.
22. Зборник (2012): *Становништво југоисточне Србије: Утицај демографских промена у југоисточној Србији на друштвени развој и безбедност*, Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу, Ниш.
23. Зборник (2017): *Становништво југоисточне Србије: Глобални и регионални аспекти мигранске кризе и друштвене последице одлива мозгова по развој Србије и Балкана*, Огранак САНУ, Ниш.
24. Јакупин Е. (2013): Изазови регионалне политике у Србији. У *Регионални развој и демографски токови земаља југоисточне Европе*, Економски факултет, Ниш, бр. 18.
25. Каххоров, А. Г. (1996): *Социология регионов*, Российская академия наук – Институт социально-политических исследований, Москва.
26. Крстић, В., *Становништво југоисточне Србије: Компаративна студија демографског развитка*, Завод за урбанизан, Ниш, 2007.
27. Кулијić, Т. (2009): *Sociologija generacije*, Ћигоја, Београд.
28. Лазић, М. (1994): *Разарање друштва*, Филип Вишњић, Београд.
29. Мајор, Ф. (1991): *Сутра је увек касно*, Југословенска ревија, Београд.
30. Марковић, С. (2021), *Становништво у социолошком контексту*, Филозофски факултет, Ниш.
31. Мирков, Анђела. Везаност грађана Србије за место у којем живе: емоције и заједнички интереси. У *Промене основних структура друштва Србије у периоду убрзане трансформације*, прир. Младен Лазић и Слободан Цвејић. Београд: Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета и „Чигоја штампа”, 2013.
32. Митровић, Драгана (2020), *Креативност у покрету (Глобализација, сеоба елита знања и нова српска дијаспора)*, Чигоја штампа, Београд.
33. Митровић, Љ. (1970): *Огњишта која гасну*, Економика политика, Београд.
34. Митровић, Љ. (2003), *Савремени Балкан у кључу социологије друштвених промена*, Центар за балканске студије, Ниш.

35. Митровић, Јб. (2009): *Транзиција у периферни капитализам*, ИПС, Београд.
36. Митровић Јб. (2012): *У вртлогу транзиције*, Центар за социолошка истраживања, Филозофски факултет, Ниш.
37. Митровић, Јб. (2014): *Геополитичка транзиција Балкана*, Прометеј, Нови Сад.
38. Митровић, Јб. (2014): Од огњишта која гасну ка изумирању сеоских насеља. У *Село невесело* (прир. Недељко Богдановић), Прометеј, Нови Сад.
39. Митровић, Јб. (2015): *Под лупом социолога*, Прометеј, Нови Сад.
40. Mitrović, M. (1999): *Srpsko selo, Prilog sociologiji tradicionalnog srpskog društva*, Novi Sad.
41. Митровић, Милован (2015), *Села у Србији, промене структуре и проблеми одрживог развоја, Попис становништва, домаћинства и станова 2011., Попис пољопривреде 2012*, Републички завод за статистику Републике Србије, Београд.
42. Митровић, Предраг (2010), *Миграција високообразоване радне снаге и ендегени раст*, Економски факултет, Ниш.
43. Михајловић, Коста (1978), *Политика и систем подстицања бржег развоја привредно недовољно развијених република и аутономних покрајина*, Београд.
44. Никитовић, В. (2016): *Демографска будућност Србија – имиграција као извесност?*, Службени гласник, Београд.
45. Оцић, Ч. (2003): *Увод у региономику*, Знамен, Београд.
46. Оцић, Ч. (2004): *Региономска истраживања*, Знамен, Београд.
47. Печујлић, М. (2002): *Глобализација – два лика света*, Гутенбергова галаксија, Београд.
48. Penev, G. *Popis stanovništva, domaćinstva i stanova 2002. – prvi rezultati, Demografski pregled*, br. 10, 2002.
49. *Развој привредно недовољно развијених подручја СР Србије ван САП (1970-1985)*, (1986), Републички фонд за подстицање бржег развоја привредно недовољно развијених подручја СР Србије ван САП, Економски институт, Београд.
50. Разанцев, Д. И. П. (2009): *Социология региона*, Социолошки факултет, МГУ, Москва.
51. Рашевић, М. (2016): *Миграција у функцији развоја: могућност или мит. У Сеобе и развој*, Центар за економска истраживања Института друштвених наука, Београд.

52. Сборник: (2010): *Современные глобальные проблемы*, Институт мировой экономики и международных отношений, РАН, Москва, РАН, Москва.
53. Смиљанић, В. (1979): *Психологија старења*, Нолит, Београд.
54. Стоиљковић, Д. (2010): *Демографски проблеми Србије – предлози и скице*, Ниш.
55. Станковић, В. (2014): *Србија у процесу спољних миграција*, Републички завод за статистику уз подршку ЕУ, Београд.
56. Spasić, V., *Zašto Srbi nestaju*, Kragujevac.
57. Томановић, С., Станојевић, Д. (2016): *Млади у Србији 2015. године: стање, опажања, веровања и надања*, Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета, Београд.
58. Хантингтон, С.: *Сукоб цивилизација*, ЦИД, Подгорица, 1998.
59. Held, D., McGrew, A. (2002): *Globalisation/Anti-Globalisation*, Polity Press, Cambridge.
60. Филиповић, Јован (2016), Intellectual and Expert diaspora: Serbian PhDs in the World. У „Одлив мозга – узроци и последице по национални развој и идентитет”, Огранак САНУ Универзитета у Нишу, Центар за социолошка истраживања Филозофског факултета, Центар за балканске студије, Ниш.
61. Шуковић, Д. (2016): Миграције – и моралне и корисне. У *Сеобе и развој*, Институт друштвених наука, Београд.

БЕЛЕШКЕ О РАДОВИМА

1. ДРУШТВЕНА АКТУЕЛНОСТ ИЗГРАЂИВАЊА ПРОГРАМА ДУГОРОЧНИХ МУЛТИДИСЦИПЛИНАРНИХ ИСТРАЖИВАЊА ПРОБЛЕМА РАЗВОЈА СТАНОВНИШТВА ЈУГОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ – рад објављен у зборнику "Становништво југоисточне Србије: Демографска репродукција и социокултурна динамика", Центар за научно-истраживачки рад САНУ и Универзитет у Нишу, Центар за социолошка истраживања, Филозофски факултет, Ниш, 2011.
2. РЕГИОНАЛНИ АСПЕКТИ ПРОЦЕСА СЕНИЛИЗАЦИЈЕ СТАНОВНИШТВА СРБИЈЕ И СОЦИЈАЛНИ СТАТУС ОСТАРЕЛИХ НА СЕЛУ – рад објављен у *Регионални развој и демографски токови балканских земаља*, Институт за економска истраживања, Економски факултет, Ниш, 2004.
3. НОВА СТРАТЕГИЈА ДРУШТВЕНОГ РАЗВОЈА И ДЕМОГРАФСКА ОБНОВА – ПУТ ОПСТАНКА И НАПРЕТКА СРБИЈЕ (Шта нам ваља чинити?) – рад објављен у зборнику "Становништво Југоисточне Србије: Утицај демографских промена на друштвени развој и безбедност", Центар за научно-истраживачки рад САНУ и Универзитет у Нишу, Центар за социолошка истраживања, Филозофски факултет, Ниш, 2012.
4. УТИЦАЈ ХЕДОНИСТИЧКЕ КУЛТУРЕ И СТИЛА ЖИВОТА МЛАДЕ ГЕНЕРАЦИЈЕ НА ОДНОС ПРЕМА НАТАЛИТЕТУ/ДЕМОГРАФСКОЈ РЕПРОДУКЦИЈИ У СРБИЈИ – рад објављен у зборнику "Становништво југоисточне Србије: Култура, наталитетска политика и демографска репродукција", Центар за научно-истраживачки рад САНУ и Универзитет у Нишу, Центар за социолошка истраживања, Филозофски факултет, Ниш, 2013.
5. УТИЦАЈ РЕГИОНАЛНИХ НЕЈЕДНАКОСТИ У СРБИЈИ НА ТОКОВЕ МИГРАЦИЈА И ДЕМОГРАФСКЕ ПРОМЕНЕ У ЈУГОИСТОЧНОЈ СРБИЈИ – рад објављен у зборнику "Становништво југоисточне Србије: Регионалне диспропорције у развоју Србије – Миграције и демографска репродукција", Центар за научно-истраживачки рад САНУ и Универзитет у Нишу, Центар за социолошка истраживања, Филозофски факултет, Ниш, 2014.
6. СОЦИОЛОШКИ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМА ГЕНЕРАЦИЈЕ „ТРЕЋЕГ ДОБА”, СА ПОСЕБНИМ ОСВРТОМ НА ПРОЦЕСЕ СЕНИЛИЗАЦИЈЕ СТАНОВНИШТВА ЈУГОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ – рад објављен у зборнику "Становништво југоисточне Србије: Социјални и здравствени проблеми становника југоисточне Србије са посебним освртом на положај остарелих", Центар за научно-истраживачки рад САНУ и Универзитет у Нишу, Центар за социолошка истраживања, Филозофски факултет, Ниш, 2016.
7. ПЛЕДОАЈЕ ЗА ИСТРАЖИВАЊЕ ФЕНОМЕНА ОДЛИВА МОЗГОВА И УЛОГЕ СРПСКЕ ИНТЕЛЕКТУАЛНЕ/НАУЧНЕ ДИЈАСПОРЕ У НА-

- ЦИОНАЛНОМ РАЗВОЈУ И ПРОМОЦИЈИ ИНТЕРЕСА СРБИЈЕ У СВЕТУ – рад објављен у зборнику "Становништво југоисточне Србије: Одлив мозгова – узроци и последице по национални развој и идентитет", Центар за научно-истраживачки рад САНУ и Универзитет у Нишу, Центар за социолошка истраживања, Филозофски факултет, Ниш, 2016.
8. ГЛОБАЛНИ И РЕГИОНАЛНИ АСПЕКТИ ФЕНОМЕНА МАСОВНИХ МИГРАЦИЈА И ОДЛИВА МОЗГОВА У САВРЕМЕНОСТИ – УЗРОЦИ И ПОСЛЕДИЦЕ - рад објављен у зборнику "Становништво југоисточне Србије: Глобални и регионални аспекти мигрантске кризе и друштвене последице одлива мозгова по развој Србије и Балкана", Центар за научно-истраживачки рад САНУ и Универзитет у Нишу, Центар за социолошка истраживања, Филозофски факултет, Ниш, 2017.
 9. ДЕМОГРАФСКО ПИТАЊЕ СРБИЈЕ КАО КЉУЧНО ЕГЗИСТЕНЦИЈАЛНО, РАЗВОЈНО И НАЦИОНАЛНО ПИТАЊЕ – необјављен рад.
 10. ОД ОГЊИШТА КОЈА ГАСНУ КА ИЗУМИРАЊУ СЕОСКИХ НАСЕЉА – рад објављен у зборнику "Село невесело", Прометеј, Нови Сад, Филозофски факултет, Ниш, 2014.
 11. УЗРОЦИ И ПОСЛЕДИЦЕ ГЛОБАЛНИХ МИГРАЦИЈА У САВРЕМЕНОСТИ (Социолошки, геополитички и безбедоносни аспекти) – необјављен рад.
 12. ГЕОПОЛИТИЧКИ И СОЦИОЛОШКО-КУЛТУРОЛОШКИ АСПЕКТИ РАЗАРАЊА СТАНОВНИШТВА СРБИЈЕ У 20. ВЕКУ И МОГУЋНОСТИ ДЕМОГРАФСKE ОБНОВЕ – Уводно излагање на научном скупу "Особености здравствене културе и патологије становништва југоисточне Србије и њихов утицај на демографску репродукцију", Огранак САНУ, Ниш, 2018.
 13. МОБИЛНОСТ ЕЛИТА ЗНАЊА У ЕРИ ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ И МОГУЋНОСТИ АНГАЖОВАЊА ИНОВАТИВНО-СТВАРАЛАЧКИХ ПОТЕНЦИЈАЛА СРПСКЕ ИНТЕЛЕКТУАЛНЕ ДИЈАСПОРЕ У НАЦИОНАЛНОМ, РЕГИОНАЛНОМ И ЛОКАЛНОМ РАЗВОЈУ СРБИЈЕ – уводно излагање на научном скупу "Узроци мобилности људског/образовног капитала и последица по садашњи и будући развој југоисточне Србије, Огранак САНУ, Ниш, 12. 6. 2021.
 14. НАУЧНИ И КУЛТУРОЛОШКИ ЗНАЧАЈ МОНОГРАФИЈЕ О СТАНОВНИШТВУ И НАСЕЉИМА ЗА РАЗВОЈ КУЛТУРЕ СЕЋАЊА И ОЧУВАЊА ИДЕНТИТЕТА У КОЛЕКТИВНОМ ПАМЋЕЊУ НАРОДА – Уводно излагање на округлом столу "Значај монографија за очување националних идентитета, Огранак САНУ, Ниш, 2018.

БЕЛЕШКА О АУТОРУ

Др Љубиша Р. Митровић (1943) социолог, професор емеритус Универзитета у Нишу. Био је шеф Катедре за општу социологију и руководилац последипломских студија на смеру *Социологија друштвеног развоја* на Филозофском факултету у Нишу. Декан Филозофског факултета и проректор Универзитета у Нишу. Руководилац макро пројекта *Култура мира, идентитети, међуетнички односи у Србији и на Балкану у процесу евроинтеграције* (2006–2010) и *Традиција, модернизација и национални идентитет у Србији и на Балкану у процесу европских интеграција* (2011–2020), које је реализовао Центар за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу, а финансирало Министарство просвете, науке и технолошког развоја РС. Члан је макропројекта „Становништво југоисточне Србије: демографска репродукција и социокултурна динамика”, који се реализује у оквиру Огранка САНУ у Нишу, Научног друштва Србије, Српске краљевске академије научника и уметника, Светске универзитетске академије („Платон”/Патра у Грчкој), Међународне *Славенске Академије* (Москва) и Међународне академије духовних посвећеника Ф. М. Достојевски (Москва, Одељење у Новом Саду). Почасни је професор универзитета у Великом Трнову „Св. Кирил и Методиј” (у Бугарској), почасни је професор универзитета „Св. Климент Охридски” у Битољу (Македонија) и почасни доктор *Honorary doctorate of letters* Интернационалног библиографског Центра у Кембриџу (Велика Британија). Члан је Српског социолошког друштва и Социолошког научног друштва Србије, Европске социолошке асоцијације, Удружења књижевника Србије, Руске асоцијације социолога и Европске асоцијације професора емеритуса. Директор је *Центра за балканске студије* у Нишу, главни и одговорни уредник часописа *Балканске синтезе* и председник Међународног издавачког савета часописа *Социолошки преглед*.

Аутор се током своје професионалне каријере претежно бавио проблемима систематске академске социологије (општом социологијом и савременим социолошким теоријама), а последњих тридесет година социологијом глобалног и регионалног развоја (проблемима глобализације и транзиције). Утемељивач је и организатор последипломских и докторских студија из социологије развоја.

Објавио је преко 650 библиографских јединица из области социологије на српском, руском, немачком, француском, енглеском, македонском и бугарском језику. Посебно су запажене студије и монографије: *Огњишта која гасну* (1970), *Самоуправљање и диктатура пролетаријата – увод у социологију самоуправљања* (1980), *Социологија и савременост* (1984), *Социјална динамика* (1985), *Социологија развоја* (1992), *Србија и социјалдемократски изазов* (1994), *Савремено друштво: стратегије развоја и актери* (1996), *Социологија* (1997), *Друштвене промене и актери* (1999), *Нови светски поредак и Балкан* (1999), *Опита социологија: предмет, метод и теорије*

(1999), *Балкан – граница и мост међу народима* (2000), *Глобализација и савремена левица* (2000), *La globalisation et les acteurs* (2001), *The Balkans – The Border as well as the Bridge Among the Cultures and Peoples* (2001), *Globalization and the Balkans* (2002), *Социологија и историја* (2003), *Савремени Балкан у кључу социологије друштвених промена* (2003), *Општа социологија* (2003), *Пут у зависно друштво* (2004), *Социологија туризма* (2005), *Ка култури мира на Балкану* (2005), *Балканска раскришћа и алтернативе* (2006), *Балкан у вртлогу транзиције* (2006), *Савремене структурне промене и култура мира* (2007), *Геокултура развоја, идентитети и култура мира* (2008), *Савремени Балкан у кључу геополитике* (2008), *Творци нових парадигми у социологији* (2008), *Homo turisticus i kultura mira* (2009), *Makers of new paradigms in sociology* (2009), *Транзиција у периферни капитализам* (2009), *Хомо религиоус и култура мира* (2010) и *Преходът към периферен капитализъм* (2010), *Геокултура развоја Балкана и савремена социологија* (2011), *Универзитет и друштвене промене* (2012), *У вртлогу транзиције* (2012), *Увод у студије глобализације* (2013), *Социолошки огледи* (2013), *Геополитичка транзиција Балкана* (2014), *Под лупом социолога* (2015), *Ослобађање Прометеја – левица и посткапиталистичка алтернатива* (2016), *У раљама транзиције: између суноврата и алтернативе (пледоаје за транзицију транзиције и алтернативно друштво)* (2017), *Социолошке маргиналије на савремене теме* (2019); *Социолошке маргиналије на савремене теме, II* (2022).

E-mail: ljubisa.mitrovic@filfak.ni.ac.rs

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

314.113(497.11)
314.117-053.9(497.11)
314.116-022.252(497.11)
323.1(=163.41)

МИТРОВИЋ, Љубиша Р., 1943-

Демографска обнова Србије : развојно и национално питање / Љубиша Р. Митровић.
- Ниш : САНУ, Огранак САНУ у Нишу : Филозофски факултет, 2022 (Ниш : Scero print).
- 200 стр. : граф. прикази, табеле ; 24 cm

Тираж 100. - Прилог: стр. 191-192. - Напомене и библиографске референце уз текст. -
Библиографија: стр. 193-196. - Белешке о радовима: стр. 199-200.

ISBN 978-86-7025-885-3

а) Демографски развој -- Србија б) Становништво -- Старење -- Србија в) Срби -
- Национални идентитет г) Србија -- Популациона политика

COBISS.SR-ID 81804041